

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 2 (55)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 18.03.2024 р. (протокол № 6)

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pju.niioia.od.ua*

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.1>**Я. В. Божина***orcid.org/0009-0008-7983-4046*

адвокат

Ради адвокатів Донецької області Національної Асоціації адвокатів України

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ СТОРІН У МЕДІАЦІЙНИХ УГОДАХ

Договірні правовідносини у суспільстві виникають із різного роду домовленостей, які трансформуються у взаємні обов'язки сторін. Суб'єктами таких правовідносин можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Медіація – універсальна гнучка процедура, яка має свої переваги у порівнянні з іншими способами врегулювання можливих та існуючих конфліктів. Правовий спір також може бути врегульований позасудовою процедурою медіації.

Порядок проведення медіації регулюється Законом України «Про медіацію», частиною першою статті 2 якого визначено, що законодавство про медіацію ґрунтується на Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів [1]. Частина друга статті 2 Закону передбачає, що якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачені інші правила, ніж ті, що встановлені цим Законом, застосовуються правила міжнародних договорів України [1].

Згідно із Законом, медіація – це процедура, яка проводиться позасудовим способом, є добровільною, являє собою структурований процес, під час якого сторони намагаються запобігти виникненню конфлікту або врегулювати вже існуючий конфлікт. Медіацію вважають більш гнучкою процедурою, яка будується на принципах добровільності, рівності, конфіденційності та незалежності. Виходячи з положень статті 16 Закону, медіація починається з підготовчого етапу, який необхідно проводити для з'ясування медіабельності спору. Підготовчий етап включає зустрічі медіатора із сторонами спору разом або окремо, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами спору та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації [1]. Підготовка до медіації є етапом, що передуює укладенню договору про проведення медіації, безпосередній медіації та угоди за результатами медіації. Процедура починається з укладення договору про проведення

медіації, де сторонами договору визначаються медіатор та сторони медіації.

Закон України «Про медіацію» визначає три види угод: договір про проведення медіації, медіаційна угода та угода за результатами медіації.

Як передбачає пункт 7 частини першої статті 1 Закону, сторонами медіації є фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації [1]. Нормативне визначення договору про проведення медіації наведено у пункті 1 частини першої статті 1 Закону. Це угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону [1].

Виходячи зі змісту наведеного визначення, між сторонами конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) виникають правовідносини, що відповідають цивільним правовідносинам. Відтак, договір про проведення медіації має відповідати вимогам глави 63 «Послуги. Загальні положення» Цивільного кодексу України (ЦК України). Статтями 205 та 206 ЦК України визнаються як письмова, так і усна форми правочину [2], за винятком тих правочинів, для яких обов'язковою умовою дійсності правочину є його письмова форма, наприклад нотаріально посвідчений договір, для якого вимога щодо його форми прописана безпосередньо у цивільному законодавстві. Згідно з нормами статті 218 ЦК України недодержання письмової форми договору не має наслідком його недійсність, адже дійсність правочину може бути доведена в суді, у тому числі іншими документами, які підтверджують вчинення дії одною стороною та прийняття цієї дії іншою стороною правочину [2].

Другий вид угод, визначених Законом України «Про медіацію», – це медіаційна угода –

письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації [1]. Така угода укладається в письмовій формі як медіаційне застереження в договорі або у формі окремої угоди [1]. Отже медіаційна угода – це специфічна угода, яка передбачає домовленість між сторонами конфлікту та медіатором щодо обраного способу врегулювання конфлікту (спору). Маковій В.П. зазначає, що у питомій вазі предметом медіаційної угоди є посередницька послуга, що має відповідний юридичний відбиток. З приводу форми цієї медіаційної угоди треба висловитись таким чином. У переважній частині норм наявного законодавства письмова форма є імперативною, що віднайшло втілення як у розрізі спеціального законодавства України (абзац 4 Розділу I Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)), так і цивільно-правових нормах (ст. 208 ЦК України) [3, с. 102]. Письмова форма медіаційної угоди забезпечує цивільно-правовий захист інтересів її сторін.

Третім видом угод, передбачених Законом України «Про медіацію», є угода за результатами медіації. Згідно з пунктом 9 частини першої статті 1 Закону, ця угода повинна зафіксувати результат домовленості сторін медіації, і сторони мають право обирати її форму – усну або письмову [1].

Виходячи із загальних положень цивільного права щодо укладення договорів та класифікації правочинів, договори, які укладаються між сторонами конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами), спрямовані на досягнення єдиної мети. Оскільки у багатосторонніх правочинах досягнення їх мети можливе шляхом здійснення сторонами спільних дій, що відбувається для кожної з них практично однаковою мірою, а договір про проведення медіації, а також медіаційний договір направлені на досягнення спільного рішення для врегулювання конфлікту (спору), то медіатор та сторони конфлікту (спору) об'єднані єдиною метою вирішити існуючий конфлікт (спір) або знайти рішення, щоб не допустити виникнення конфлікту (спору) у майбутньому. Медіатор є особою, яка провадить незалежну професійну діяльність індивідуально або як фізична особа – підприємець [1], є спеціально підготовленою, має сертифікат, що підтверджує проходження базової або спеціалізованої підготовки медіатора, надає послуги з проведення медіації на професійній основі, укладає договір зі сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) і має права та обов'язки. Статтею 15 Закону України «Про медіацію» передбачена відповідальність медіатора у разі порушення ним зобов'язань за договором про проведення медіації. Це може бути

цивільно-правова відповідальність, а у випадках, передбачених законом, – адміністративна чи кримінальна відповідальність [1].

Медіаційна угода включає в себе спосіб, обраний сторонами цієї угоди, щодо врегулювання конфлікту (спору). Вона може бути окремою угодою, а може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі. Медіаційна угода укладається виключно у письмовій формі, що передбачено пунктом 3 частини першої статті 1 Закону України «Про медіацію» [1].

Медіація проводиться медіатором з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики. Тобто Законом України «Про медіацію» врегульовані правовідносини між сторонами медіації та медіатором, передбачені їх права та обов'язки, відповідальність за порушення договору про проведення медіації, правил медіації та професійної етики. Статтею 20 Закону визначено зміст договору про проведення медіації, а саме: відомості про сторони договору; строки та місце проведення медіації; мова проведення медіації; предмет конфлікту (спору); умови та порядок оплати послуг медіатора та відшкодування витрат на її підготовку і проведення; умови конфіденційності; порядок та підстави припинення медіації; відповідальність сторін договору [1].

Вимоги до змісту угоди за результатами медіації наведені у статті 21 Закону. Це, зокрема: дата і місце укладення угоди; відомості про сторони медіації та їх представників; медіатор, реквізити договору про проведення медіації та/або правила проведення медіації. В угоді за результатами медіації, крім того, мають бути зафіксовані узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання. Також передбачається, що сторони медіації можуть вийти за межі предмету конфлікту (спору), а у випадку якщо медіація проводиться під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу, то й за межі предмету позову. Угода за результатами медіації не повинна містити положень, що порушують права та інтереси інших осіб, інтереси держави або суспільні інтереси [1].

Угода за результатами медіації не завжди може бути остаточною, оскільки в ній сторони медіації фіксують свої домовленості під час проведення медіації. Відтак, угода за результатами медіації може по суті носити характер договору про наміри або зобов'язання у майбутньому укласти цивільно-правовий договір (купівлі-продажу, дарування, позички тощо), який і стане

остаточним результатом медіаційної процедури у правовому спорі. У такому випадку угода за результатами медіації повинна мати обов'язкову письмову форму. З іншого боку, оскільки цивільно-правові договори мають обов'язковий елемент волевиявлення, зобов'язати сторону укласти договір чи примусити її до укладення договору – означає порушити принципи цивільного права. Таким чином, угода за результатами медіації у правовому спорі за умови, що результат також має юридичні наслідки, має формальний зміст, який може лише констатувати факт участі сторін у медіації. Положення про те, що в угоді за результатами медіації фіксуються узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання, може бути застосоване у галузевих угодах, наприклад, угодах за результатами медіації у трудових спорах. Згідно з частиною другою статті 222-1 Кодексу законів про працю України договір про проведення медіації та угода за результатами медіації у трудових спорах укладаються в письмовій формі [4]. Такі правовідносини, що виникли між сторонами медіації за результатами її проведення, гарантовано мають шанс бути виконаними з огляду на те, що Кодексом законів про працю України передбачено, що на випадок невиконання або неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися до органів, які мають повноваження розглядати трудові спори, зокрема до комісії по трудових спорах або до місцевих загальних судів. При цьому, участь у процедурі медіації може бути визнана поважною причиною пропуску строку звернення за захистом порушеного права (статті 221, 222-1, 225) [4].

Угода про проведення медіації та угода за результатами медіації може за вибором сторін бути укладена в усній формі. Відповідно до загальних положень цивільного права усна форма правочину має місце там, де істотні умови договору повністю виконуються в момент їх вчинення, тобто збігається момент вчинення та виконання відповідного правочину, внаслідок чого відбувається й припинення зобов'язання, що виникло на основі такого правочину. Договір про проведення медіації, тобто угода про надання послуг з проведення медіації, є багатостороннім договором, який відповідає основним засадам цивільного правочину, може бути відплатним або безвідплатним (якщо медіація проводиться на умовах базової послуги населенню як соціальна базова послуга згідно з пунктом 18 частини шостої статті 16 Закону України «Про соціальні послуги» [5]). Оскільки медіація у правових спорах має тривалий характер, її результат має юридичне значення, медіатор на профе-

сійній основі надає сторонам спору послугу за плату, – між ними виникають цивільно-правові відносини. Оскільки правочин є вольовою дією з боку сторін правочину, яка відображається у зовнішньому сприйнятті виконання зобов'язання за договором про надання послуги, він відповідає нормам права та має відповідати нормам цивільного законодавства. Так, відповідно до підпункту 2.5 пункту 2 «Кодексу професійної етики медіатора» «Медіатор з власної волі бере участь у медіації в конкретному конфлікті (спорі) та приймає рішення про вихід з медіації. Рішення про участь чи вихід приймається медіатором відповідально, з урахуванням умов та обставин ситуації. Медіатор не зобов'язаний пояснювати сторонам причину свого виходу, але може зробити це з власної волі» [6]. Отже договір про проведення медіації має правовий характер та юридичні наслідки.

Угода за результатами медіації, яка укладається між сторонами медіації, також може мати як письмову так і усну форму [1]. Проте, правочин вважається вчиненим усно у разі якщо воля сторін виражається словесно, наприклад, вибачення, інші дії, які виражають волю та припиняють зобов'язання, примирення у конфлікті, який не має правового характеру. Таким чином, угода за результатами медіації в правовому спорі, результат якої має юридичне значення для сторін, сама по собі як факт участі сторін у медіації не може гарантувати виконання зобов'язань, які були досягнуті сторонами медіації під час її проведення, а, навпаки, усна форма угоди за результатами медіації може бути виконана негайно під час вчинення дій, які призводять до припинення зобов'язань за домовленостями, що характерно для врегулювання конфлікту.

Угода за результатами медіації, яка укладається між сторонами медіації, фіксує юридичний факт участі сторін у медіації і не впливає на правовідносини між сторонами. Тому у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язань за такою угодою юридичні наслідки не настають. Домовленості, які були досягнуті і зафіксовані в угоді за результатами медіації, не мають статусу виконавчого документу. Угода може свідчити тільки про участь сторін у медіації, але її не можна використовувати як доказ під час захисту прав в суді, оскільки діє зобов'язання про дотримання конфіденційності, а також неможливо примусити сторону медіації виконати зобов'язання правового характеру, наприклад, укласти договір купівлі-продажу, позички тощо. Таким чином, угода за результатами медіації в правовому спорі, результат якої має юридичне значення для сторін медіації, що передбачає вчинення цивільно-правових правочинів, у випадку невиконання домовленостей не

може бути реалізована, оскільки фактично носитиме характер договору про наміри. Як відмічає Н.А. Мазаракі, угоди у сфері медіації слід розглядати як юридичний факт – правочин, як правовідносини, як документ [7, с. 173]. Угоду за результатами медіації в правовому спорі можна вважати документом, що фіксує домовленості, які досягнуті через примирення сторін. Вважається, що домовленості повинні виконуватися сторонами добровільно, на підставі спільного рішення. Проте на випадок невиконання угоди за результатами медіації у Законі України «Про медіацію» не передбачено механізму захисту прав сторін медіації, оскільки Законом не визначено, що угода за результатами медіації є обов'язковою до виконання і сторони несуть відповідальність за невиконання обов'язків згідно з нормами цивільного права. Угода за результатами медіації повинна мати елементи, що підпадають під поняття цивільно-правового договору задля того, щоб сторони мали захист свого інтересу на випадок невиконання зобов'язань, передбачених цією угодою. Як вважає В.П. Маковій, третій різновид медіаційної угоди є резолютуючим цивільно-правовим договором, що має на меті узгодження варіанту вирішення спору сторін по суті. У площині процесуального законодавства така домовленість отримує втілення в мировій угоді (п. 4 ч. 1 ст. 204 ЦПК України). Цей договір є консенсуальним, дво або багатостороннім, безоплатним або оплатним з огляду на природу спору, спрямованим на вчинення відповідних дій кожною зі сторін спору. Він має бути укладеним у письмовій формі, за деяких обставин пропонується нотаріальне посвідчення [3, с.102]. Як відмічає Г.О. Огарнечук, оскільки передача спору на розгляд суду після спроби проведення медіації зазвичай свідчить про те, що сторонам не вдалося досягти компромісу, а часто також і про збереження конфлікту між ними, то цілком імовірною може стати заява відповідача з посиланням на ч. 3 ст. 267 ЦК України і, як наслідок, відмова у позові [8, с. 152]. Отже проблема спливу строку позовної давнини у таких обставинах залишається невирішеною. Закон України «Про медіацію» визначає правові засади, статус медіатора, вимоги до його професійної діяльності, порядок проведення медіації та її принципи. У частині другій статті 3 Закону закріплено, що проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності. Таким чином, Закон обмежує право сторін на захист їхніх прав та інтересів. Відтак, необхідно внести зміни до низки нормативно-правових актів з метою визначення угоди за результатами медіації обов'язковою до виконання з урахуванням природи спору, а також за аналогією з врегулюванням трудових спорів, на випадок пропуску строку позовної давності

визнати поважною причиною участь у процедурі медіації, особливо якщо вона була завершена домовленостями, які не були виконані, адже сторонам правового спору необхідно повернутися до стану, який існував між ними до початку спроби вирішити правовий спір шляхом медіації.

Література

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
3. Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 99–103.
4. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
5. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
6. Кодекс професійної етики медіатора. URL: <https://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhynu-pyeeakhsua/>
7. Мазаракі Н. А. Загальна характеристика договорів, що укладаються у сфері медіації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 171–174.
8. Огрнечук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2016. 210 с.

Анотація

Божина Я. В. Гарантії захисту прав сторін у медіаційних угодах. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню договірних відносин, пов'язаних з проведенням медіації, та гарантіям захисту прав сторін цих договірних відносин. Досліджено поняття, правову природу, сторони та вимоги до змісту договору про проведення медіації, медіаційної угоди та угоди за результатами медіації, а також їх правові наслідки. Відзначається, що виходячи зі змісту нормативного визначення договору про проведення медіації, між сторонами конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) виникають правовідносини, що відповідають цивільним правовідносинам. При цьому, акцентується на законодавчій допустимості укладення договору про проведення медіації в усній чи письмовій формі.

Окрему увагу приділено медіаційній угоді. Визначено, що медіаційна угода включає в себе спосіб, обраний сторонами цієї угоди, щодо врегулювання конфлікту (спору). Вона може бути окремою угодою, а може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі. Медіаційна угода укладається виключно у письмовій формі, що забезпечує цивільно-правовий захист інтересів її сторін.

В рамках дослідження угоди за результатами медіації наголошується, що така угода у правовому спорі за умови, що результат також має юридичні наслідки, має формальний зміст, який може лише констатувати факт участі сторін у медіації. Вона може по суті носити характер договору про наміри або зобов'язання у майбутньому укласти цивільно-правовий договір, який і стане остаточним результатом

медіаційної процедури у правовому спорі. У такому випадку угода за результатами медіації повинна мати обов'язкову письмову форму.

У статті робиться висновок про те, що на випадок невиконання угоди за результатами медіації у Законі України «Про медіацію» не передбачено механізму захисту прав сторін медіації. Оскільки проблема спливу строку позовної давнини у таких обставинах залишається невирішеною, закон обмежує право сторін на захист їхніх прав та інтересів. Відтак, у статті пропонується внести зміни до низки нормативно-правових актів з метою визначення угоди за результатами медіації обов'язковою до виконання з урахуванням природи спору, а також за аналогією з врегулюванням трудових спорів, на випадок пропуску строку позовної давності визнати поважною причиною участь у процедурі медіації, особливо якщо вона була завершена домовленостями, які не були виконані.

Ключові слова: медіація, договір про проведення медіації, медіаційна угода, угода за результатами медіації, захист прав сторін.

Summary

Bozhina Ya. V. Ensuring parties rights in mediation contracts. – Article.

The article is devoted to examining contractual relations connected to mediation and guarantees of protection of the rights of the parties to these contractual relations. The definition, legal nature, parties and requirements for the content of the mediation contract, mediation clause and mediation agreement, as well as their legal consequences, were studied. It is noted, that the content of the normative definition of a mediation contract proves that the legal relations arising between the parties to the conflict (dispute) and the mediator (mediators) correspond to civil legal relations. Extra emphasis is made on the legislative admissibility of

concluding a mediation contract in an oral or a written form.

Special attention is paid to the mediation clause. It is found, that the mediation clause includes a method chosen by the parties thereto regarding the conflict (dispute) settlement. Such a clause can become a separate agreement or it can be concluded in the form of a mediation clause in the contract. The mediation clause shall be concluded exclusively in writing, which ensures civil legal protection of its parties' interests.

In studying the mediation agreement it is emphasised that such an agreement in a legal dispute, provided that the result also has legal consequences, has a formal meaning that can only state the fact of the parties' participation in mediation. It may essentially have the nature of an agreement of intent or obligations to enter into a civil law contract in the future, which will be the final outcome of the mediation procedure in a legal dispute. In this case, the mediation agreement must be in written form.

The article concludes that the Law of Ukraine "On Mediation" does not provide for a mechanism to protect the rights of the parties to mediation in case of non-fulfilment of the mediation agreement. Since the issue of the expiration of the statute of limitations in such circumstances remains unresolved, the law limits parties' rights to protect their rights and interests. Therefore, the article proposes amending a number of legal acts with a view to determining the mediation agreement as binding, taking into account the nature of the dispute, as well as – by analogy with labour disputes settlement – in case of missing the statute of limitations, to recognize participation in the mediation procedure as a valid reason, especially if the mediation ended with agreements which were not fulfilled.

Key words: mediation, mediation contract, mediation clause, mediation agreement, parties' rights protection.

УДК 340(09).1918
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.2>

Ж. О. Дзейко
orcid.org/0000-0002-2644-8474
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (29 КВІТНЯ – 14 ГРУДНЯ 1918 Р.): ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Становлення сучасної України вимагає розробки оптимальних стратегічних і тактичних програм її розвитку. Проблеми ефективності дії механізму держави, здатного забезпечити реалізацію радикальних правових, державних та інших соціальних реформ є складовою частиною багатьох досліджень, які здійснюються представниками різних фахів і політичних течій. Для якісного та ефективного формулювання та реалізації стратегічних цілей та задач сучасної України, визначення конкретних шляхів її становлення необхідним є звернення до історії нашої державності. Одним із важливих етапів становлення української державності є функціонування Української Держави 29 квітня – 14 грудня 1918 р. Це надасть можливість врахувати історичний досвід, використати позитивні здобутки та попередити помилки при вирішенні складних завдань, які стоять сьогодні перед Україною. Зокрема, це досвід у сфері нормативно-правового регулювання, закріплення правового статусу та функціонування центральних контролюючих органів Української Держави 1918 р.

Стан дослідження проблеми. Витоки пізнання питань нормативного регулювання, організації та діяльності органів державної влади Української Держави 1918 р. беруть початок у працях тогочасних держаних та політичних діячів та науковців, а в подальшому – представників української діаспори.

Важливе значення для розкриття досліджуваної проблематики мають історичні праці та праці з історії держави і права сучасних українських науковців, які дослідили законодавство, законодавчу техніку, законодавчий процес, правовий статус, організаційно-правові засади, напрями діяльності органів державної влади Української Держави 1918 р. Це наукові праці Т. Г. Андрусика, Ю. Є. Вовка, Ю. О. Даниленка, Ж. О. Дзейко, А. Ю. Іванової, Н. В. Єфремової, С. М. Коник, О. Л. Копиленка, О. М. Мироненка, Р. Я. Пиріг, М. В. Чубатої та ін.

Безпосередньо один із напрямів функціонування контролюючих органів, а саме «діяльність органів контролю Української держави й УСРР

під час ревізій у справах цукрової монополії та перевірок цільового використання коштів, виділених на організацію влади в умовах воєнної кампанії 1918–1919 років» дослідив В. В. Неганов [1, с. 45–51]. Втім, відсутні спеціальні праці, предметом дослідження яких є правовий статус та функціонування центральних контролюючих органів Української Держави 1918 р., у зв'язку з чим зазначена проблематика потребує подальших наукових розробок.

Мета дослідження. Метою цієї статті є історико-правове дослідження проблематики правового статусу та функціонування центральних контролюючих органів Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.).

Об'єктом цього дослідження є органи влади Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), їхній правовий статус та діяльність.

Методологія дослідження. Методологічні засади цієї роботи складає система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Застосування філософсько-світоглядних методів, таких як діалектичний, ідеалістичний, матеріалістичний та метафізичний сприяло вивченню правового статусу та функціонування центральних контролюючих органів Української Держави (1918 р.) через призму принципів історизму, об'єктивності, всебічності, системності тощо. Серед основних загальнонаукових методів вивчення цієї проблематики можна назвати такі: історико-правовий, логічний, системно-структурний, системно-функціональний тощо. У цій статті застосовувалися й такі спеціальні методи, як спеціально-юридичний, порівняльного правознавства та ін.

Основні результати дослідження. При висвітленні правового статусу органів влади Української Держави виникає питання про дію нормативно-правових актів, які було прийнято до проголошення цієї держави 29 квітня 1918 р. Відповідно до статті 28 «Законів про тимчасовий Державний устрій України», виданих за підписами Гетьмана всієї України П. Скоропадського та Отамана Ради Міністрів М. Устимовича 29 квітня 1918 р., «закон не може бути скасова-

ний інакше, як тільки силою закону. Тому, поки новим законом не відмінено існуючий закон, він зберігає повну свою силу» [2; с. 1–2].

На практиці, як правило, закони, прийняті за часів Російської імперії, Тимчасового уряду та Української Народної Республіки (далі – УНР) періоду Української Центральної Ради, були чинними до моменту набуття юридичної сили новими відповідними законами Української Держави. Зазвичай, при прийнятті законів в Українській Державі йшлося про відміну (повну або часткову) законів, прийнятих в УНР періоду Української Центральної Ради. Крім того, аналіз змісту законодавства Української Держави дає можливість стверджувати про тенденцію до відновлення дії законів Російської імперії (які були скасовані в УНР вищезазначеного періоду).

Засади правового статусу органів державної влади в Українській Державі закріплено у «Законах про тимчасовий Державний устрій України» [2; с. 1–2]. Цим Законом передбачалося створення Фінансової Ради, до складу якої мав входити Державний Контролер. До її компетенції входило обговорення питань державних займів, кредитів, грошового обігу та розгляд фінансових питань, які підлягали вирішенню у законодавчому порядку. При цьому висновки щодо зазначених питань мали передаватися на затвердження Гетьману всієї України [2; с. 1–2]. На основі аналізу вищезазначеного закону та законодавства Української Держави в цілому, у якому закріплено правовий статус органів державної влади можна стверджувати про юридичну та фактичну належність вищої державної влади Гетьману всієї України.

Правовий статус Генеральної Контрольної Ради, яка була, відповідно до «Закону про тимчасову організацію контролю Української Народної Республіки» від 14 січня 1918 р. [3; с. 1–2], центральним контролюючим органом УНР періоду Української Центральної Ради, в момент проголошення Української Держави формально змін не зазнав. Втім, 3 травня 1918 р. на підставі статті 3 «Законів про тимчасовий державний устрій України» Гетьман всієї України П. Скоропадський видав наказ № 1 [4; с. 2] про призначення складу Ради Міністрів, у тому числі Державного Контролера. Цей факт свідчить про зміни у процедурі формування та складі органів державної влади, у тому числі й Генеральної Контрольної Ради. Вони полягали у тому, що, згідно «Закону про тимчасову організацію контролю Української Народної Республіки», до складу Генеральної Контрольної Ради входив Генеральний Контролер, який обирався та затверджувався Українською Центральною Радою. Проте, у зв'язку зі створенням Української Держави та виданням наказу Гетьмана всієї України № 1, до

складу Ради Міністрів призначено Державного Контролера. Тобто, натомість посади Генерального Контролера було створено посаду Державного Контролера, який призначався Гетьманом всієї України. Оскільки Державного Контролера було призначено Гетьманом всієї України до складу Ради Міністрів, до його обов'язків входило прийняття участі у засіданнях Ради Міністрів.

Невдовзі правовий статус центральних контролюючих органів Української Держави зазнав суттєвих змін. 2 червня 1918 р. Гетьман всієї України затвердив «Ухвалений Радою Міністрів закон про відміну закону про тимчасову організацію контролю УНР, виданого Центральною Радою 14 січня 1918 р.». Цим актом встановлювалося, що до видання нового закону про державний контроль належить керуватися «законом про «Установи Міністерств»» [5; с. 2].

7 червня 1918 р. Державний Контролер Г. Афанасьєв видав «Наказ про скасування Генеральної Контрольної Ради» № 137, у якому, на підставі вищезазначеного закону, Генеральна Контрольна Рада у її тодішньому складі була скасована [6; с. 3].

30 серпня 1918 р. Гетьманом всієї України затверджений «Ухвалений Радою Міністрів Закон про тимчасову організацію Державного Контролю» [7; с. 2] – основний нормативно-правовий акт, який визначав правовий статус центрального контролюючого органу Української Держави.

Відповідно до цього закону, центральним контролюючим органом визначалася Генеральна Контрольна Рада. Склад її було встановлено такий: Державний Контролер, Товариш Державного Контролера, шість членів цієї Ради, Директори Контрольних Департаментів (їх передбачалося створити у кількості чотирьох) та Директор Канцелярії. Державний Контролер визначався головою Генеральної Контрольної Ради та входив до Кабінету Міністрів «на загальних підставах» [7; с. 2]. Тобто, можна прийти до висновку про те, що Державний Контролер мав такий самий правовий статус, як і інші члени уряду.

За Генеральною Контрольною Радою закріплювалися права та обов'язки, які мала за часів Російської імперії «Рада Російського Державного Контролю» [7; с. 2], основними серед яких був контроль за виконанням державного бюджету.

Крім того, Генеральна Контрольна Рада також наділялася правами та обов'язками, передбаченими у зазначеному законі: «інспекторський догляд за діяльністю місцевих Контрольних Установ», з метою здійснення якого передбачено створення окремого Відділу. Державний Контролер наділявся усіма правами та обов'язками «Державного Контролера» (як за часів Росій-

ської імперії), якщо вони не змінені цим законом. Важливим для забезпечення незалежності контрольних установ при здійсненні їх ревізійних функцій було закріплення у цьому законі принципу незалежності від інших установ, крім законодавчої [7; с. 2] (яку планувалося створити – Ж. Д.).

Позитивним з точки зору оперативності в організації контрольних установ Української Держави можна вважати затвердження Гетьманом всієї України 3 вересня 1918 р. «Ухваленого Радою Міністрів закону про Штати Центральних Установ Державного Контролю Української Держави» [8; с. 1]. Однак негативно на роботі усіх державних органів, у тому числі й контролюючих, позначилися часті зміни у складі вищих державних органів. Мова йде, зокрема, про зміни, які відбулися у зв'язку із виданням Гетьманом всієї України П. Скоропадським наказу від 27 жовтня 1918 р. № 272 [9; с. 1] та наказу від 14 листопада 1918 р. № 317 [10; с. 1] щодо звільнень та призначень у Раді Міністрів.

Основними напрямками діяльності центральних контролюючих органів Української Держави були: участь у формуванні системи контролюючих органів та їхнє кадрове забезпечення, участь у законодавчому процесі, нормотворча діяльність, контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів та ін.

Щодо питання діяльності контролюючих органів, то Державний Контролер, який очолював Генеральну Контрольну Раду та входив до складу Ради Міністрів на загальних засадах, брав участь у засіданнях Ради Міністрів.

Серед основних напрямів діяльності контролюючих органів Української Держави була участь у законодавчому процесі. Зокрема, Державний Контролер вносив до Ради Міністрів законопроекти щодо організації та діяльності контролюючих органів.

Важливе значення мав розгляд законопроектів, які вносилися на розгляд Ради Міністрів, Бюджетною Комісією при Департаменті Державної Скарбниці. Усі законопроекти, що надсилалися до Бюджетної комісії, повинні були одночасно у копії направлятися до Державного контролю, який мав надавати висновки по законопроектах своєму представникові у Бюджетній комісії [11, арк. 57 зв. 58]. При цьому такі закони підписувалися Головою Ради Міністрів і Міністром Фінансів (чи особами, які виконували відповідні функції) та затверджувалися Гетьманом всієї України.

«Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави ясновельможного пана Гетьмана всієї України» від 1 серпня 1918 р. [12, с. 1] зумовив особливості

у діяльності органів державної влади. Цей закон був реалізований: у вересні 1918 р., у зв'язку з тимчасовим від'їздом Гетьмана всієї України до Німеччини, була створена Колегія Верховних Правителів [13, с. 1]. Цей орган видавав накази, затверджував закони і постанови, ухвалені Радою Міністрів.

Державний Контролер здійснював активну участь у формуванні контролюючих органів Української Держави. Так, 30 травня 1918 р. він звернувся до Управляючого Київською Контрольною Палатою з листом, де розглядалося питання виборів до зазначеної Палати [14; арк. 40].

Державним Контролером проводилася активна нормотворча діяльність з метою упорядкування здійснення уповноваженими суб'єктами контрольних функцій в Українській Державі. Державний Контролер приймав нормативні та індивідуальні акти. До нормативних актів можна віднести «обіжники» (тобто циркуляри). 5 липня 1918 р. Державний Контролер видав «обіжник» № 1276, який було адресовано «усім Контрольним установам» та в якому йшлося про скасування ним трьох «обіжників», які було прийнято з питань формування і організації контролюючих органів за часів УНР періоду Української Центральної Ради [15; арк. 26].

Одним із важливих напрямів роботи Державного Контролера була співпраця з іншими державними посадовцями. Як свідчать архівні джерела, Державний Контролер співпрацював із Міністром Судових Справ. Так, 28 червня 1918 р. Державний Контролер звернувся з листом, у якому просив Міністра Судових Справ про надання звітів до Державного Контролю у встановлені законом строки [16; арк. 3]. Тобто однією з основних функцій контролюючих органів Української Держави було здійснення контролю за використанням фінансових ресурсів.

У зв'язку із воєнними подіями, центральний контролюючий орган активно співпрацював із органами, які здійснювали військовий контроль. Про це свідчить лист Директора Другого Департаменту та Старшого Ревізора «До Управління Військового Контролю» № 1701/314 від 30 жовтня 1918 р. [17; арк. 76], у якому вони просять повідомити про ревізію Військовим Контролем звіту по видаткам військових частин.

Як зазначає В. В. Неганов, «еволюційні зміни в роботі установ державного контролю Української держави ... давали змогу забезпечити доволі високий професійний рівень проведення ревізій і використання їх результатів у кримінальному судочинстві, зокрема шляхом долучення актів ревізій до матеріалів протоколів дізнання» [1, с. 49–50].

Висновки. Історико-правове дослідження правового статусу та функціонування центральних

контролюючих органів Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) дозволяє зробити такі висновки.

Засади правового статусу органів державної влади в Українській Державі закріплено у «Законах про тимчасовий Державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. На основі аналізу вищезазначеного закону та законодавства Української Держави в цілому, у якому закріплено правовий статус органів державної влади, у тому числі контролюючих органів Української Держави, можна стверджувати про юридичну та фактичну належність вищої влади Гетьману всієї України. Правовий статус Генеральної Контрольної Ради, яка була центральним контролюючим органом УНР, в момент проголошення Української Держави формально змін не зазнав. Втім невдовзі відбулися зміни у процедурі формування, складі та компетенції контролюючих органів.

Основним нормативно-правовим актом, який визначав правовий статус центрального контролюючого органу Української Держави, був «Ухвалений Радою Міністрів Закон про тимчасову організацію Державного Контролю», затверджений Гетьманом всієї України 30 серпня 1918 р. Відповідно до цього закону, центральним контролюючим органом була Генеральна Контрольна Рада. Склад її такий: Державний Контролер, Товариш Державного Контролера, шість членів цієї Ради, Директори Контрольних Департаментів та Директор Канцелярії. Державний Контролер визначався головою Генеральної Контрольної Ради та входив до Кабінету Міністрів на загальних підставах.

За Генеральною Контрольною Радою закріплювалися права та обов'язки, які мала за часів Російської імперії Рада Російського Державного Контролю. Вона також наділялася правами та обов'язками, передбаченими у зазначеному законі: інспекторський нагляд за діяльністю місцевих контрольних установ, з метою здійснення якого передбачено створення окремого Відділу. Важливим для забезпечення незалежності контрольних установ при здійсненні їх ревізійних функцій було закріплення у цьому законі принципу незалежності від інших органів, крім законодавчого (який планувалося створити).

Основними напрямками діяльності центральних контролюючих органів Української Держави були: участь у формуванні системи контролюючих органів та їхнє кадрове забезпечення, участь у законодавчому процесі, нормотворча діяльність, контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів та ін. Державний Контролер вносив до Ради Міністрів законопроекти щодо організації та діяльності контролюючих органів. Державним Контролером проводилася нормотворча діяльність з метою упорядку-

вання здійснення уповноваженими суб'єктами контрольних функцій в Українській Державі. У зв'язку із тим, що Державний Контролер, який очолював Генеральну Контрольну Раду та входив до складу Ради Міністрів на загальних засадах, він був наділений повноваженнями та брав участь у засіданнях Ради Міністрів. Державний Контролер здійснював активну участь у формуванні контролюючих органів Української Держави. Одним із важливих напрямів роботи Державного Контролера була співпраця з іншими державними посадовцями. Державний Контролер активно співпрацював із Міністром Судових Справ, із органами військового контролю та ін. Однією з основних функцій контролюючих органів Української Держави було здійснення контролю за використанням фінансових ресурсів. Загалом, становлення органів влади Української Держави 1918 р. знаходилося лише на початковому етапі формування. Подальші дослідження полягають у аналізі напрямів діяльності контролюючих органів.

Література

1. Неганов В. В. Діяльність органів контролю Української держави й УСРР під час ревізій у справах цукрової монополії та перевірок цільового використання коштів, виділених на організацію влади в умовах воєнної кампанії 1918–1919 років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 45–51.
2. Закони про тимчасовий Державний устрій України: Закон Української Держави від 29 квіт. 1918 р. *Державний Вістник*. 1918. 16 трав. № 1. С. 1–2.
3. Закон про тимчасову організацію контролю Української Народної Республіки: Закон Української Народної Республіки від 14 січ. 1918 р. *Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки*. 1918 р. 9 квіт. № 17. С. 1–2.
4. Накази Гетьмана всієї України: Наказ Гетьмана всієї України від 3 трав. 1918 р. № 1. *Державний Вістник*. 1918 р. 16 трав. № 1. С. 2.
5. Ухвалений Радою Міністрів закон про відміну закону про тимчасову організацію контролю Української Народної Республіки, виданого Центральною Радою 14 січня 1918 р.: Закон Української Держави: затв. Гетьманом всієї України від 2 черв. 1918 р. *Державний Вістник*. 1918. 9 черв. № 12. С. 2.
6. Про скасування Генеральної Контрольної Ради: Наказ Державного Контролера від 7 черв. 1918 р. № 137. *Державний Вістник*. 1918. 26 черв. № 19. С. 3.
7. Ухвалений Радою Міністрів Закон про тимчасову організацію Державного Контролю: Закон Української Держави: затв. Гетьманом всієї України від 30 серп. 1918 р. *Державний Вістник*. 1918. 10 вер. № 46. С. 2.
8. Ухвалений Радою Міністрів закон про Штати Центральних Установ Державного Контролю Української Держави: Закон Української Держави: затв. Гетьманом всієї України від 3 вер. 1918 р. *Державний Вістник*. 1918. 14 вер. № 47. С. 1.
9. Накази Гетьмана всієї України: Наказ Гетьмана всієї України від 24 жовт. 1918 р. № 272. *Державний Вістник*. 1918. 26 жовт. № 63. С. 1.

10. Наказ Гетьмана всієї України: Наказ Гетьмана всієї України від 14 лист. 1918 р. № 317. *Державний Вісник*. 1918. 16 лист. № 71. С. 1.

11. Журнал Ради Міністрів: Журнал засідань Ради Міністрів Української Держави від 05 серпня 1918 р. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 57 зв.–58.

12. Про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного пана Гетьмана всієї України: Закон Української Держави від 1 серп. 1918 р. *Державний вісник*. 1918. 4 серп. № 30. С. 1.

13. Відручний лист Гетьмана Всієї України: Лист Гетьмана Всієї України Голові Ради Міністрів від 3 вер. 1918 р. *Державний вісник*. 1918, 6 вер. № 44. С. 1.

14. До управляючого Київською Контрольною Палатою: Лист Державного Контролера від 30 трав. 1918 р. № 941. *ЦДАВО України*. Ф. 3325. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 40.

15. Усім Контрольним установам: Обіжник Державного Контролера від 5 лип. 1918 р. № 1276. *ЦДАВО України*. Ф. 3363. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 26.

16. Державний Контролер пану Міністру Судових Справ: Лист Державного Контролера від 28 черв. 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 2037. Арк. 3.

17. До Управління Військового Контролю: Лист Директора Другого Департаменту та Старшого Ревізора від 30 жовт. 1918 р. № 1701/314. *ЦДАВО України*. Ф. 3325. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 76.

Анотація

Дзейко Ж. О. Правовий статус та діяльність центральних контролюючих органів Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): історико-правові аспекти. – Стаття.

Здійснено історико-правове дослідження правового статусу та функціонування центральних контролюючих органів Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.).

Засади правового статусу органів державної влади в Українській Державі закріплено у «Законах про тимчасовий Державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. Юридично та фактично вища влада належала Гетьману всієї України. Правовий статус Генеральної Контрольної Ради, яка була центральним контролюючим органом УНР, в момент проголошення Української Держави формально змін не зазнав. Втім невдовзі відбулися зміни у процедурі формування, складі та компетенції контролюючих органів.

Основним нормативно-правовим актом, який визначав правовий статус центрального контролюючого органу Української Держави, був «Ухвалений Радою Міністрів Закон про тимчасову організацію Державного Контролю», затверджений Гетьманом всієї України 30 серпня 1918 р. Відповідно до цього закону, центральним контролюючим органом була Генеральна Контрольна Рада. Склад її такий: Державний Контролер, Товариш Державного Контролера, шість членів цієї Ради, Директори Контрольних Департаментів та Директор Канцелярії. Державний Контролер визначався головою Генеральної Контрольної Ради та входив до Кабінету Міністрів на загальних підставах.

За Генеральною Контрольною Радою закріплювалися права та обов'язки, які мала за часів Російської імперії Рада Російського Державного Контролю. Вона також наділялася правами та обов'язками, передбаченими у зазначеному законі: інспекторський нагляд

за діяльністю місцевих контрольних установ, з метою здійснення якого передбачено створення окремого Відділу. Передбачено принцип незалежності від інших органів, крім законодавчого (який планувався створити).

Основними напрямками діяльності центральних контролюючих органів Української Держави були: участь у формуванні системи контролюючих органів та їхнє кадрове забезпечення, участь у законодавчому процесі, нормотворча діяльність, контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів та ін. Загалом, становлення органів влади Української Держави 1918 р. знаходилося лише на початковому етапі формування.

Ключові слова: Українська Держава 1918, орган державної влади, центральний орган, контролюючий орган, правовий статус.

Summary

Dzeiko Zh. O. Legal status and activity of the central controlling bodies of the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918): historical and legal aspects. – Article.

A historical and legal study of the legal status and functioning of the central controlling bodies of the Ukrainian State was carried out (April 29 – December 14, 1918).

The principles of the legal status of state authorities in the Ukrainian State are enshrined in the “Laws on the Temporary State Structure of Ukraine” of April 29, 1918. Legally and in fact, higher power belonged to the Hetman of all Ukraine. The legal status of the General Control Council, which was the central controlling body of the UPR, did not formally change at the time of the proclamation of the Ukrainian State. However, soon there were changes in the procedure of formation, composition and competence of controlling bodies.

The main normative legal act that determined the legal status of the central controlling body of the Ukrainian State was “The Law on the Temporary Organization of State Control adopted by the Council of Ministers”, approved by the Hetman of All Ukraine on August 30, 1918. According to this law, the central controlling body was the General Control Council. Its composition is as follows: State Controller, Comrade State Controller, six members of this Council, Directors of Control Departments and Director of the Office. The State Controller was determined by the Chairman of the General Control Council and entered the Cabinet of Ministers on a general basis.

The General Control Council was assigned the rights and obligations that the Council of Russian State Control had during the Russian Empire. It was also vested with the rights and obligations provided for in the said law: inspection supervision of the activities of local control institutions, the purpose of which is to establish a separate Division. The principle of independence from other bodies is provided, except for the legislative one (which was planned to be created).

The main areas of activity of the central controlling bodies of the Ukrainian State were: participation in the formation of a system of controlling bodies and their staffing, participation in the legislative process, rule-making activities, control over the formation and use of financial resources, etc. In general, the formation of the authorities of the Ukrainian State in 1918. was only at the initial stage of formation.

Key words: Ukrainian State 1918, state authority, central authority, controlling authority, legal status.

УДК 348.112:348.113(348.71)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.3>

В. М. Мельник

orcid.org/0000-0001-5640-0351

*кандидат політичних наук, юрист, лауреат премії
імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
асистент кафедри політології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИК «КАНОНІЧНОСТІ» МАРКІОН І «ФЕДЕРАТИВНА» ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ «КАТОЛИЦИЗМУ» В РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Вступ. Страта творця вчення про кафоличність церкви, єпископа Ігнатія Антіохійського¹ (Ἰγνάτιος Αντιοχείας) [1, с. 7–9], що трапилася бл. 110 р. н. е., не стала сигналом до масштабних антихристиянських гонінь [3; 4, Plinius, Epistulae X. 96–97]. Римські імператори-принцепси Траян (98–117) і Адріан (117–138) насправді вкрай стримано ставилися до християнських еклезіял, якщо ті не виступали відкрито проти адміністрації та, головне, імператорського культу [4, р. 503–505]. На користь їхньої умовної «толерантності» свідчить маса документів та археологічних знахідок, підтверджуючи динамічний розвиток християнських культів упродовж першої половини II століття н. е. Вже тоді швидке поширення християнських ідей² виявилось фактом реальної дійсності. Зрештою, концепції і теорії антіохійця Ігнатія [5], попередньо обґрунтувавши феномен «католицизму» («καθολικός»), побудували фундамент церковної інтеграції різноплеменних еклезіяльних угруповань сирійців, греків, італійців, іллірійців, паннонійців, іспанців, африканців, кельтів, фракійців, даків, єгиптян, вірмен etc. Звичайно ж, представники різноманітних етносів приносили зі собою в «християнство» [6, pp. 266, 828] кардинально відмінні світоглядні настанови, стереотипи й архетипи свідомості. В цьому сенсі, враховуючи політико-юридичне поєднання («foederatio») різноплеменних народів під владою римських імператорів, «перемолоти» їх могла лише «єпископальна церква», протиставлена Святим Ігнатієм Антіохійським антагоністичній «пресвітеріанській» церковно-політичній моделі [7, Ep. Smyrnaeans, 8]. До цієї точки зору прийшов і малоазійський теоретик, еллін за походженням, Маркіон із Сінопа (бл. 85–160)³.

Виклад основного матеріалу. Батько Маркіона обіймав посаду сінопського єпископа. Крім цього примітного факту, про понтійські роки життя майбутнього релігійно-політичного теоретика відомо вкрай мало [8]. Так, у 140 р., за

часів принципату Антоніна Пія (138–161), Маркіон переїхав із рідного Сінопа до столичного Риму. Ймовірно, Маркіон тривалий час займався купецькою діяльністю, оскільки згодом мав достатні кошти для швидкої організації великої мережі прихильників [9, р. 18].

Швидше за все, Маркіон належав до сінопських adeptів антіохійського вчення Ἡ Καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας⁴. Враховуючи зв'язки Сінопа з Антіохійським єпископством, батько Маркіона точно не міг виступати супроти ідей Святого Ігнатія [5].

На момент страти антіохійського єпископа, що сталася на цирковій арені Вічного міста (бл. 110 року), Маркіону виповнилося 25 років. Розвиваючи торговельну справу або керуючи мережею ремісничих майстерень, Маркіон подорожував Малою Азією і Близьким Сходом, навчався у різних теологічних школах. У будь-якому разі, початковий період співробітництва Маркіона з Римською єпископською громадою свідчить на користь його кафолических⁵ поглядів, що заперечували горизонтальні пресвітеріанські управлінські підходи.

Досягши певної популярності серед столичних християн, поміж 140–144 рр. Маркіон намагався отримати персональний контроль над Римською громадою. Виходець із Сінопа претендував на статус єпископа Риму [10]. Втім, як і Святий Ігнатій Антіохійський, Маркіон, за підсумком тривалого ідеологічного протистояння, виявився відрізаним від життя еклезіяльної громади Вічного Міста [11, р. 102]. Важливо, що антіохієць Ігнатій бл. 110 р. так само не здобув підтримки від впливових римських християн. Християнські adeptи навіть не заступилися за Ігнатія під час винесення та публікації смертного вироку, не підтримали тези його письмових послань і відкинули висловлені єпископом настанови. Всупереч пізнішим інтерпретаціям, «скасування» богословського авто-

¹ Роки життя єпископа: близько 35–110.

² Щоправда, дуже неоднорідних за внутрішнім змістом.

³ Оригінальне еллінське ім'я: Маркіон.

⁴ Вчення про кафоличність Християнської Церкви.

⁵ Тобто католицьких. Грецьке «кафоличність» – фундаментальне поняття, з якого виросло сучасне «католицизм». Дослівний переклад основоположного терміну – «всезагальний», «всецілий».

ритету Ігнатія пройшло для римської еkleзії порівняно тихо та безболісно. Що ж до сінопця Маркіона, то на відміну від Ігнатія Богоносця, він був підданий офіційній процедурі церковного «вигнання» [9, р. 17]. Окрім реальних претензій сінопця на диктат в еkleзії, причини проголошення анафеми Маркіону приховані в його ідеях і концепціях. Через кардинальну незгоду з римськими християнськими старійшинами, Маркіон уперше почав розробку повноцінної системи канонічного права [10].

Прибувши до столиці, Маркіон запропонував громаді «перший канон творів Нового Заповіту» [12, с. 38; 13, р. 134]. Відтак, завдяки сінопцю Маркіону світове християнство прийняло поняття «канон» в якості основоположного. Як відомо, давні греки використовували іменник «κανόν» із метою позначення «еталонної міри». В розумінні пізніших християн, слово κανόν характеризувало загальноживані «правила Християнської Віри» [14, с. 58]. Безумовно, термін перекочував у давньогрецьку мову із давньоєврейських діалектів Леванту. Незважаючи на очевидно семітську генезу, «канон» був використаний Маркіоном із метою протистояння юдеохристиянським сектам (iudaei baptizati) [15].

Отже, сінопець Маркіон запропонував християнам визначення «κανόν» як еталонного виміру в процесі збирання та атрибуції Священних Текстів [12, с. 38]. Водночас, «канонічність» поставала еталонним визначенням основоположних правил усієї Християнської Віри, квінтесенцією її уніфікованого світогляду. Опираючись на дискурс «канонічності», під час перебування в Римській еkleзії, теоретик Маркіон вів принципову ідеологічну боротьбу проти Старого Заповіту [10]⁶. Підстава – дефініція Маркіоном «єврейського Бога-Яхве»⁷ зі Старого Заповіту «руйнівною силою» (Деміургом⁸), що протистоїть Доброму Богу-Творцю. Очевидна дихотомія уявлення про Бога дозволила католицькому теологу Луїджі Падовезе характеризувати вчення Маркіона в якості дуалістичного. Воно відображає одну з класичних орієнтальних богословських формул: Бог-Добро бореться супроти Бога-Зла [12, с. 38].

Справді, Маркіо обстоював принцип конфліктності божеств і принцип аксіологічної невідповідності текстів Старого та Нового Заповітів, що, на його думку, унеможливило і навіть робило шкідливим використання настанов Vetus

Testamentum у повсякденних релігійних практиках християнства [8, с. 97–106].

Єресіарх Маркіон вважав Старий Заповіт апологетикою т. зв. «Злого Бога», тоді як Новий Заповіт протиставляв йому з огляду на очевидне вихваляння діянь Творця. Відповідно, на момент анафеми 144 р., Маркіон вважав доречним повністю виключити Старий Заповіт із рекомендованої віруючим християнам літератури [16, с. 326–327]. Серед усіх Євангелій, єресіарх вважав «справді християнським» виключно Євангеліє від Луки, а також власноруч систематизовані тексти Апостола Павла [12, с. 38]. Апокаліптичні писання, Євангелія від Марка, Матвія, Іоанна, Маркіон оголосив небезпечними щодо розуміння сутності Ісуса Христа, називав їх «юдеохристиянськими». На його думку, всі посилання на Старий Заповіт у Новозаповітних Текстах з'явилися внаслідок «юдейських» редакцій. Догма Маркіона звучала так: читання Старого Заповіту «спотворює» сутність християнської віри, «юдаїзує» її [17, с. 101–121].

Боротьба сінопця проти юдеохристиянства закономірно перекинулася на весь контекст юдейських культів. Маркіон вважав юдейських ортодоксальних інтелектуалів «відповідальними» за так зване «викривлення» внутрішнього сенсу християнства. Дискутуючи переважно з представниками рабинських кіл, єресіарх запропонував перший біблійний κανόν (канон) для всіх, хто сповідує християнство, переважно акцентуючи на вченні про кафоличність [18, с. 24–25].

Склад біблійного κανόν Маркіона включав «істинну версію» Нового Заповіту: Євангеліє від Луки, продовжене Посланнями апостола Павла [19, с. 16]. До речі, подібна диференціація («Євангелія» – «Апостол»), вперше запроваджена сінопцем, досі визнається всіма ортодоксальними Церквами, які стоять на формально-юридичному фундаменті Семи Вселенських Соборів [13]⁹. Разом із тим, на відміну від Маркіона, новочасні християнські богослови більше не намагаються звести розгалужений новозаповітний «канон» виключно до єдиної учнівської книги (тобто Євангелія від Луки). Як відомо, офіційно визнаний ортодоксальними Церквами, Новий Заповіт поєднує євангельські тексти Марка, Луки, Матвія, Іоанна.

Отож, Маркіон намагався повністю прибрати юдейські сюжети та семантичні коріння із корпусу християнських Писань, що послужило формальною причиною його анафеми та вигнання з Римської громади [9, р. 17]. В цьому сенсі, сінопський претендент на римське єпископство прорахувався. Проводити ідеологічну боротьбу

⁶ Оригінальна назва на івриті: הושה תירבה. Грецький аналог: Παλαιά Διαθήκη. Латинська версія: Vetus Testamentum.

⁷ Оригінальне написання на івриті: יהוה. Грецькою: Γλαυβέ. Сьогодні розповсюджений варіант транскрипції – «Іегова».

⁸ Латинський термін – Demiurgus.

⁹ Зрештою, сьогодні католицькі та православні християни продовжують диференціювати Новий Заповіт на «Євангелія» та «Апостол».

з юдеохристиянськими впливами на території Західного Середземномор'я в середині II ст. видавалося справжнім ідеологічним самогубством, оскільки хрещені юдеї продовжували становити значний відсоток¹⁰ християнських еклезій у великих західноримських містах [5]. Крім того, очевидне палестинське походження Християнської Віри, як і топографія шляху Ісуса Христа, не потребує якихось окремих інтерпретацій [20, с. 26–30]. Відповідно, Маркіон своєю радикальною позицією, сам допоміг шанувальникам юдеохристиянських концепцій вигнати себе з Вічного Міста.

Слід визнати важливим, що спочатку сінопек боровся проти юдеохристиянства майже виключно за допомогою вчення про кафолічність Християнської Церкви. Ще Святий Ігнатій, звертаючись перед стратою до римської еклезії, залишив послідовникам Маркіона цілісні та несуперечливі тези, постулюючи несправедливість зосередження Церковного Передання і Таїнств однією сектою чи однією народністю [7, Ер. Smurnaeans]. Хоча, в цьому контексті, сам Ігнатій Антіохійський посилався на авторитет і діяння Апостола Павла [10, р. 7], проте, факт публічної опозиції Маркіона так званій «юдейській монополізації», зробив сінопського теоретика зручним об'єктом критики рабинськими колами.

З іншого боку, Маркіон мав групу прихильників, чий вплив пояснює подальший перехід від радикального тлумачення справедливих апостольських тез Ігнатія до еретичної риторики, спрямованої проти Старого Заповіту [21, р. 35]. Безумовно, неможливо заперечувати факт: *Vetus Testamentum* справді базується на поясненні Закону (תורה) однієї спільноти [8]. До того ж, багато дефініцій та інтерпретацій Старого Заповіту присвячені концептуалізації богообраності єврейства (עם בחרנו або הללו). Маркіон і його прибічники послідовно прослідкували та проаналізували відповідні акцентуації *Vetus Testamentum*. Усвідомлюючи, що прибрати такі формулювання з тексту неможливо, як і здійснити їхню радикальну реінтерпретацію, «маркіоніти» вирішили просто відмовитися від величезної частини богословських напрацювань доби раннього християнства. Як наслідок, маркіонітський дуалізм¹¹ значно посилювався, почав скочуватися в бік протистояння всім юдейським чи юдаїзованим релігійним течіям [11].

Зауважу, що апостольська (ранньохристиянська) та всесвітньо-соборна (історична і сучасна) теологія Християнської Віри аж ніяк не намагається примітивізувати текстологію Біблії.

Необхідно чітко усвідомлювати: Старий Заповіт включений до *kanón* Християнської Віри¹² передусім через свій етико-філософський «контраст», покликаний демонструвати читачам різницю станів «до і після» Різдва Христового. Ортодоксальні богослови запевняють: читач має відчутти сенси общинного буття напередодні земного шляху Ісуса Христа, під час Його земної місії, а також після Страстей і Воскресіння. Врешті-решт, Старий Заповіт покликаний донести широким масам християн основні вектори гріхопадіння людини та етичний перелік умов, орієнтований на подолання гріховної сутності [13].

Примітивізація Старого Заповіту Маркіоном, зосереджена на пошуку та виключенні будь-яких юдейських засад із християнських текстів, також подекуди впала в етноцентричне викривлення [8, с. 97–106]. Коли ще єпископ Ігнатій Антіохійський виступав проти етноцентризму Церкви, то мав на увазі не лише неприйнятність перетворення *Ecclesia Christiana* на центр публічної риторики однієї культури, а й передбачав абсолютну неприйнятність редукції концептології Церкви до рівня ідеї перманентного протистояння певній культурі [5]. Згідно з єпископом Ігнатієм, Християнська Церква повинна боротися не з умовно «ворожим» Народом або умовною «ворожою» Культурою, а супроти самої ідеї індивідуальної богообраності (עם בחרנו) та, головне, проти так званого «Вселенського Зла» [5]¹³. Останнє не є культурно-обумовленим, не має етнічного коріння.

Принципово відмінними у концепціях Ігнатія Антіохійського та концепції Маркіона Сінопського видаються етико-юридичні характеристики абстракцій Добра (грецькою: Καλό) і Зла (грецькою: Κακό). Для Ігнатія Антіохійського ці категорії усюдисущі чи «універсальні» [22]. Відтак, кожен народ схильний давати Добру та Злу власні найменування. Крім того, екзистенційна перемога Добра над Злом є детермінованою в прогностичній парадигмі *Providentia Dei*. Саме таке «оптимістичне» трактування Ігнатія Антіохійського пізніше перемогло в процесі багатовікових богословських суперечок, коли теологія християнства прийняла *kanón* текстів Біблії, укладений Старим і Новим Заповітами [13]. Зрештою, логіка ортодоксально-християнських богословських тлумачень дуже проста і вкрай серйозна водночас: важливо вміти читати сенси та контексти у послідовності, історичному порівнянні концептуалізованих принципом групування канонічних текстів.

¹² Оригінальні терміни для позначення «Християнства»: *Christianitas* (латинський), *Χριστιανισμός* (грецький) або *תורה* (єврейський).

¹³ Латиною: *Malum*. На івриті: *רע*.

¹⁰ Подекуди переважаючий відсоток.

¹¹ Під дуалізмом розумію згадану формулу: Бог-Добро бореться супроти Бога-Зла.

На відміну від концепції антиохійського єпископа Ігнатія, у світогляді Маркіона Зло «одвічно» ототожнювалося з єврейським сакральним поняттям «Яхве» [23, р. 269]. Давньоєврейське найменування Бога стало для маркіонітів синонімом т. зв. «руйнівного начала». Вся подібна логіка випливала з твердження, що історичний і ціннісний контексти Старого Заповіту, роблять перемогу Добра над Злом «неочевидною». Ось чому, християнство, на думку Маркіона, мало стати діяльним і відмовитися від богослов'я, асоційованого з етико-філософською категорією «терпіння». Ворожнеча зі злим началом мусила примусити кожного учасника християнської еkleзії докладати зусиль з метою кінцевої метафізичної перемоги у боротьбі за «правильну справу», а не тільки «пасивно» спостерігати [24, р. 295–311].

Теологічні відмінності концепцій теоретика католицизму Ігнатія і теоретика антиюдейства Маркіона набувають рис змістовного антагонізму на прикладах есхатологічних тлумачень. Так, Богоносець Ігнатій завжди був надто далекий від повністю негативістської інтерпретації юдейських метафор Старого Заповіту, тоді як Маркіон розглядав «Машиаха» (єврейського «Месію») синонімом новозаповітного поняття «антихрист» [11; 22].

Так звана «ненадійність» використання Старого Заповіту в сенсі суто християнської інтерпретації, за твердженням сінопського інтелектуала, пояснюється тим, що Старий Заповіт зовсім не передбачає появи Ісуса Христа. *Vetus Testamentum* говорить про представника «злого начала» (Яхве) у перспективі земного світу, що, в свою чергу, відповідає концепту «антихриста» [25]. Ось чому рабинські спільноти, відповідно із поглядами маркіонітів, «відмовлялися» визнавати земний шлях Ісуса Христа здійсненням старозаповітних пророцтв стосовно появи Месії.

Висновки. Комплекс міркувань Маркіона дозволив Римській громаді визнати його «єресіархом» (тобто творцем і провідником ересі) близько 144 року. Маркіон став одним із перших значних єресіархів в історії єпископальної церкви. До того ж, незважаючи на підкреслено негативне ставлення до персоні Маркіона з боку церковних адептів часів домінування, поняття «канону» все ж таки ввійшло до складу християнського вчення та, відтак, еклезіології як церковної дисципліни.

Завдяки рецепції принципу «канонічності» Маркіона, отримали додатковий розвиток ще й теоретичні настанови єпископа Ігнатія Антиохійського. Хоча погляди Ігнатія і Маркіона співпадали в невеликому обсязі (для прикладу, обидва критикували концепції рабинських спільнот, феномен юдеохристиянства), тим не менше,

саме ці незначні спільні напрацювання втілювалися офіційними церковними політико-правовими доктринами.

Література

1. Салій Яцек, ОР. Для чого Церкві потрібен Папа? / Пер. з пол. Ірини Єрмак. К.: Кайрос, 2013. 116 с.
2. Sherwin-White A. N. The Letters of Pliny: a historical and social Commentary. Oxford: Clarendon Press, 1966. XV+808 pp.
3. Sherwin-White A. N. Fifty Letters of Pliny. Oxford: Oxford University Press, 1967. XXII+185 pp.
4. Friend William Hugh Clifford. Persecutions: genesis and legacy. The Cambridge History of Christianity. Volume 1: Origins to Constantine. / Edited by Margaret M. Mitchell & Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. Pp. 501–523.
5. Lookadoo Jonathon. The Christology of Ignatius of Antioch. Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers, 2023. XVIII+230 pp.
6. Elwell Walter, Comfort Philip Wesley. Tyndale Bible Dictionary. Wheaton, Ill.: Tyndale House Publishers, 2001. 1336 pp.
7. The Apostolic Fathers, Volume I: I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache. / Edited and translated by Bart D. Ehrman. / Loeb Classical Library Vol. 24. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003. VIII+457 pp.
8. Harnack Adolf von. Marcion: Das Evangelium von fremden Gott: Ein Monographie zur Geschichte der Grundlegung der katholischen Kirche. 2. verb. und verm. Aufl. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1924. XVI+456 s.
9. Harnack Adolf. Marcion: The Gospel of the Alien God. Durham: N. C.: Labyrinth Press, 1990. X+182 pp.
10. Knox J. Marcion and the New Testament: An essay in the early history of the canon. Chicago: The University of Chicago Press, 1942. X+195 pp.
11. Lieu Judith M. Marcion and the Making of a Heretic. God and Scripture in the Second Century. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. XVI+502 pp.
12. Падовезе Луїджі. Вступ до папистичного богослов'я. / Пер. з італ. Галини Теодорович. Львів: Свічадо, 2001. 184 с.
13. Bruce F. F. The Canon of Scripture. Downers Grove, Illinois: InterVarsity Press, 1988. 350 pp.
14. Джероза Ліберо. Церковне право. / Пер. з нім. Наталії Щиглевської. Львів: Свічадо, 2001. 336 с.
15. Kinzig Wolfram. Harnack, Marcion und das Judentum: Nebst einer kommentierten Edition des Briefwechsels Adolf von Harnacks mit Houston Stewart Chamberlain. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2004. 344 s.
16. Barbara Aland: Was ist Gnosis? Studien zum fr̄hen Christentum, zu Marcion und zur kaiserzeitlichen Philosophie. Tьbingen: Mohr Siebek 2009. XV+434 s.
17. Klumbies Paul-Gerhard. Marcion als Paulus- und Lukasinterpret. Ein neues Geschlecht? Entwicklung des fr̄hchristlichen Selbstbewusstseins. / Markus Lang (Hrsg.). Band 105; Novum Testamentum et Orbis Antiquus. Studien zur Umwelt des Neuen Testaments. Gьttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2013. S. 101–121.
18. Klinghardt Matthias. Das dlteste Evangelium und die Entstehung der kanonischen Evangelien. Band II: Untersuchung – Rekonstruktion – Ibersetzung – Varianten. 2 Bдnde. Tьbingen: Francke, 2015. 543 s.
19. Kollmann Bernd. Neues Testament kompakt. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2014. 360 s.

20. Баррон Роберт Еммет. Католицизм. Мандрівка до серця віри. / Пер. з англ. Галини Сташків. Львів: Свічадо, 2022. 272 с.

21. Badiou Alain. Saint Paul: the foundation of universalism. Stanford, California: Stanford University Press, 2003. X+112 pp.

22. Brent Allen. Ignatius of Antioch and the Second Sophistic. A study of an early Christian transformation of Pagan culture. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006. XVI+377 pp.

23. Harnack Adolf von. History of Dogma. Volume 1. New York: Dover Publications, 1961. XVI+362 pp.

24. McGowan Andrew Brian. Marcion's Love of Creation. Journal of Early Christian Studies. 2001. Vol. 9. Issue 3. Pp. 295–311.

25. Riparelli Enrico. Il volto del Cristo dualista. Da Marcione ai catari. Bern: Peter Lang. 2008. 368 pp.

Анотація

Мельник В. М. Теоретик «канонічності» Маркіон і «федеративна» політико-правова концепція «католицизму» в Римській імперії. – Стаття.

У статті розглядаються ключові політичні та правові елементи суспільно-релігійної ідентичності ранньохристиянських груп Римської імперії, пов'язані з постаттю ересіарха Маркіона Сінопського (близько 85–160). Як відомо, інтерпретації вчення Маркіона мали важливе значення для теоретичної еволюції римського богослов'я в періоди принципату (I–III століття) та домінагу (III–V століття). Головні акценти даного нариса зроблено на термінах і поняттях, що виявилися засадничими для християнства в дискусійний період між Першим Нікейським Вселенським Собором (325 рік) і П'ятим Константинопольським Вселенським Собором (553 рік). Зокрема, в тодішньому історико-юридичному дискурсі здобуло поширення поняття «канон». Саме слово «канон» (грецький оригінал – «κανών») використовувалося ще в елліністичну добу для позначення «еталонної міри». Маркіон скористався його значенням із метою пояснення власного критерію систематизації Нового Заповіту. Прагнучи відстояти «істинність» виключно для Євангелія від Луки, Маркіон почав застосовувати термін «канон» у ширшому контексті. Впродовж III–V століть, послідовники вчення Маркіона (так звані «маркіоніти») пропонували альтернативні принципи тлумачення Євангелій. Ці принципи базувалися на маркіонітському протиставленні «доброго» Бога із Нового Заповіту християн так званому «злому» Богу зі Старого Заповіту юдеїв (йдеться про так званий «релігійний дуалізм»). Прикметно, що Маркіон вів активну антиюдейську пропаганду, намагаючись пояснити «неканонічну» сутність давньоєврейських текстів. За це зазнав анафем та вигнання з Римської церкви. Тим не менше, маркіонітська критика запозичила багато полемічних концепцій від сирійського єпископа Ігнатія Антіохійського (близько 35–110). Маркіон із повагою ставився до вчення Ἡ Καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας. Відповідно останнього, Ігнатій Антіохійський розумів світові християнські общини як єдину «Церкву» («Ecclesia»), що має функціонувати на фундаменті «всезагальності», «єдності», «соборності» (грецькою – «καθολικός»). Звідси походить поняття «католицизм» («Catholicism»). Отже, розробляючи тези Святого Ігнатія, Маркіон зробив теоретичний внесок у справу обґрунтування сутності «Церкви» як

«кафолічної» установи. Ці погляди Ігнатія та Маркіона узгоджувалися з юридичним змістом федеративної форми державного устрою Римської імперії. Як відомо, в системі Римської імперії усі адміністративні суб'єкти та різноплеменні народності сполучалися між собою на засадах «foederatio».

Ключові слова: канон, католицизм, маркіонітство, Римська імперія, правова суб'єктність.

Summary

Melnyk V. M. Marcion of sinope as a theoretician of “canonicity” and the “foederal” political and legal concept of “Catholicism” in the Roman Empire. – Article.

The article examines the key political and legal elements of the socio-religious identity of the Early Christian groups of the Roman Empire, related to the figure of the heresiarch Marcion of Sinope (c. 85–160 AD). As is known, the interpretations of Marcion's thought were of great importance for the theoretical evolution of Roman imperial theology during the periods of the Principate (I–III centuries AD) and Dominate (III–V centuries AD). The main emphasis of this essay is on the terms and concepts that were fundamental to Christianity during the period of discussion between the First Ecumenical Council of Nicaea (325 AD) and the Fifth Ecumenical Council of Constantinople (553 AD). In particular, the concept of “canon” became widespread in the historical and legal discourse of that time. The term “canon” (Greek original – “κανών”) was used during the Hellenistic period to denote a “reference measure”. Marcion used its meaning to explain his criterion for the systematization of the New Testament. Seeking to defend the “truth” of Luke's Gospel alone, Marcion began to use the term “canon” in a broader context. During the 3rd to 5th centuries AD, the followers of Marcion's teaching (the so-called “Marcionites”) proposed alternative principles of interpretation of the Gospels. These principles were based on the Marcionite contrast between the “good” God of the New Testament of Christians and the so-called “evil” God of the Old Testament of the Jews (this is the so-called “religious dualism”). Notably, Marcion conducted active anti-Jewish propaganda, trying to explain the “non-canonical” nature of ancient Jewish texts. So, he suffered anathema and expulsion from the Roman ecclesia. Nevertheless, Marcionite criticism borrowed many polemical concepts from the Syrian bishop Ignatius of Antioch (c. 35–110 AD). Marcion respected the doctrine of Ἡ Καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ignatius of Antioch understood the world Christian communities as a single “Church” (“Ecclesia”), which should function on the foundation of “universality”, “unity”, “congregation” (Greek – “καθολικός”). This is where the term “Catholicism” (“Catholicism”) comes from. So, developing the theses of St. Ignatius, Marcion made a theoretical contribution to the case of substantiating the essence of the “Church” as a priori “Catholic” institution. These views of Ignatius and early Marcion were consistent with the legal content of the “foederal” form of state territorial organization of the Roman Empire. It's important that in the system of the Roman Empire, all administrative subjects and different tribal peoples were connected based on “foederatio”.

Key words: canon, Catholicism, Marcionism, Roman Empire, legal personality.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.965.0:340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.4>

В. В. Кадала

orcid.org/0000-0002-6868-9487

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ*

О. П. Гузенко

orcid.org/0000-0003-4002-2629

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ*

О. О. Бондаренко

orcid.org/0000-0002-3361-2121

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри цивільного трудового права та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ*

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК КЛІЄНТООРІЄНТОВАНИЙ СЕРВІС ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ

Одним з головних орієнтирів розвитку національної правової системи, особливо в умовах війни в Україні є пріоритет людини та її прав і свобод. У зв'язку з цим, актуалізується проблема якісного проведення процедури надання безоплатної правової допомоги (далі – БПД). У законодавчій площині таке право людини закріплено статтею 3 Конституції України.

Сьогодні питання БПД є надзвичайно актуальним для тих, хто на неї має право, оскільки наразі не всі мають доступ до послуг адвоката. Беззаперечним є той факт, що система БПД від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну ні на день не припиняла роботу та безперервно надавала правові послуги органами управління, органами місцевого самоврядування та центрами, що надають вторинну БПД. Частково вирішення даного питання забезпечується за допомогою функціонування юридичних клінік (далі – ЮК), які орієнтуються на клієнтоорієнтований сервіс та мають на меті надання первинної та вторинної БПД. Водночас, дане питання не знайшло свого рішення на законодавчому рівні в контексті включення ЮК до переліку установ, котрі забезпечують надання БПД. Однак, у законодавчому акті, котрий регламентує функціонування ЮК в Україні одним із напрямків діяльності передбачено надання первинної та вторинної БПД майбутніми правниками під керівництвом викладачів кураторів. Таке явище у законодавчій вітчизняній площині вказало на доцільність

більш поглибленого розгляду даного питання та стало ключовим при визначенні напрямку дослідження.

Проблематика виокремлення процедур забезпечення та реалізації БПД у цілому є актуальною та такою, що потребує доктринального аналізу. Основу для здійснення цього дослідження сформовано з висновків, які стосуються детермінації правових процедур БПД та тих установ, які забезпечують її надання. Зазначена проблематика є предметом досліджень науковців, зокрема, таких як: Д.В. Гончар [1], В.М. Ісакова [2], М.В. Стаматіна [3], Ю.О. Данилевська, Л.В. Павлик, З.З. Петрович та У.О. Цмоць [4], С.С. Калинюк, Ю.М. Бисага та В.І. Ярема [5] та інші. Однак, в світлі останніх подій є очевидним, що питання БПД у сфері суспільних правовідносин залишаються актуальними в умовах воєнного стану в Україні, і вимагають подальшого теоретичного дослідження з метою ефективного втілення в практику проведення юридичної допомоги.

В свою чергу, не залишають своєї актуальності та сучасності проблематичні питання в сфері надання БПД вітчизняними ЮК Україні. Такий факт підтверджують чисельні наукові дослідження, обговорення даної проблеми на різних дискусійних платформах, включення як предмет вивчення в дисертаційних та монографічних дослідженнях. Вчені не лише торкаються проблематичних аспектів в процедурі надання

БПД, а, й надають різні варіанти рішень з метою адаптації в юридичну консультативну практику, котрі проводять ЮК. Серед науковців варто відзначити таких як: М. Аракелян [6], А.О. Галай [7], М.Т. Лоджук [8], Н.В. Міловська [9], Р. Мудрак [10], О. Шевчук та І. Юркевич [11] та інші. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено сфері надання БПД ЮК, надання юридичних консультацій студентами правниками під керівництвом викладачів кураторів потребують уточнення та узагальнення, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

На даний час в Україні відбуваються активні воєнні дії, котрі викликані нападом російської федерації на територіальну цілісність країни. Відомо, що під час бойових дій деякі населені пункти України були тимчасово окуповані росією. Очевидною є те, що сьогодні ситуація по всій Україні змінюється щогодини і потрібно бути готовим до найнебезпечніших умов праці. Доведено, що саме воєнні дії змінюють всі правила і норми, ставлять перед нами нові виклики, які проявляються через серію кризових явищ, котрі серйозно ускладнюють функціонування держави. Справедливо буде відзначено, що ситуація, в якій опинилася наша країна, є беспрецедентною в сучасному світі, а ворог вдався до абсолютно нелюдських засобів. Значна частина населення України відчула на собі вплив негативних чинників на власну життєздатність, а, як наслідок, суттєво зросла необхідність в отриманні юридичних консультацій у розрізі БПД.

Цілком зрозумілим є той факт, що у суспільстві, яке вимушене виживати в умовах активної воєнної фази, виникає безліч питань щодо зниклих чи вбитих рідних, втрачених документів,

зруйнованої чи пошкодженої власності, виїзду за кордон та багатьох інших. У даному випадку саме БПД сприяє можливості отримання певного алгоритму дій в умовах сьогодення. Як зазначає О. Баранов [12] «...з 24 лютого 2022 року по 1 липня 2023 року зареєстровано понад 742,6 тис. звернень клієнтів для надання БПД, з них у понад 679,9 тис. випадків було надано первинну правову допомогу (консультації, правову інформацію, складення заяв та скарг), у понад 62,6 тис. – вторинну (представництво у судах, складення документів процесуального характеру, захист). У цьому сенсі показовим стало також повідомлення про те, що «...з 24 лютого 2022 року цим правом скористалися понад 11,1 тис. людей, які змушені були змінити місце проживання через війну, а кожен шостий клієнт системи БПД, отримував вторинну правову допомогу» [12].

Принагідно зауважимо, що процедура надання БПД в Україні має законодавче регламентування. Зокрема, правове регулювання права на отримання правової допомоги в національному законодавстві міститься у статті 59 Конституції України [13], котра гарантує професійну правничу допомогу, яка у передбачених законодавством випадках надається безоплатно. Пакет законодавчих актів, які регламентують порядок надання БПД в Україні представлено в таблиці 1.

На погляд В.О. Падалка [21, с. 34] БПД представляє собою «...допомогу, що надається у зв'язку з професійною діяльністю юристів, основним завданням якої є надання необхідної допомоги для запобігання порушенню прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, усунення або пом'якшення негативних наслідків

Таблиця 1

Пакет законодавчих актів у системі регламентування БПД в Україні*

Нормативно – законодавчий документ у системі регламентування БПД	Коли та ким затверджено	Джерело
Про безоплатну правову допомогу	Закон України від 02.06.2011 р. №3460-VI	[14]
Положення про Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги	Постанова КМУ від 06.06.2012 р. № 1504.	[15]
Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо питань функціонування системи надання безоплатної правової допомоги	Постанова КМУ від 24 червня 2023 р. № 630.	[16]
Про затвердження Змін до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги	Наказ Мініюсту України від 05.01.2023 № 20/39076.	[17]
Про затвердження Порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги	Постанова КМУ від 31.10.2018 № 1362-2011п.	[18]
Методика обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу	Постанова КМУ від 21.12.2016 № 1048.	[19]
Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу	Постанова КМУ від 01.01.2017 № 465-2014-п	[20]

таких порушень». Важко не погодитись з думкою А.П. Чернеги [22, с. 307] який вважає, що система безоплатної правової допомоги лише підкреслює сутність і цінність права, а його основні функції, такі як захист, компенсація та відновлення, реалізує через широкий спектр механізмів правового обслуговування.

Зокрема, аналізуючи Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [14], слід підкреслити, що Конституція України [13] проголошує права і свободи людини і громадянина пріоритетними та відзначає їх як найвищу цінність. Законодавець чітко підкреслив те, що Україна зобов'язана надавати БПД своїм громадянам, оскільки в країні багато малозабезпечених громадян з низькою платоспроможністю та зростає соціальне розшарування населення. Крім того, Законом України «Про безоплатну правову допомогу» [14] передбачено два види правової допомоги, а саме первинна та вторинна. При цьому, законодавець конкретизує «...основним завданням безоплатної вторинної правової допомоги є створення рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя». З цією метою в межах вторинної правової допомоги можуть надаватися такі правові послуги як захист, здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру».

Беззаперечним є той факт, що часткове вирішення проблеми надання БПД в Україні лежить в площині діяльності юридичних клінік. Для розуміння сутності і визначення статусу юридичної клініки їх функції варто порівняти з завданнями центрів безоплатної правової допомоги. Відповідно до частини 2 статті 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [14] правова допомога передбачає надання правової інформації, консультацій з правових питань і роз'яснень, складення заяв, скарг та інших документів правового характеру [6]. Отже, перелічені функції подібні до завдань юридичних клінік, які викладено в наказі МОН України від 03.08.2006 № 592 «Про затвердження «Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» [23] та Стандартах діяльності юридичних клінік України, що схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 року [24].

З цього приводу К.П. Дацко та Є.О. Стець [25, с. 27] звертають увагу на той факт, що «... ЮК може претендувати на роль важливого соціального інституту так, як завдання ЮК можна визначити як зовнішньоорієнтовані та внутріш-

ньоорієнтовані». До першої групи науковці пропонують віднести завдання, які зорієнтовані на суспільство загалом: це надання БПД соціально незахищеним верствам населення, проведення правопросвітницьких заходів тощо, а до другої обрати навчальний компонент, роль ЮК у формуванні студента як висококваліфікованого фахівця.

Ми вважаємо, можна повністю погодитися з думкою науковців про те, що місія ЮК поєднує в собі надання БПД незахищеним верствам населення та отримання практичного досвіду студентами правниками. Як показує досвід роботи вітчизняних ЮК ключовою метою їх функціонування виступає виховання нового покоління студентів-правників, усвідомлення ними важливої ролі правозахисників у суспільстві, розуміння суспільних потреб і готовності надавати БПД та забезпечувати доступ до справедливого правосуддя вразливим верствам населення. Разом з тим, К.С. Рогозіннікова [26] вважає, що «... проблема надання БПД в Україні не може бути вирішена лише одними ЮК, як і одноосібно іншими суб'єктами надання первинної та вторинної правової допомоги (органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, спеціалізованими установами, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатами тощо). На погляд вченою «...чим більше суб'єктів таких як ЮК надаватимуть БПД в Україні, тим доступнішою вона буде для малозабезпечених верств населення нашої держави».

З огляду на вищезазначене викликає інтерес факт, що саме ЮК в Україні одними з перших вимушені були переформатувати свою роботу в умовах воєнного стану. Всі їх зусилля спрямовані сьогодні на охоплення якомога більшої кількості людей, які потребують правової допомоги. Зараз ЮК повинні, в повному розумінні цього поняття, лікувати наших громадян, які опинилися у скрутних умовах, зазнали значних матеріальних та моральних збитків, втратили рідних та близьких людей. Нагадаємо, що з метою розвитку ЮК був виданий Указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» [27]. Цей підзаконний акт сприяв поглибленню та систематизації правового регулювання діяльності ЮК та розкрив термін «правова освіта», який законодавець визначив як «...комплекс заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків».

Зокрема, у 2020 році на форумі Асоціації юридичних клінік України [28], після дискусій,

обговорень, висловлення позицій, дійшли беззаперечного висновку, що юридичний клінічний рух в Україні динамічно розвивається, отримав визнання і на національному, і на міжнародному рівні, відповідає всім сучасним трендам і вже створюємо свої. Одночасно було звернуто увагу на необхідність удосконалення процедури надання БПД саме ЮК.

Разом з тим, на погляд А.Б. Гутнікова [29] відіграють помітну роль в наданні БПД, проте мають місце випадки формального їх існування так, як відсутнє необхідне фінансування. На сьогодні воно здійснюється виключно за рахунок коштів навчальних закладів. Науковець пропонує визначити статус ЮК в Україні та закріпити обов'язкове фінансування з боку держави. Така необхідність пояснюється тим, що діяльність окремих ЮК виглядає нестабільною через відсутність гарантованих джерел фінансування і в разі втрати спонсорської підтримки існує загроза припинення їх діяльності.

Враховуючи предмет дослідження наукової розробки доречним є окреслити змісту процедури БПД, котра має консультативний зміст з позиції функціонування ЮК. На даний час, вітчизняні ЮК мають на меті формування дієвого клієнтоорієнтованого сервісу. Втілення зазначеної ідеї можливо за умови надання студентами правниками якісних консультацій під керівництвом викладачів кураторів. Варто звернути увагу на той факт, що БПД має вид первинної та вторинної, котрі з позиції видів правових послуг представлено в таблиці 2.

Законодавець визначив види правових послуг БПД, проте обминув розробку механізму їх представлення ЮК в Україні. Крім того, до переліку установ, які отримали законодавче право надавати такі послуги до даного часу ЮК не включено. Така ситуація вказує на необхідність перегляду

та оновлення змістовності Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [14]: в частині установ, які отримали дане право.

Крім того, постає питання визначення ключових напрямків покращення дієвості ЮК в системі БПД. До їх складу варто включити:

по-перше, розробки системи етапів проведення консультаційної роботи студентами правниками з урахуванням вимог висунутих Стандартами діяльності юридичних клінік України [24]. До її складу пропонується включити: підготовчий, консультаційний та заключний етап. При цьому, підготовчий етап має включити визначення переліку замовлень від клієнтів ЮК, їх сортування за змістом та реєстрацію в журналі замовлень на отримання БПД. В основу консультаційного етапу покласти наступні види робіт студента правника: зустріч з клієнтом ЮК; обговорення правової проблеми з клієнтом ЮК; надання розгорнутої інформації клієнту ЮК про законодавчий акт, котрий забезпечує можливість вирішення правової проблеми, що виникла; окреслення клієнту ЮК алгоритму дій з метою вирішення правової проблеми. Заключний етап має ґрунтуватися на відображенні результативності роботи студента правника з замовником правової послуги, тобто з клієнтом ЮК шляхом документування.

по-друге, посилення контролю за своєчасним виконанням замовлень клієнтів ЮК щодо отримання правових послуг з обов'язковим проведенням аналізу результативності їх надання.

Ми вважаємо такий підхід надасть можливість більш предметно та систематизовано організувати процедуру надання БПД, покращити їх якісний рівень за рахунок здійснення періодичного аналізу результативності їх надання та усунення недоліків, які було встановлено.

Таблиця 2

Види правових послуг в системі надання первинної та вторинної БПД*

Види БПД	Напрямки правових послуг в системі надання безоплатної первинної та вторинної допомоги
Первина БПД передбачає інформування громадян про права і свободи, порядок їх реалізації, а також механізми відновлення порушених прав.	<ul style="list-style-type: none"> - надання правової інформації; - надання консультацій і роз'яснень з правових питань; - складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); - надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервіс тут тощо) для сільського населення – власників земельних ділянок; - надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.
Вторинна БПД передбачає створення рівних можливостей осіб до правосуддя.	<ul style="list-style-type: none"> - захист; - здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; - складення документів процесуального характеру.

Примітка: *складено та узагальнено авторами на основі джерела [14].

Виходячи з означеного, приходимо до висновку, що процедури надання БПД в Україні відбуваються без включення законодавцем до переліку установ наділених таким правом ЮК. Проведені дослідження вказали, на суттєві зміни у змістовності правових послуг в системі надання БПД, котрі викликані активними воєнними діями в Україні. Функціонування ЮК в Україні займає доволі помітну роль в системі надання БПД проте на законодавчому рівні процедура фінансування їх діяльності не окреслена. З метою покращення процедури надання БПД в Україні ЮК пропонується впровадження системного підходу при здійсненні процедури надання правових консультаційних послуг клієнтам ЮК. В основу системного підходу доцільно включити: підготовчий, консультаційний та заключний етап. Такий підхід сприятиме удосконаленню процедури надання БПД студентами правниками під керівництвом викладачів кураторів та надасть можливість проводити оцінювання результативності проведеної правової консультативної роботи.

Перспективними напрямками подальших розвідок можуть бути дослідження проблемних питань, які стосуються забезпечення документообігу процедури надання БПД студентами правниками ЮК.

Література

1. Гончар Д. В. Механізм гарантування права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги: національні тенденції та зарубіжний досвід: монографія. Кам'янець – Подільський, 2019. 199 с.
2. Ісакова В.М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2013. 19 с.
3. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2012. 187 с.
4. Право особи на безоплатну правову допомогу: колективна монографія / [Ю.О. Данилевська, Л.В. Павлик, З.З. Петрович, У.О. Цмоць]. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 136 с.
5. Конституційно-правовий статус адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: монографія / [С.С. Калинюк, Ю.М. Бисага, В.І. Ярема С.С. Калинюк, Ю.М. Бисага, В.І. Ярема]. Херсон Видавничий дім «Гельветика», 2018. 180 с.
6. Аракелян М. Юридична клініка – ефективна модель надання безкоштовної правової допомоги в Україні. *Юридичний вісник*, 2021. № 6. С. 52–58.
7. Галай А. О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління: монографія. К.: КНТ, 2015. 408 с.
8. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
9. Міловська Н. В. Юридичні клініки у системі практичної підготовки фахівців у галузі права. *Нове українське право*, 2021. Вип. 4. С. 144–150.
10. Мудрак Р. Правовий статус юридичних клінік в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 4 (28). С. 11–17.
11. Шевчук О., Юркевич І. Юридичні клініки в механізмі дуальної освіти: аналіз результатів педагогічного експерименту. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. 2 (26). С. 69–76.
12. Баранов О. Система безоплатної правової допомоги – 500 днів повномасштабної війни. Пресцентр БПД. 12.07.2023. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/oleksandr-baranov-systema-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-500-dniv-povnomasshtabnoyi-vijny/>.
13. Конституція України. Відомості ВРУ. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://bit.ly/2GeSeRP> (дата звернення: 20.07.2023).
14. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. №3460-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
15. Положення про Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги: Постанова КМУ від 06.06.2012 р. № 1504. URL: http://legalaid.gov.ua/images/legislation/2012_06_06_Resolution_KMU_504.pdf
16. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо питань функціонування системи надання безоплатної правової допомоги: Постанова КМУ від 24 червня 2023 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2023-%D0%BF#-Text>.
17. Про затвердження Змін до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Мініюсту України від 05.01.2023 № 20/39076. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0020-23>.
18. Про затвердження Порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги: Постанова КМУ від 31.10.2018 № 1362-2011п. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1362-2011-%D0%BF> (дата звернення 19.02.2023).
19. Методика обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова КМУ від 21.12.2016 № 1048. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1048-2016-п/paran28#n28> (дата звернення 19.02.2023).
20. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова КМУ від 01.01.2017 № 465-2014-п URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-п> (дата звернення 19.02.2023).
21. Падалка В. О. Інститут безоплатної правової допомоги в Україні. Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина: матеріали ІХ Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених і студентів (м. Чернігів, 18 травня 2023 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 180 с. С. 34–36.
22. Чернега А. П. Інститут безоплатної правової допомоги в сучасних умовах реформування правової системи України. Асоціація з європейським союзом: зарубіжний досвід для України, м. Київ, 9 черв. 2016 р. С. 306–310.
23. Про затвердження «Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України»: Наказ МОН України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
24. Стандарти діяльності юридичних клінік України: Схвалено Всеукраїнським З'їздом Асоціації юри-

дичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 року. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf>

25. Дацко К.П., Стець Є.О. Захист прав споживачів фінансових послуг в юридичній клініці. Правова позиція. 2021. № 4. С. 26–32.

26. Рогозіннікова К.С. Особливості взаємодії юридичних клінік з системою надання безоплатної правової допомоги. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282165/276334>

27. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>

28. Осінній Форум АЮКУ – 2020: обговорення потенціалу юридичних клінік. URL: <https://legalclinics.in.ua/osinnij-forum-ayuku-2020-govorennyaprot-entsialu-yurydychnyh-klinik/>

29. Гутніков А.Б. Всесвітній досвід функціонування юридичних клінік. Розвиток юридичних клінік в сучасному світі. URL: <http://nko.economy.gov.ru/data/files>

Анотація

Кадала В. В., Гузенко О. П., Бондаренко О. О. Безоплатна правова допомога як клієнтоорієнтований сервіс юридичних клінік в Україні. – Стаття.

Статтю присвячено питанням законодавчого регламентування процедури надання БПД з урахуванням участі в даному процесі вітчизняних юридичних клінік. Звернуто увагу на існування ряду проблематичних аспектів, які виникли через неузгодженість в законодавчому в питаннях БПД, саме з позиції участі ЮК в даній процедурі. Метою дослідження стало формування концептуально значущого уявлення про особливості законодавчого регламентування надання БПД, окреслення рольового сегменту участі в даному процесі вітчизняних ЮК, які орієнтуються на клієнтоорієнтований сервіс та можуть стати основою для удосконалення діючого законодавства, а також правозастосовної діяльності у зазначеній сфері.

На даний час питання БПД є надзвичайно актуальним. Особливо це стосується тих хто не має доступу до послуг адвоката. Беззаперечним є той факт, що система БПД від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну ні на день не припиняла роботу та безперервно надавала правові послуги органами управління, органами місцевого самоврядування та центрами, що надають вторинну БПД. Частково вирішення даного питання забезпечується за допомогою функціонування юридичних клінік (далі – ЮК), які орієнтуються на клієнтоорієнтований сервіс та мають на меті надання первинної та вторинної БПД. Водночас, дане питання не знайшло свого рішення на законодавчому рівні в контексті включення ЮК до переліку установ, котрі забезпечують надання БПД. Однак, визначено пакет нормативно законодавчих актів, які регламентують надання безоплатної правової допомоги, звернуто увагу на рольовий аспект вітчизняних юридичних клінік у даному процесі. Досліджено види юридичних послуг, які надаються студентами правниками під керівництвом викладачів кураторів в межах первинної та вторинної безоплатної допомоги, котру забезпечують юридичні клініки. Охарактеризовано проблематичні

сегменти діяльності юридичних клінік в Україні, запропоновано напрямки удосконалення їх роботи, в контексті проведення процедури консультування клієнтів юридичних клінік, з метою забезпечення підвищення якісного рівня роботи студентів правників, які беруть участь в наданні безоплатної правової допомоги та мають можливість впливати на збільшення клієнтоорієнтованого сервісу сучасних юридичних клінік.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, юридична клініка, студент правник, викладач куратор, клієнт юридичної клініки, правова допомога, клієнтоорієнтований сервіс, юридична консультація, Координаційний центр, бюро правової допомоги.

Summary

Kadala V. V., Guzenko O. P., Bondarenko O. O. Free legal assistance as a client-oriented service of legal clinics in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the issues of legislative regulation of the procedure for providing BPD, taking into account the participation in this process of domestic legal clinics. Attention was drawn to the existence of a number of problematic aspects that arose due to inconsistencies in the legislative framework on the issues of BPD, precisely from the position of the participation of the Judiciary in this procedure. The purpose of the study was to form a conceptually significant idea about the peculiarities of the legislative regulation of the provision of BPD, to outline the role segment of participation in this process of domestic JCs, which are focused on client-oriented service and can become the basis for improving the current legislation, as well as law enforcement activities in the specified area.

Currently, the issue of BPD is extremely relevant. This especially applies to those who do not have access to the services of a lawyer. It is undeniable that the BPD system has not stopped working for a single day since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine and has continuously provided legal services by management bodies, local self-government bodies and centers providing secondary BPD. Part of the solution to this issue is provided by the operation of legal clinics (hereinafter referred to as legal clinics), which focus on client-oriented service and aim to provide primary and secondary BPD. At the same time, this issue has not found its solution at the legislative level in the context of the inclusion of the CU in the list of institutions that provide BPD. However, a package of normative legislative acts regulating the provision of free legal aid has been defined, and attention has been drawn to the role aspect of domestic legal clinics in this process. The types of legal services provided by law students under the guidance of tutor teachers within the scope of primary and secondary free assistance provided by legal clinics have been studied. The problematic segments of the activity of legal clinics in Ukraine are characterized, directions for improving their work are proposed, in the context of the procedure for consulting clients of legal clinics, with the aim of ensuring an increase in the quality of the work of law students who participate in the provision of free legal aid and have the opportunity to influence the increase of client-oriented service modern legal clinics.

Key words: free legal aid, legal clinic, law student, curator teacher, legal clinic client, legal aid, client-oriented service, legal consultation, Coordination Center, legal aid office.

УДК 347.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.5>

Н. В. Коробцова
orcid.org/0000-0002-9997-1485
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ БІОМАТЕРІАЛУ ЛЮДИНИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД МЕТИ ВИКОРИСТАННЯ

Постановка проблеми. Відокремлений від людини біологічний матеріал вже доволі давно виступає предметом певних цивільних правочинів, приймає участь в цивільному обороті, а отже, є об'єктом цивільних прав. При цьому постають питання: чи будь-який людський біоматеріал має цінність, а отже, може розглядатися в якості об'єкта та чи окремі його види мають однакову цінність? Відповідей на ці питання буде залежати підхід до регулювання цих об'єктів та особливості їх захисту як з боку законодавця так і правозастосовних органів. Природа цього матеріалу, його сутність свідчить про те, що для належного регулювання відносин за участю даного об'єкту, потрібно окремо підходити до розгляду видів біоматеріалу в залежності від певних критеріїв, одним із яких є мета його використання.

Аналіз наукових публікацій. Питання правового регулювання та захисту біологічного матеріалу людини стали предметом наукових досліджень таких науковців, як: Булеца С.Б., Гревцова Р.Ю., Заборовський В.В., Квіт Н.М., Левандовські К.М., Менджул М.В., Мирнова Г.А., Островська Б.В., Пішта В.І., Стефанчук Р.О. Стойка А.В. та ін. Однак науковцями пропонується загальний уніфікований підхід до дослідження відокремленого біоматеріалу без врахування особливостей окремих видів, в тому числі, в залежності від мети їх використання.

Завданням статті є розгляд окремих видів біологічного матеріалу людини в залежності від мети його використання та з'ясування впливу даного класифікаційного критерію на правове регулювання та захист досліджуваного матеріалу.

Метою статті є визначення особливостей, специфіки правової природи відокремленого біоматеріалу людини в залежності від обраного критерію.

Виклад основного матеріалу. Різноманіття біологічного матеріалу людини, особливості окремих видів призводять до необхідності його систематизації заради з'ясування спільних та відмінних рис, які повинні бути враховані при його регулюванні та захисту.

Одним із критеріїв, який дозволяє поєднати біоматеріал в окремі групи та побачити особливості окремих його видів є *мета використання*.

Першою і найбільш вагомою групою біоматеріалів є ті, що використовуються з метою трансплантації. Їх особливість пов'язана не тільки з природним походженням, а також з нерегерованістю багатьох з них, іншими словами, неможливістю людського організму самостійно їх відновити. Правове регулювання даних матеріалів здійснюється за допомогою імперативних норм, як правило, окремих самостійних правових актів та є доволі суворим. В Україні оновлення законодавства в сфері трансплантації відбулося з прийняттям Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон) [1]. Національне законодавство як і законодавство багатьох країн світу дотримується принципу безоплатності трансплантації для донора та реципієнта (ст. 3), а також заборони торгівлі анатомічними матеріалами людини (ст. 20) [1]. Дотримуючись в цілому принципу безоплатності донорства в законодавстві передбачена певна компенсація. Так, в ст. 22 Закону передбачено надання живому донору одноразової оплачуваної відпустки, відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я у зв'язку із виконанням функцій донора, з урахуванням додаткових витрат на лікування, посиленого харчування та інших заходів, спрямованих на його соціальну, трудову та професійну реабілітацію тощо [1]. При цьому всі ці виплати спрямовані на відновлення здоров'я донора і жодним чином не повинні тлумачитися в якості плати за наданий орган (тканину). Витрати на відновлення здоров'я не повинні руйнувати один із головних принципів трансплантації – безоплатність. Особливість біоматеріалу призначеного для трансплантації свідчить про можливість розгляду його в якості самостійного об'єкта цивільних прав лише впродовж доволі обмеженого проміжку часу, а саме, з моменту відокремлення його від донора і до моменту пересадження реципієнту. Саме в цей час дані об'єкти набувають речово-правової природи, здатні бути предметами окремих правочинів, отже, стають речами, обмеженими в обороті.

Власником таких речей повинен визнаватися донор (оригіратор), який реалізуючи своє право власності на даний об'єкт, передає його на умовах договору пожертви закладу охорони здоров'я для використання з чітко обумовленою метою – трансплантації. Безумовно, конструкція даного договору повинна враховувати специфіку даного об'єкту. Так, наприклад, не всі наслідки порушення даного договору (як різновиду дарування) можливо застосувати у тих випадках коли мова йде про біоматеріал. Цілком зрозумілим, що в даному договорі у випадках його розірвання неможливо застосовувати реституцію дарунка [2, ст. 727]. При цьому нами робиться акцент на необхідності укладення саме цивільно-правового договору – договору пожертви (ст. 729), який повинен існувати поряд із інформованою добровільною згодою донора [2]. Такий підхід вважаємо принциповим, оскільки наявність згоди на донорство має на меті підтвердити лише добровільність медичного втручання в організм людини із відповідною метою, не регулюючи і не захищаючи при цьому права оригінатора на свій матеріал після його вилучення. Наявність договірних відносин буде свідчити як про факт розпорядження оригіратором своїм об'єктом, можливість контролю з боку оригінатора за дотриманням мети використання, а також вирішувати питання відповідальності сторін за неналежне виконання договору. Договірні відносини стануть правовою підставою і належності даного матеріалу закладу охорони здоров'я, що сприятиме захисту його прав на даний об'єкт від протиправних дій інших осіб. Така конструкція відносин є цілком можливою при вилученні анатомічного матеріалу як від живого донора, так і за наявності згоди особи, наданої за життя, на посмертне донорство або її близьких, які і будуть виступати стороною договору, реалізуючи волю покійного. Пересадження реципієнту біоматеріалу припиняє існування його в якості самостійного об'єкта цивільних прав, оскільки саме з цього моменту він стає частиною організму іншої особи і втрачає своє самостійне значення.

Біологічний матеріал людини може бути об'єктом наукових досліджень та використовуватися в ході виробництва лікарських засобів. Наукові дослідження та виробництво є самостійними діями, але у прив'язки до біоматеріалу, на нашу думку, їх доцільно розглядати в якості єдиної мети, оскільки процесу виробництва ліків з використанням матеріалу людини, завжди передують дослідження цього матеріалу. Отже, відокремлений від людини матеріал використовується при розробці медичних препаратів, ліків, в науково-дослідницькій діяльності при діагностуванні та лікуванні хвороб. В цих відносинах він виступає в якості самостійного

об'єкта, втрачаючи і «фактичний» і «юридичний» зв'язок із оригіратором. Але даний об'єкт при цьому може мати певну цінність для оригінатора, однак контролювати процес його використання та впливати на його подальшу «долю» оригіратор вже не може. Після відокремлення всі подальші дії з біоматеріалом вчиняються вже без участі цієї особи. Існування інформованої добровільної згоди свідчить лише про правомірність втручання в тілесну цілісність особи і, як правило, не визначає подальшу мету використання цього об'єкту. В деяких випадках така мета на момент вилучення є невідомою навіть медичній установі, оскільки за допомогою діяльності біобанків існує можливість використання матеріалу, його передачі третім особам для наукових досліджень зі спливом доволі значного проміжку часу після процесу вилучення. Однак біоматеріал продовжує бути носієм певної інформації про людину і в тому числі генетичної, тобто зв'язок з оригіратором продовжує існувати, а отже, використання його в наукових дослідженнях повинно бути узгоджено з оригіратором. Так само потребує узгодження і зміна мети використання матеріалу, на яку надавала згоди особа. Це питання в практичній площині намагаються вирішити через концепцію «широкої» згоди або згоди на вчинення лише первинних дій з біоматеріалом як то його вилучення. Незважаючи на те, що згода може мати як загальний так і конкретний характер, на необхідність отримання певного виду згоди може впливати визначеність кінцевої мети послуги. Так, конкретна згода вимагається у випадках заздалегідь визначеної мети використання відокремленого біологічного матеріалу (у випадках перехресного донорства), коли біологічний матеріал використовується в наукових дослідженнях і на момент його отримання неможливо визначити певне дослідження, в якому він буде задіяний, одержується загальна згода [3, с. 406–407]. Однак для проведення досліджень генетичних даних необхідним є одержання саме явно вираженої згоди особи, що передбачено Міжнародною декларацією про генетичні дані людини 2003 р. [4]. Отже, вважаємо необхідним при таких обставинах надавати оригінатору право впливати на подальше використання свого матеріалу, що може бути досягнуто шляхом укладення договору пожертви з медичною організацією (дослідницькою установою), в якому буде чітко прописана мета використання, межі та наступні дії, пов'язані із використанням даних одержаних в ході дослідження.

Відокремлений від людини біоматеріал може використовуватися в якості сировини для виробництва медичних препаратів, лікарських засобів тощо. Таке використання здійснюється, як правило, не безоплатних засадах, що безумовно

певним чином гальмує процес донації. Однак безоплатність застосовується не до всіх об'єктів. Так, донорство крові може здійснюватися як на безоплатних так і на оплатних засадах [5, с. 258]. Закон України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» спрямований на популяризацію безоплатного донорства і розглядає його як здійснене «з особистої волі та без отримання грошової винагороди за таку донацію (у формі готівкових коштів чи в будь-якій іншій формі, що може вважатися еквівалентом грошей), крім невеликих сувенірів, легких закусок та відшкодування витрат на дорогу» [6, ст. 1]. При цьому в Постанові Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня оплати давання донорами крові та (або) її компонентів» зазначається: «Давання крові та (або) її компонентів здійснюється безоплатно або за плату за особистим визначенням донора крові та (або) її компонентів» [7, п. 1]. Такий підхід законодавця вважаємо правильним та виваженим, оскільки лише безоплатна донація не здатна задовільнити потреби в цій сировині. А отже, є цілком правомірним укладення договорів купівлі-продажу даного об'єкту.

Мета використання є підставою для виокремлення ще однієї групи біоматеріалу – «медичні (побутові) відходи» або «медичне сміття». Безумовно така назва є умовною і свідчить лише про те, що дані матеріали не представляють собою ніякої цінності а ні для оригінатора, а ні для інших осіб (закладів охорони здоров'я, дослідницьких установ тощо), а отже, не мають подальшої мети використання. Цю групу становить біоматеріал, отриманий в ході медичного втручання та матеріал, який відторгається самим організмом людини протягом життя (молочні зуби, острижені нігті, випале волосся, слина). Не зважаючи на відсутність мети використання, неможливо залишити цей матеріал поза увагою. Це пов'язано з тим, що з моменту відокремлення ці об'єкти отримують своє самостійне значення і потребують визначення їхньої подальшої долі. Виникає питання: яка правова природа цих об'єктів та чи можуть вони бути віднесені до категорії речей? Вважаємо безпідставним будь-який матеріал людини з моменту його відокремлення відносити до категорії речей. Відносно досліджуваної групи це призведе до потреби визнання права власності на цей матеріал за оригінатором, необхідності надання кожного разу згоди на його утилізацію, що безумовно збільшить документообіг в закладах охорони здоров'я та ускладнить їхню роботу. Тому навряд чи є сенс в цивільно-правовому аспекті визнавати їх речами. Об'єктом цивільного права повинен визнаватися не будь-який відокремлений від людини біологічний матеріал, а лише той, що має певну цін-

ність (користь) для суб'єктів цивільного права. Однак біоматеріал, який входить до цієї групи, за певних обставин може змінювати свою правову природу. Так, острижене волосся може бути використане для створення перуки, отже в такому випадку воно має цінність для оригінатора, є річчю, щодо якої можливим є укладення цивільно-правових договорів (купівлі-продажу, дарування тощо). Окремого дослідження вимагає ситуація, коли для оригінатора біоматеріал не має цінності і був втрачений, залишений ним, при цьому для третіх осіб таку цінність він становить і знайдення його створює можливість подальшого використання заради певної мети. Таке використання свідчить про цінність даного матеріалу, при цьому значення не має суб'єкт, який отримає від нього користь. Для визнання його річчю достатнім є встановлення факту цінності об'єкту. Вирішуючи питання щодо того, хто повинен визнаватися власником даної речі, доцільно виходити із наступного. Оскільки в результаті дій оригінатора втрачається лише «фактичний зв'язок» із матеріалом, а «генетичний (біологічний) зв'язок» зберігається, за можливості встановлення особи – оригінатора та за наявності подальшої мети використання об'єкта, його власником повинен визнаватися оригінатор.

Висновки. Проведене дослідження біологічного матеріалу відокремленого від людини, свідчить про неможливість існування лише загального уніфікованого підходу щодо визначення його правової природи та беззастережного віднесення до категорії речей. В залежності від ряду критеріїв, а саме: природи його походження, стану, змісту інформації та мети використання даний матеріал може бути об'єднаний в окремі групи, кожна з яких має певну специфіку, яка повинна бути врахована законодавцем при регулюванні відносин за їхньою участю. Мета використання біоматеріалу є тим критерієм, за допомогою якого можливо виокремити матеріал, який відноситься до категорії речей та може знаходитися у вільному обігу (острижене волосся для створення перуки), той, який обмежений в цивільному обігу (донорські органи) та біоматеріал, який не підпадає під категорію речей у зв'язку з відсутністю користі та цінності для суб'єктів. Кожна з цих груп повинна отримати своє самостійне регулювання з боку законодавця з урахуванням їхньої оборотоздатності, можливості належати на праві власності певним особам тощо.

Література

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018. / Верховна Рада України. №2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 09.05.2024).

2. Цивільний кодекс України: Закон України, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.05.2024).

3. Коробцова Н. В. Інформована добровільна згода в медичних правовідносинах. *Односторонні правові чини*: монографія / І. В. Спасибо-Фатеева, С. О. Глотов, О. І. Зозуляк та ін.; за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ЕКУС, 2024. С. 402–421. 480 с.

4. Міжнародна декларація про генетичні дані людини 16.10.2003 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/genome_dec.shtml (дата звернення: 11.05.2024).

5. Коробцова Н. В. Органи, тканини та інші анатомічні матеріали людини як об'єкти цивільних прав. *Нетипові об'єкти*: зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ЕКУС, 2022. С. 242–261. 266 с.

6. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 р. № 931-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення: 11.05.2024).

7. Про підвищення рівня оплати давання донорами крові та (або) її компонентів : Постанова КМУ від 27.12.2006. №1821. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1821-2006-п#Text> (дата звернення: 11.05.2024).

Анотація

Коробцова Н. В. Особливості правового регулювання та захисту біоматеріалу людини в залежності від мети використання. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню окремих питань регулювання та захисту відокремленого біологічного матеріалу людини в залежності від мети його використання. Різноманіття біологічного матеріалу, його специфіка свідчить про те, що загального підходу до його регулювання виявляється недостатньо. Регулювання даного об'єкту можливо вважати досконалим лише при поєднанні загального підходу до з'ясування сутності, правової природи цього об'єкту, критеріїв відмежування від інших об'єктів цивільних прав та врахуванні особливостей правового режиму кожного окремого виду матеріалу. Врахуванню підлягає можливість їх відновлення для людини. Регенерований біоматеріал людський організм здатен відновити самостійно на відміну від нерегенованого. Отже, тому невідновлюваний біологічний матеріал знаходиться під підвищеною увагою та захистом з боку законодавця. Цей критерій впливає на можливість біоматеріалу приймати участь в цивільному обороті. Нерегеновані біоматеріали як правило виключені з обігу або обмежені в ньому. Щодо окремого матеріалу дозволяється укладати лише договори донорства, зберігання та криоконсервації для подальшого використання за чітко обумовленою метою. Інший біоматеріал (острижене волосся) може знаходитися у вільному обігу та бути предметом таких цивільно-правових договорів, як купівля-продаж, міна, дарування тощо. Природа походження матеріалу також впливає на особливості правового регулювання. Підвищений захист має природний біоматеріал, який має походження від людини. В свою чергу матеріал, що має

походження від людини, може бути репродуктивним та ні. Окремого наукового дослідження вимагає правове регулювання біологічного матеріалу людини в залежності від мети використання. Не будь-який матеріал має цінність для оригінатора, інших суб'єктів або науки. Окремі види біоматеріалу мають різну цінність для суб'єктів, при цьому, один і той же матеріал може втрачати цінність для одного суб'єкта (оригінатора) і набувати її для іншого (закладу охорони здоров'я, дослідницької установи). Все це повинно бути враховано при визначенні правового режиму біоматеріалу та вирішенні питань захисту прав на нього.

Ключові слова: біологічний матеріал людини, правове регулювання, захист прав, правовий режим використання, правовий статус.

Summary

Korobtsova N. V. Peculiarities of legal regulation and protection of human biological material depending on the purpose of use. – Article.

The article is devoted to the study of separate issues of regulation and protection of separated biological material of a person depending on the purpose of its use. The variety of biological material and its specificity indicate that a general approach to its regulation is insufficient. The regulation of this object can be considered perfect only when combining a general approach to clarifying the essence, legal nature of this object, criteria for distinguishing it from other objects of civil rights and taking into account the peculiarities of the legal regime of each individual type of material. The possibility of their recovery for a person should be taken into account. The human body is capable of restoring regenerated biomaterial on its own, unlike non-regenerated biomaterial. Therefore, non-renewable biological material is under increased attention and protection from the legislator. This criterion affects the ability of biomaterial to participate in civilian circulation. Non-regenerated biomaterials are usually excluded from circulation or limited in it. With regard to individual material, only donation, storage and cryopreservation contracts are allowed for further use for a clearly defined purpose. Other biomaterial (shorn hair) can be in free circulation and be the subject of such civil law contracts as sale and purchase, mine, donation, etc. The nature of the origin of the material also affects the specificity of legal regulation. Increased protection has a natural biomaterial of human origin. In turn, material of human origin may or may not be reproductive. Legal regulation of human biological material, depending on the purpose of use, requires separate scientific research. Not every material has value to the originator, other subjects, or science. Individual types of biomaterial have different value for subjects, while the same material can lose value for one subject (originator) and acquire it for another (health care institution, research institution). All this should be taken into account when determining the legal regime of biomaterial and solving issues of protection of rights to it.

Key words: human biological material, legal regulation, protection of rights, legal regime of use, legal status.

УДК 347.61/.64(477)»364»
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.6>

Я. О. Менів

orcid.org/0000-0001-9824-4449

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ДО ПИТАННЯ ЗМІН У СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогоденна ситуація, пов'язана з військовим станом в Україні, виявила практичні недоліки законодавства, надмірну бюрократію щодо документів або повну неможливість отримати певні послуги. Одночасно, такі обставини також проливають світло на правові рішення, які триватимуть навіть після припинення бойових дій. Сімейне право розвивається таким чином, щоб воно було здатним реагувати на війну та ефективно регулювати сімейні відносини. Проте низка питань залишаються нерегульованими у чинному законодавстві, що може призвести до проблем у правозастосовній практиці.

У цьому дослідженні буде розглянуто як теоретичні, так і практичні аспекти викликів сімейного законодавства під час дії воєнного стану в Україні.

Слід зазначити, що проблематика сімейних спорів в умовах дії воєнного стану на території України в більшій мірі стосується наступних питань:

- позбавлення батьківських прав;
- підстави і правові механізми повернення дітей, вивезених за кордон одним з батьків чи іншим членом сім'ї після 24.02.2022 р., евакуйованих та примусово переміщених дітей до країни-агресора;
- спільне забезпечення батьками інтересів дитини у вихованні, навчанні та визначенні її місця проживання;
- комунікаційні складнощі у взаємодії з дитиною другому з батьків чи іншим родичам;
- аліментні зобов'язання.

Також в умовах дії воєнного стану виокремлюється проблематика щодо спадкових спорів через такі фактори:

- пошкоджене/зруйноване майно, яке входить до спадкової маси;
- втрата документів, які слугують підтвердженням родинного статусу зі спадкодавцем;
- реалізація правомочностей дитиною – спадкоємцем;
- встановлення факту смерті (загибелі) спадкодавця;
- втрата правостановлюючих документів;
- підтвердження/встановлення факту народження дитини спадкодавця;

- здійснення спадкових прав під час перебування спадкоємця за межами країни;
- підтвердження фактів родинних зв'язків та інших обставин у справах щодо спадкування.

Варто зауважити, що сімейно-спадкові спори ускладнені фактором введення в Україні воєнного стану, оскільки наявна інтеграція ситуації в суміжні спори та судові провадження з державними органами стосовно питань виплат, пов'язаних з загибеллю члена сім'ї, призначення пенсії по втраті годувальника, отримання пільг та компенсацій, пов'язаних зі статусом члена сім'ї загиблого [1].

Важливо зазначити, що під час розгляду регулювання сімейних правовідносин, що 3 червня 2022 р. на веб-сайті Президента України було опубліковано петицію з проханням невідкладно забезпечити законодавчу можливість реєстрації сімейних стосунків особами однієї статі (No22/144562-ep). Зараз на міжнародному рівні не існує єдиного уніфікованого підходу до регулювання партнерств. Обсяг прав та обов'язків варіюється від країни до країни – від аналогічних до прав в офіційних шлюбах до обмежених лише фінансовими і майновими питаннями та статусом. Здебільшого учасники реєстрованого партнерства мають менший правовий захист, ніж партнери у шлюбі. Найчастіше обмеження стосуються питань усиновлення дітей (як третіх осіб, так і одного з партнерів) та спільного прізвища. Натомість цивільне партнерство зазвичай розширює можливості для двох повнолітніх осіб щодо спадкування чи наживання спільного майна, набуття статусу близьких осіб. Зазвичай реєстроване партнерство легше укласти та розірвати, аніж шлюб [2].

У пояснювальній записці до законопроекту зазначається: «Повномасштабне вторгнення росії в Україну актуалізувало впровадження інституту реєстрованих партнерств. Наразі воно є нагальною потребою, зважаючи на постійну загрозу життю і здоров'ю людей через проведення бойових дій. Насамперед це необхідно, щоб захистити права військових. Оскільки тисячі з них не можуть офіційно оформити свої стосунки, бо їхні партнери чи партнерки однієї з ними статі. І тому у випадках поранення, зникнення безвісти чи загибелі їхні сім'ї та вони самі не мають

достатнього юридичного захисту з боку держави» [3].

Проект закону № 9103 визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств, правовий статус, особисті немайнові та майнові права і обов'язки реєстрованих партнерів, порядок і наслідки державної реєстрації та порядок припинення реєстрованого партнерства [4]. За словами В. Коломієць, чимало європейських країн спочатку вводили інститут реєстрованих партнерств і лише з роками повністю прирівнювали різностатеві та одностатеві пари [5]. У багатьох державах цей інститут однаково доступний і для різностатевих пар. Тому потребують ретельного вивчення та осмислення питання суб'єктного складу реєстрованого партнерства та його співвідношення зі шлюбом. У ст. 1 проекту закону № 9103 зазначається, що реєстрованим партнерством є зареєстрований у визначеному порядку добровільний сімейний союз двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаємо-розуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки. Реєстроване партнерство не є шлюбом [4].

Доцільно відмітити і щодо соціального захисту такого партнерства варто відмітити наступне, що реєстрованому партнеру військовослужбовця передбачається надання соціального захисту. Зокрема, реєстрований партнер військовослужбовця має право на призначення та отримання грошової допомоги, виплату грошового забезпечення та інші виплати у випадках, передбачених законодавством про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Для цілей Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» реєстрований партнер військовослужбовця належить до сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, якщо він не уклав інший шлюб чи інше реєстроване партнерство.

У зв'язку з подібністю інститутів шлюбу та реєстрованого партнерства доцільно порівняти їх, виділивши найголовніші відмінності:

1. Суб'єкти укладення. Найсуттєвішою відмінністю між шлюбом та реєстрованим партнерством це можливість укладення партнерства одностатевими парами, що неможливо зробити у шлюбі.

2. Мета укладення. Хоча формально метою укладання шлюбу та реєстрованого партнерства є створення сімейного союзу, законодавець зменшує увагу створення сім'ї для реєстрованих партнерів. Так, в законопроекті акцентовано увагу виключно на матеріальних та нематеріальних правах безпосередньо партнерів, при цьому не згадано розподілу прав щодо дітей партнерів, прав на материнство та батьківство як це зроблено в Сімейному Кодексі. На наш погляд, укладення

реєстрованого партнерства це не тільки про створення сім'ї, а і встановлення правового зв'язку між особами, які не мають романтичних почуттів, але бажають з різних причин мати спільні права та обов'язки.

3. Права щодо дітей. Законопроект не містить жодних положень, які б регулювали питання батьківства партнерів.

4. Усиновлення. Реєстрованим партнерам заборонено усиновлювати дітей, на відміну від подружжя. На сьогодні Сімейний Кодекс вказує, що усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

5. Процедура реєстрації. Процедура реєстрації партнерства містить менше формальних вимог, зокрема, передбачено право дистанційного укладення зареєстрованого партнерства.

В усіх інших випадках майнові та немайнові права партнерів та подружжя ідентичні [6].

У цивільному шлюбі відносини між партнерами не реєструються офіційно, проте майно, набуте під час спільного життя, належить сторонам цивільного шлюбу на праві спільної сумісної власності. Реєстроване партнерство, натомість, передбачає реєстрацію в органах реєстрації актів цивільного стану та надає більше правових гарантій для партнерів. Обидва стани дозволяють партнерам жити разом і мати певні права, які обмежено схожі на права подружжя. Однак, реєстроване партнерство надає додаткові можливості та пільги, зокрема у випадку вступу одного з партнерів на військову службу.

Я зазначає Дудорова К.Б., ст. 3 чинного СК і сьогодні дає підстави вважати членами сім'ї, наприклад, двох неодружених чоловіків незалежно від їх сексуальної орієнтації, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Але правові наслідки такого сімейного союзу в законодавстві на сьогодні не визначені [7].

Наразі проект № 9103 знаходиться на доопрацюванні в комітетах Верховної Ради. Прийняття законопроекту вимагає комплексної зміни чисельного законодавства. у випадку ухвалення Верховною Радою України законопроекту № 9103 в існуючому вигляді інститут «реєстрованого партнерства» має значні шанси на популярність в українському суспільстві, адже він дозволяє офіційно закріпити відносини між двома особами, при цьому не обтяжує партнерів додатковими обов'язками, як наприклад обов'язок утримувати другого з партнерів, за аналогією зі шлюбом. Разом з тим, впровадження інституту реєстрованого партнерства ймовірно наштовхнеться на опір прихильників традиційних цінностей та представників консервативного табору українського соціуму.

Варто звернути увагу не тільки на теоретичний аспект розвитку сімейного права під час дії військового стану, й на практичний. З огляду на національне законодавство слід виокремити **Постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19** (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>), де зазначається щодо тлумачення ст. 161 СК України (спір між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини), а саме, чи передбачає дана стаття модель спільної фізичної опіки батьків над дитиною. У пункті 67 Загального коментаря № 14 від 29 травня 2013 року Комітет ООН з прав дитини зазначив, що в інтересах дитини доцільно виходити зі спільної батьківської відповідальності. Приймаючи рішення в інтересах дитини, суддя має враховувати право дитини мати і зберігати стосунки з обома батьками. У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 року № 2079 Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила необхідність поваги органів влади держав-членів до права батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало у разі роздільного проживання батьків або розірвання шлюбу можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками (пункт 2). Вищезазначене виокремлюється у п. 100 та п. 101 Постанови. Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягара переможець-переможений (п. 103). Водночас труднощі, пов'язані із спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту батьків ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина (п. 104). З урахуванням вищезазначеного, при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд з урахуванням обставин справи має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком. У постановах від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20, від 04 жовтня 2023 року в справі № 208/4667/20, від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21, від 10 січня 2024 року у справі № 183/3958/20 Вер-

ховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки батьків над дитиною (п. 105). Використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері у життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і батьківського виховання, що у їх синтезі формують основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства (п.121) [8].

Окремою складовою вирішення сімейних спорів є функціонування якісного судочинства під час дії воєнного стану є розвиток модуля Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд». Паперове судочинство – це велика витрата часу, відсутність можливості швидкого доступу учасників до матеріалів справи, що зазвичай призводить до затягування судового процесу та створює певні складнощі в роботі адвокатів. З метою полегшення здійснення судочинства рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року № 1845/0/15-21 було затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. На жаль, модулі «Електронний суд» та «Електронний кабінет», які забезпечують комунікацію учасників процесів та їх представників із судом, мають значну кількість недоліків, які уповільнюють роботу. Не звертаючи увагу на такі недосконалість, «Електронний суд» істотно полегшив обмін процесуальними документами в електронній формі між учасниками судового процесу. Завдяки цьому процес подачі документів в суди став значно простішим. Наразі Міністерство цифрової трансформації проводить роботи стосовно оновлення електронного суду для його більш ефективного функціонування, що потім дасть більші можливості громадянам подавати позовні заяви, отримувати документи та здійснювати розгляд справ онлайн, а суддям – не друкувати низку документів, проводити засідання у форматі відеоконференції та економити час.

Література

1. Сімейні та спадкові відносини під час війни: актуальна практика : веб-сайт. URL:<https://www.hsa.org.ua/blog/simeini-ta-spadkovi-vidnosini-pid-cas-viini-aktualna-praktika> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Агапова В. У фокусі індексу реформ: впровадження реєстрованих партнерств. URL: <https://voxukraine.org/u-fokusi-indeksu-reform-vprovadzheniya-reystrovanyh-partnerstv>.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» (№ 9103 від 13.03.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681896> (дата звернення: 20.01.2024).
4. Проект Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» (№ 9103 від 13.03.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 20.01.2024).

5. Коломієць В. «Одностатеві шлюби» та реєстровані цивільні партнерства. Чому одного в Україні не буде і як планується реалізувати інше. Українська правда. Життя. 7.03.2023р. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/03/7/253207/> (дата звернення: 20.01.2024).

6. Єрмак В.В., Катурга В.В. Порівняння інституту шлюбу та зареєстрованого партнерства. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/31.pdf

7. Дудорова К.Б. Укладення шлюбу: проблеми правового регулювання в умовах воєнного стану. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/29.pdf

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 465/6496/19 (провадження № 61-16408св23) від 16.02.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>.

Анотація

Менів Я. О. До питання змін у сімейному законодавстві України у період воєнного стану – Стаття.

Українське суспільство зіштовхнулося з багатьма викликами в умовах військового стану. Усі сфери життя зазнали змін, а отже і законодавство повинно оперативна реагувати на нові реалії. Окрім цього, враховуються також й євроінтеграційні процеси, які мають вплив на сферу сімейного законодавства, вимагаючи гармонізації норм відповідно до міжнародних стандартів. Слід констатувати, що в Україні активізувалася правотворча робота у сфері забезпечення права на шлюб та сім'ю.

У цьому дослідженні буде розглянуто як теоретичні, так і практичні аспекти викликів сімейного законодавства під час дії воєнного стану в Україні.

Зазначено, що ст. 157 Конституції України гарантує заборону внесення змін до Конституції України, а отже в умовах воєнного стану під час війни інститут шлюбу не зазнаватиме істотної трансформації.

Розглянуті деякі аспекти законопроекту «Про інститут реєстрованих партнерств», який передбачає запровадження реєстрованого партнерства, а не одностатевого шлюбу. Наразі запровадження даного інституту є нагальною потребою, зважаючи на постійну загрозу життю і здоров'ю людей через проведення бойових дій. Насамперед це необхідно, щоб захистити права військових. Крім того, нарисно окреслено співвідношення реєстрованого партнерства з інститутом шлюбу. Автори законопроекту пропонують процедуру державної реєстрації реєстрованого партнерства, яка фактично дублює процедуру реєстрації шлюбу, проте є спрощеною. Так, у певних випадках зареєструвати реєстроване партнерство можна за відсутності одного з партнерів. Особам, які пройшли процедуру реєстрації партнерства видається відповідне свідоцтво.

У дослідженні розглянута судова практика свідчить, що дана тематики розширюється з кожним днем, що у свою чергу дає можливість систематизу-

вати методику використання норм. На сьогоднішній день, суди в Україні продовжують активно виконувати свої обов'язки з метою забезпечення громадянам можливості використовувати гарантоване Конституцією України право на судовий захист навіть у період дії воєнного стану.

Ключові слова: сімейне право, реєстроване партнерство, практика вирішення сімейних спорів, військовий стан.

Summary

Meniv Ya. O. On the issue of changes in family legislation of Ukraine during martial law – Article.

Ukrainian society has faced many challenges under martial law. All spheres of life have changed, and therefore legislation must respond promptly to new realities. In addition, European integration processes are also taken into account, which have an impact on family law, requiring harmonisation of norms in accordance with international standards. It should be noted that lawmaking in Ukraine has intensified in the area of ensuring the right to marriage and family.

This study will examine both theoretical and practical aspects of the challenges to family law during martial law in Ukraine.

It is noted that Article 157 of the Constitution of Ukraine guarantees the prohibition of amendments to the Constitution of Ukraine, and therefore, under martial law during the war, the institution of marriage will not undergo significant transformation.

The author examines some aspects of the draft law “On the Institute of Registered Partnerships”, which provides for the introduction of registered partnerships rather than same-sex marriage. Currently, the introduction of this institution is an urgent need, given the constant threat to human life and health due to the ongoing hostilities. First of all, it is necessary to protect the rights of the military. In addition, the draft law outlines the relationship between registered partnerships and marriage. The authors of the draft law propose a procedure for state registration of a registered partnership that actually duplicates the procedure for registering a marriage, but is simplified. Thus, in certain cases, a registered partnership may be registered in the absence of one of the partners. Persons who have completed the partnership registration procedure are issued a certificate.

The reviewed court practice shows that this topic is expanding every day, which in turn makes it possible to systematise the methodology of applying the rules. As of today, the courts in Ukraine continue to actively fulfil their duties in order to ensure that citizens have the opportunity to exercise the right to judicial protection guaranteed by the Constitution of Ukraine even during the period of martial law.

Key words: family law, registered partnership, family dispute resolution practice, martial law.

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.7>*М. А. Покотинський**orcid.org/0000-0002-6391-3291**аспірант кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету*

ПРАВА АВТОРА КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОГО ЗАХИСТУ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Актуальність теми. Дуалістична природа комп'ютерної програми, що являє собою як об'єкт авторського права, так і має ознаки об'єкта патентного права; здатність окремих комп'ютерних програм до самостійного продукування ринково значимих продуктів (штучний інтелект) зумовлюють істотні особливості правового регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку із ринковим обігом комп'ютерних програм. Недостатня увага до вказаних особливостей у науковій літературі у поєднанні зі схильністю окремих суддів до формалістичного підходу при розгляді відповідних судових справ перешкоджають ефективному захисту прав авторів комп'ютерних програм. Основою для подальшого розвитку національного законодавства, побудови ефективної системи захисту прав авторів комп'ютерних програм є систематизація наявних проблем захисту вказаних прав. Водночас, умовою здійснення такої систематизації постає узагальнення та визначення власне вказаних прав як об'єкта судового захисту.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Тематично найближчими є роботи щодо: сутності захисту авторського права на комп'ютерні програми [1], особливостей захисту вказаних прав у окремих сферах суспільних відносин, зокрема у сфері землеустрою [2], договірних механізмів захисту вказаних прав [3]. На комплексному рівні опрацьовано таку проблематику, як: права інтелектуальної власності як особливий об'єкт цивільно-правового захисту, що здійснюється судом [4], комп'ютерна програма як об'єкт правової охорони [5], права автора як об'єкт захисту в порядку цивільного судочинства [6]. Водночас, з моменту виконання вказаних комплексних досліджень сплив значний проміжок часу.

Метою роботи є надання характеристики прав автора комп'ютерної програми як об'єкта судового захисту у порядку цивільного судочинства, визначення на цій основі перспективних напрямів розвитку національного законодавства щодо побудови ефективної системи судового захисту прав авторів комп'ютерних програм.

Основний матеріал. У юридичній літературі використовуються поняття як «предмет судового

захисту», так і «об'єкт судового захисту». Оперують також поняттям «об'єкт права на судовий захист». Водночас, поняття «об'єкт судового захисту» та «об'єкт права на судовий захист» використовують як синоніми, під якими розуміються суб'єктивні права, свободи та законні інтереси, що підлягають захисту у порядку цивільного судочинства. Щодо ж предмету судового захисту, то він використовується у методологічному значенні, за його допомогою автор визначає об'єкт судового захисту [7, с. 98–118]. Таке розуміння вказаних термінів не викликає зауважень, оскільки відповідає їх загально філософській основі. Відмінності ж у їх змісті відображають різні сторони об'єкта судового захисту як явища (результату), на який спрямована поведінка суду та учасників судового процесу. Наприклад, приватна особа, звертаючись до суду, реалізує своє право на судовий захист, відповідно необхідно говорити про об'єкт права на судовий захист. З точки зору суду як носія державної влади варто говорити про об'єкт судового захисту як реалізації передбачених законом відповідних повноважень суду.

Права інтелектуальної власності на комп'ютерні програми як об'єкт судового захисту характеризуються приватно-правовою природою, з огляду на що у юридичній літературі слушно підкреслюється доцільність розгляду відповідних спорів про право із використанням саме цивільної процесуальної форми [4, с. 199], із такими її класичними рисами, як змагальність та процесуальна рівноправність сторін. У зв'язку із цим варто зауважити, що у порядку адміністративного судочинства сьогодні розглядаються справи про оскарження окремих актів органів влади у сфері інтелектуальної власності. Водночас, як слушно роз'яснив Верховний Суд, визначальними ознаками приватноправових відносин є юридична рівність та майнова самостійність їх учасників, наявність майнового чи немайнового особистого інтересу суб'єкта. Спір буде мати приватноправовий характер, якщо він зумовлений порушенням наявного приватного права певного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових

відносин, навіть якщо до порушення приватного права призвели владні управлінські дії суб'єкта владних повноважень. Тому констатовано приватно-правову природу спору про визнання недійсними рішення про визнання знака добре відомим та наказу про затвердження такого рішення [8, с. 23].

За чинним законодавством, зокрема п. 26 ст. 1, ст. 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX (далі – Закон «Про авторське право і суміжні права») [9] комп'ютерна програма розглядається як об'єкт авторського права. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. № 3687-XII (далі – Закон «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі») [10] об'єктом винаходу, корисної моделі може бути зокрема, процес (спосіб). У юридичній літературі стверджується, що комп'ютерна програма як об'єкт права інтелектуальної власності є, з одного боку, кодом, а з іншого, характеризується певним функціональним призначенням та функціональними можливостями. У зв'язку із цим констатується дуалістична природа комп'ютерної програми та виділяються дві форми правової охорони комп'ютерних програм: через застосування авторського права та через застосування патентного права [11, с. 206–208].

У юридичній літературі вказується про певну обмеженість можливостей національної патентно-правової системи щодо захисту прав авторів комп'ютерних програм. Так, О.В. Іванюченко обґрунтовує необхідність виділення такого об'єкта права інтелектуальної власності, як винахід, пов'язаний з комп'ютерною програмою, а також опрацьовує проблематику надання патентно-правової охорони такому винаходу. За результатами опрацювання цієї проблематики дослідниця визначає окремі проблеми вказаної правової охорони, і серед них – обмеженість класичної моделі патентного права, що охоплює лише ті патенти, формула винаходу яких складається тільки з технічних ознак. Якщо така формула включає також математичні ознаки, то відповідно такий винахід не може отримати правової охорони. Вирішення цієї проблеми дослідниця вбачає у визнанні патентоздатними не тільки винаходів, формула яких складається тільки з технічних ознак, але й винаходів, що включають у себе як технічні, так і математичні ознаки. Висвітлюються конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, в тому числі – на рівні законів України [5, с. 192–193].

Попри вплив значного проміжку часу з моменту окреслення цієї проблеми, вона не отримала належної уваги у подальших науко-

вих розробках, законодавчі пропозиції дослідниці не отримали повноцінної реалізації. Таким чином, сьогодні відсутні чіткі та однозначні шляхи її вирішення. У судовій практиці немає усталеної позиції щодо можливості надання правового захисту правам автора комп'ютерної програми із використанням інституту винаходу або корисної моделі, натомість усталеним є сприйняття комп'ютерної програми як об'єкта авторського права [12]. Тому визначений О.В. Іванюченко напрям варто вважати перспективним напрямом розвитку судового захисту прав авторів комп'ютерних програм.

Тісно пов'язаною із суб'єктивним правом є категорія «законний інтерес». Так, у межах опрацювання проблематики правового режиму нау-хау В.В. Дмитренко вказує про подання позову стосовно не тільки прав особи, але й її законних інтересів [13, с. 214–215]. Б.В. Кирдан, за результатами опрацювання проблематики визначення сутності авторських прав як об'єкта судового захисту, вказує про охоплення законного інтересу автора змістом відповідного права автора: захист конкретного суб'єктивного авторського права опосередковує й захист конкретного законного інтересу автора. Як приклад нормативного закріплення законного інтересу, що не опосередковується суб'єктивним авторським правом дослідник наводить положення законодавства про авторське право і суміжні права, відповідно до яких обмеження майнових прав автора не повинні призводити до обмеження його законних інтересів. Водночас, прикладів конкретних законних інтересів дослідник не наводить [6, с. 45].

У подібному розумінні використовується категорія «законний інтерес» і у судовій практиці. Так, відмовляючи у задоволенні позову, суд констатував про відсутність порушень не тільки суб'єктивних прав позивача, але й його законних інтересів та свобод [14]. Законний інтерес у його самостійному контексті розглядається судами як прагнення позивача до реалізації свого суб'єктивного права [15], або до отримання захисту цього права [16]. Таким чином, варто погодитись із Б.В. Кирдан, що захист суб'єктивного права автора означає й захист його законного інтересу. Отже, захист законних інтересів автора комп'ютерної програми означає захист відповідних прав автора. Чинне законодавство виділяє доволі значний перелік прав автора комп'ютерної програми.

Відповідно до ст. 11 Закону «Про авторське право і суміжні права» виділяються особисті немайнові права автора: вимагати визнання свого авторства; забороняти згадування свого імені при використанні твору у разі бажання

автора залишитись анонімним та деякі інші права. Відповідно до ст. 12 вказаного Закону виділяються майнові права інтелектуальної власності на твір: використовувати твір; дозволяти та забороняти іншим особами використання твору; на справедливу винагороду за використання твору.

У юридичній літературі окремими авторами виділяються спеціальні авторські права, що стосуються переважно, творів образотворчого мистецтва: право автора на отримання винагороди у розмірі п'яти відсотків від вартості твору за кожний його продаж, що йде за першим продажем, здійсненим автором (право слідування); право автора на доступ до свого твору, який передано іншій особі, з метою подальшого використання для відтворення [6, с. 50–52]. Наділення автора відповідними правами обумовлене правовою природою таких об'єктів авторського права, як твір образотворчого мистецтва.

Відповідно до ч. 8 ст. 33 Закону «Про авторське право і суміжні права» передбачено виключне право суб'єкта права *sue generis* надавати іншим особам дозвіл на використання неоригінального об'єкта, створеного комп'ютерною програмою. Водночас, вказане право за своєю сутністю є подібним до майнових прав автора комп'ютерної програми, оскільки його зміст визначається відповідно до положень статті 12 Закону «Про авторське право і суміжні права» (ч. 4 ст. 33 вказаного Закону). Таким чином, немає підстав розглядати права *sue generis* як спеціальну групу прав авторів комп'ютерних програм, а варто їх досліджувати у складі майнових прав автора.

Сьогодні активно обговорюється проблема функціонування патентного суду як спеціалізованого судового органу із розгляду справ, що виникають з патентних спорів. Наголошується на доцільності поширення юрисдикції таких судів не тільки щодо патентних спорів, а й стосовно усіх справ, що виникають з правовідносин інтелектуальної власності [4, с. 199].

Такі наукові позиції отримали певне практичне втілення. Так, ще у 2017 році було законодавчо визначено правовий статус Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Проектом Закону України про Вищий суд з питань інтелектуальної власності № 6487 від 29.12.2021 р. [17] внесено значні зміни щодо визначення правового статусу зазначеного суду. Водночас, відповідний Закон України досі не прийнято. Наразі Вищий суд з питань інтелектуальної власності не працює з огляду на тривале не функціонування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя, що здійснюють кадрове забезпечення цього суду [18].

Особливостями судового розгляду справ щодо захисту прав інтелектуальної власності загалом та захисту прав авторів комп'ютерних програм зокрема можна визначити: широке використання спеціальних знань (проведення судової експертизи), перспективність використання у цій сфері альтернативних способів вирішення спору (арбітраж, медіація тощо), врахування судом специфічних положень чинного законодавства (презумпцій, особливих правових режимів окремих об'єктів права інтелектуальної власності), широке застосування міжнародного законодавства. Мова йде не тільки про основні міжнародні договори, такі як Бернська конвенція від 24.07.1971 р. [19] тощо, але й акти, що не мають юридичної сили на території України, але мають істотне значення для судового тлумачення законодавства у сфері інтелектуальної власності, зокрема – Директив Європейського парламенту та Ради (наприклад, Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs [20]).

В умовах воєнного стану питання ефективного захисту прав інтелектуальної власності набуває особливої актуальності: необхідність ефективної охорони прав розробників комп'ютерних програм, що використовуються у оборонній сфері; забезпечення технологічного та інноваційного розвитку України як запорука її обороноздатності, у першу чергу через створення ефективних засобів, процедур реалізації та захисту прав суб'єктів права інтелектуальної власності. У зв'язку із цим національне законодавство зазнало істотних змін: початок роботи Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій; зупинено дію строків щодо вчинення дій із охорони прав інтелектуальної власності, а також набуття прав; зменшено розмір окремих зборів за вчинення дій щодо охорони прав інтелектуальної власності тощо [21]. Тому, безумовно підтримуючи ідею щодо запровадження спеціалізованого судового органу у сфері інтелектуальної власності, необхідно наголосити про термінову необхідність забезпечення функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності, визначення процесуальної форми розгляду ним відповідних спорів.

Проведене дослідження надає підстави для таких **висновків**.

Права автора комп'ютерної програми як об'єкт судового захисту у порядку цивільного судочинства являють собою офіційно визнані можливості автора комп'ютерної програми, які можуть бути об'єктом судового захисту (судової діяльності) у порядку цивільного судочинства.

Приватно-правова природа авторів комп'ютерних програм диктує необхідність подаль-

шого розвитку процесуальної форми розгляду відповідних спорів як виключно приватно-правової (розгляд таких справ виключно у порядку цивільного або господарського судочинства).

Суб'єктивне право автора комп'ютерної програми як об'єкт судового захисту охоплює собою й законний інтерес автора. Винятком є законний інтерес автора щодо отримання захисту своїх прав.

Права *sue generis* варто розглядати у складі майнових прав автора комп'ютерної програми.

Перспективний напрям розвитку судового захисту прав авторів комп'ютерних програм обумовлений наданням комп'ютерній програмі правового захисту не тільки як об'єкту авторського права, але й як винаходу та корисній моделі. Для цього національна модель патентного права має охоплювати винаходи та корисні моделі, що включають до своєї формули математичні ознаки, а не тільки технічні.

Важливою умовою побудови ефективної системи захисту прав авторів комп'ютерних програм є забезпечення функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Література

1. Зеров К. Захист авторського права на комп'ютерні програми. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 6. С. 5–14. URL: <https://issuu.com/constantinezerov/docs/5-14> (дата звернення: 09.05.2024 р.).
2. Потіп М.М. Судовий захист авторського права на комп'ютерні програми у сфері землеустрою: вітчизняний та міжнародний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 34–44. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2022/6.pdf (дата звернення: 09.05.2024 р.).
3. Поливач Є.Ю. Договірні механізми захисту особистих майнових прав творців комп'ютерних програм. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 101–104. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/24.pdf (дата звернення: 09.05.2024 р.).
4. Данилюк А.І. Цивільно-правовий захист суб'єктивних цивільних прав інтелектуальної власності судом: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. Київ, 2016. 256 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U004349/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
5. Іванюченко О.В. Патентно-правова охорона винаходу, пов'язаного з комп'ютерною програмою: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2014. 250 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U004457/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
6. Кирдан Б.В. Захист прав автора у порядку цивільного судочинства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 211 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0417U002881/> (дата звернення: 16.04.2024 р.).
7. Сидоренко М.В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 232 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0412U001673/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
8. Огляд практики Верховного Суду у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності (окремі питання). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/intel_vlasnist_27_05_2021.pdf (дата звернення: 09.05.2024 р.).
9. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 01.12.2023 – 2023 р., № 57, стор. 2, стаття 166.
10. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 15.02.1994 – 1994 р., № 7, стаття 32.
11. Ходош А.В. Режим правової охорони комп'ютерних програм: національний та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 205–208. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/46.pdf (дата звернення: 18.04.2024 р.).
12. Постанова Київського апеляційного суду від 05.02.2024 р. у справі №361/4450/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117374053> (дата звернення: 16.04.2024 р.).
13. Дмитренко В.В. Правовий режим ноу-хау: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. Київ, 2019. 276 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U004847/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
14. Рішення Голосіївського суду м. Києва від 16.09.2013 р. у справі № 752/6963/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33659659> (дата звернення: 16.04.2024 р.).
15. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 01.02.2011 р. у справі № 2/265-10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/13670252> (дата звернення: 16.04.2024 р.).
16. Рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 03.05.2023 р. у справі № 331/415/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110897178> (дата звернення: 16.04.2024 р.).
17. Проект Закону України про Вищий суд з питань інтелектуальної власності № 6487 від 29.12.2021 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1516608/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
18. За яких умов запрацює Вищий суд з питань інтелектуальної власності: голова КГС ВС Лариса Рогач взяла участь в експертному обговоренні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1516608/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
19. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24.07.1971 р. Офіційний вісник України офіційне видання від 18.10.2007 – 2007 р., № 75, стор. 173, стаття 2809, код акта 41116/2007.
20. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/24/oj> (дата звернення: 01.05.2024 р.).
21. Борисенко В. Що змінилося в регулюванні права інтелектуальної власності під час війни. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/223120_shchozmnilosya-v-regulyuvann-prava-ntelektualno-vlasnostpd-chas-vuni (дата звернення: 01.05.2024 р.).

Анотація

Покотинський М. А. Права автора комп'ютерної програми як об'єкт судового захисту у порядку цивільного судочинства. – Стаття.

Стаття присвячена наданню характеристики прав автора комп'ютерної програми як об'єкта судового захисту у порядку цивільного судочинства, визначенню на цій основі перспективних напрямів розвитку національного законодавства щодо побудови ефективної системи судового захисту прав авторів комп'ютерних програм. Опрацьовано роботи щодо: сутності захисту авторського права на комп'ютерні програми, особливостей захисту вказаних прав у окремих сферах суспільних відносин, зокрема у сфері землеустрою, договірних механізмів захисту вказаних прав. Опрацьовано комплексні дослідження з проблематики, як: права інтелектуальної власності як особливий об'єкт цивільно-правового захисту, що здійснюється судом, комп'ютерна програма як об'єкт правової охорони, права автора як об'єкт захисту в порядку цивільного судочинства. Визначено, що права автора комп'ютерної програми як об'єкт судового захисту у порядку цивільного судочинства являють собою офіційно визнані можливості автора комп'ютерної програми, які можуть бути об'єктом судового захисту (судової діяльності) у порядку цивільного судочинства. Обґрунтовано, що приватно-правова природа авторів комп'ютерних програм диктує необхідність подальшого розвитку процесуальної форми розгляду відповідних спорів як виключно приватно-правової (розгляд таких справ виключно у порядку цивільного або господарського судочинства). Визначено, що перспективний напрям розвитку судового захисту прав авторів комп'ютерних програм обумовлений наданням комп'ютерній програмі правового захисту не тільки як об'єкту авторського права, але й як винаходу та корисній моделі. Для цього національна модель патентного права має охоплювати винаходи та корисні моделі, що включають до своєї формули математичні ознаки, а не тільки технічні. Стверджується, що важливою умовою побудови ефективної системи захисту прав авторів комп'ютерних програм є забезпечення функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Ключові слова: автор комп'ютерної програми, авторське право, комп'ютерна програма, судовий захист, об'єкт судового захисту, цивільне судочинство.

Summary

Pokotyński M. A. Rights of the author of a computer program as an object of judicial protection in civil jurisdiction. – Article.

The article is devoted to providing a characterization of the rights of the author of a computer program as an object of judicial protection in the order of civil proceedings, determining on this basis promising directions for the development of national legislation regarding the construction of an effective system of judicial protection of the rights of authors of computer programs. Works have been elaborated on: the essence of copyright protection for computer programs, features of the protection of these rights in certain spheres of social relations, in particular in the field of land management, contractual mechanisms for the protection of these rights. Comprehensive studies on issues such as: intellectual property rights as a special object of civil legal protection carried out by the court, computer program as an object of legal protection, author's rights as an object of protection in civil proceedings have been elaborated. It was determined that the rights of the author of a computer program as an object of legal protection in civil proceedings represent officially recognized capabilities of the author of a computer program that can be the object of legal protection (judicial activity) in civil proceedings. It is well-founded that the private-law nature of the authors of computer programs dictates the need for further development of the procedural form of consideration of relevant disputes as exclusively private-law (consideration of such cases exclusively in the order of civil or economic proceedings). It was determined that the promising direction of the development of legal protection of the rights of authors of computer programs is due to the provision of legal protection to the computer program not only as an object of copyright, but also as an invention and a useful model. For this, the national model of patent law should cover inventions and utility models that include mathematical features in their formula, not just technical ones. It is argued that an important condition for building an effective system of protection of the rights of authors of computer programs is to ensure the functioning of the High Court on Intellectual Property.

Key words: author of a computer program, copyright, computer program, legal protection, object of legal protection, civil proceedings.

УДК 347.91:349.412
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.8>

Ю. Ю. Рябченко
orcid.org/0000-0002-1328-700X
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Державного податкового університету Міністерства фінансів України

МИРОВА УГОДА ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРІВ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСОВОЇ ПРАКТИКИ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Постановка проблеми. В цивільному судочинстві питання щодо бажання сторін укласти мирову угоду у справах, предметом яких є певний земельно-майновий спір, ставиться судом завжди як в підготовчому судовому засіданні, так і на початку судового розгляду справи по суті. Не дивлячись на здавалося б просту досліджуваного процесуального інституту, насправді проблематика вирішення спору шляхом укладення мирової угоди у цивільній справі, в якій зачіпаються майнові права суб'єкта на певну земельну ділянку, є доволі складним. Перш за все це пов'язано з необхідністю комплексного поєднання професійних юридичних та медіативних навиків у суб'єкта, який бажає врегулювати спір максимально ефективно та справедливо з тим, аби кінцевий результат повністю задовольняв інтереси обох сторін, унеможлививлюючи (або зводячи до мінімуму) при цьому загрозу виникнення нової майнової суперечки. По друге, майнові права, що виступають предметом земельно-майнового спору, не завжди можуть бути «оборотоздатними» із використанням механізму мирової угоди, оскільки деякі з них можна набути лише через спеціальну процедуру. Вказані аспекти породжують необхідність активних наукових пошуків оптимальної моделі процесуального механізму мирного врегулювання земельно-майнового спору шляхом укладення мирової угоди.

Стан дослідження теми у науковій літературі. Інститут мирової угоди в цивільному судочинстві неодноразово ставав предметом наукових досліджень вітчизняних вчених-процесуалістів, окремі аспекти якого досліджували Л. В. Лейба (2005), О. Г. Бортнік (2007), М. М. Ясинок (2013), О. Є. Ятченко (2015), Н. М. Грень (2017), Н. Л. Бондаренко-Зелінська (2018), О. В. Горещкий (2019), В. Є. Прущак (2020), М. М. Шаповал (2021) та інші. В той же час, вивченню питання судової правозастосовчої практики врегулювання земельно-майнового спору шляхом укладення сторонами мирової угоди, представниками наукової спільноти незаслужено приділено досить мало уваги. Слід відзначити, що в цій царині мають вагомий науковий доробок М. Кучерова (2019) та М. С. Долинська (2023), що однак не

свідчить про достатню наукову розробленість порушеної проблематики та в свою чергу зумовлює необхідність заповнення даної доктринальної прогалини.

Метою статті є детальне дослідження цивільного процесуального інституту мирової угоди як способу вирішення земельно-майнового спору з розкриттям певних закономірностей і аспектів правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції.

Викладення основного матеріалу. Земельно-майнові відносини є одним із тих природних форм суспільної взаємодії, які протягом тисячоліть відігравали консолідуючу роль у становленні і формуванні державності, сприяючи об'єднанним процесам у кожній сучасній країні. Саме з цих підстав земля як природний ціннісний ресурс традиційно притягує до себе увагу в якості джерела майнових благ не лише держави як суб'єкта міжнародних відносин, але і окремо взятої фізичної чи юридичної особи, що в перспективі формує необхідність у ефективному механізмі судового захисту земельних прав і інтересів, які мають тенденцію до їх порушення, невизнання чи оспорення.

Примирення шляхом певних уступок, домовленостей, компромісу завжди було притаманне суспільству, що особливо проявлялось у земельних відносинах між сусідами у той період суспільного розвитку, коли добросусідство було наріжним каменем до мирного співіснування не лише цілих держав, але і окремо взятих людей. Переговорні процеси завжди сприяли урегулюванню питань щодо відшкодування шкоди чи витребуванню майна з чужого незаконного володіння або визначенню меж між суміжними земельними ділянками. Суспільство ще за часів Древнього Риму усвідомило той факт, що примирення у спорі є найкоротшим шляхом до миру. Ось чому інститут мирової угоди, як кінцевий результат спору, широко застосовувався в легісакційному процесі, що дало можливість «згенерувати» правове поняття мирової угоди (*transactio*) як шлях до припинення спірних відносин між сторонами конфлікту на основі взаємних поступок [1, с. 18].

Інститут мирової угоди в правосудді був сприйнятий позитивно і на етапі рецепції римського права в цілому ряді європейських країн, які формувалися у XIII–XIV ст., хоча значного впливу на правосуддя він не мав і більше мав практичне правозастосування на міжособному рівні, але і не відкидався у тих випадках, коли сторони самі або через посередника приходили до примирення. Вперше на рівні правосуддя інститут примирення сторін за наявності між ними земельного чи іншого майнового спору, почав застосовуватись під час дії Статуту Великого князівства Литовського (1956 рік), яким було запроваджено «полюбовні суди». Як відзначає в цій частині Горецький О. В., такі суди «склалися з декількох суддів-комісарів, призначених із числа осіб одного зі сторонами стану і звання, які прагнули досягти примирення між сторонами, а при його недосягненні – виносили рішення. Рішення було остаточним, за винятком випадків, коли між комісарами не було повної згоди (тоді зберігалася можливість подати апеляцію до Трибуналу Великого князівства Литовського) [2, с. 101].

Слід відзначити, що це було досить розсудлива в розумна позиція тогочасного законодавця, оскільки до безпосереднього розгляду в суді тепер надходили лише ті судові справи, у яких не було досягнуто примирення у відносинах сторін. Такий підхід, безумовно, зменшував навантаження на судову систему та сприяв суспільному усвідомленню того, що примирення сторін спору є кращим варіантом, аніж тривалий судовий спір, у якому, по суті, часто не існує реального переможця, адже факт ухвалення судового рішення автоматично не привносить мир у реальні відносини суб'єктів.

Цивільний процесуальний кодекс України не містить дефініції поняття «мирова угода», зазначаючи у ч. 1 ст. 207 лише вимоги про її мету та зміст [3]. Основною рисою законності мирової угоди вказана процесуальна норма визначає наявність взаємних поступок і їх взаємозв'язок із правами та обов'язками сторін.

Серед визначень сутності мирової угоди при розгляді земельних спорів, які зустрічаються у юридичній літературі, найбільш вдалими та повними видається дефініція, запропонована Долинською М. С., яка розглядає мирову угоду як «письмовий правочин, який добровільно укладається сторонами земельного спору (конфлікту), з метою його врегулювання, шляхом взаємних поступок, на взаємовигідних умовах, відповідно до чинного законодавства (зокрема, земельного та цивільного) та підлягає затвердженню в судовому порядку» [4, с. 162]. Вказана характеристика мирової угоди у досліджуваній категорії справ відображає характерні риси інституту

мирової угоди та акцентує свою увагу на його добровільності, що є ключовим у питанні примирення в цілому та відповідає правовій природі будь-якої угоди, як двостороннього правочину.

Разом з тим, мирова угода, будучи формою закріплення добровільного та узгодженого взяття позивачем та відповідачем певних зобов'язань, що стосуються їх майнових прав відносно певної земельної ділянки, на відміну від цивільного договору, може існувати виключно у цивільних процесуальних правовідносинах та набуває законності і загальнообов'язковості для виконання лише після затвердження її судом. При цьому, суд у даному випадку виступає не формальним посвідчувачем факту укладення такого правочину, а гарантом відповідності взятих на себе сторонами зобов'язань, вимогам матеріального закону, яким регламентовані спірні земельно-майнові правовідносини.

Сучасне цивільне судочинство, попри постійно зростаючу завантаженість земельно-майновими спорами, не передбачає обов'язкової процедури досудового врегулювання спорів даного виду. Водночас, в процесі розгляду справи суди також не відіграють і ролі ефективного мотиватора сторін до укладення мирової угоди. Річна звітність судів першої інстанції щодо розгляду справ у порядку цивільного судочинства не включає в себе облік кількості справ у земельних спорах, які завершилися укладенням мирової угоди. Разом з тим, даний відсоток явно є незначним, що слідує із статистичних показників відкритих та закритих судових проваджень.

Зокрема, за даними судової статистики у 2023 році серед загальної кількості відкритих проваджень за позовними заявами у спорах, що виникають із земельних відносин (9612 од.) кількість випадків закриття провадження у справі склала 736 (тобто 7,7% від загальної кількості) [5]. В 2022 році вказані показники становили: 6191 відкритих проваджень та 595 закритих проваджень в процесі судового розгляду (тобто 9,6% від загальної кількості) [6], а в 2021 році відношення відкритих та закритих справ було наступним: 12223 відкритих провадження та 987 справ (8,1%), у яких судом було постановлено ухвалу про закриття провадження у справі [7]. Для повноти дослідження слід зауважити, що у 2020, 2019 та 2018 роках відсоток справ у спорах, що виникають із земельних відносин, які після відкриття у них провадження, були закриті судом, складав 8,9%, 7% та 9,0% відповідно [8], [9], [10], що свідчить про існування певної закономірності між кількістю розглянутих та кількістю закритих судових проваджень у земельних спорах. Враховуючи те, що укладення мирової угоди згідно п. 5 ч. 1 ст. 255 ЦПК України є лише однією із восьми процесуальних підстав закриття

провадження у справі, а середній відсоток кількості закритих проваджень у справ, що виникають із земельних відносин (за період з 2018 по 2023 роки) складає 8,4%, можна припустити, що щорічний відсоток затверджених судом мирових угод у даній категорії справ є мізерним.

Безумовно, земельно-майнові спори, які стали предметом судового розгляду судом загальної юрисдикції, являють собою одну із найскладніших категорій цивільних справ, мають (як правило) доволі тривалу, непросту і запутану передісторію свого виникнення, обумовлену або ж складними відносинами між їх суб'єктами, або ж небажанням сторін до будь-яких взаємних поступок та цілковитий розрахунок на правильний і справедливий розсуд суду. В цій частині Котелевець А. В. слушно зауважує про те, що ті ускладнення, які виникають при вирішенні земельних спорів, мають своїм підґрунтям «недостатність законодавчого регулювання земельних відносин та неузгодженість між нормативно-правовими актами» [11, с. 34]. Крім того, досить часто спір ґрунтується на неякісній технічній документації, яка тягне за собою неоднозначні і проблемні висновки судових земельно-технічних експертиз. Ці та інші аспекти ускладнюють можливість віднайдення компромісу між сторонами такого спору та слугують перепорою до проведення якісної медіативної процедури.

В свою чергу, Кучерова М. до підстав, що зумовлюють низьку кількість випадків укладення мирової угоди при вирішенні земельних спорів називає сутність відносин сторін між собою в межах провадження у цивільній справі, оскільки на думку вченої «принцип змагальності в судовому процесі прямо передбачає наявність «переможця» та «переможеного», що унеможливує встановлення правильного ставлення громадян до компромісу в рамках судового засідання, і кожна зі сторін намагається виграти справу, відстоявши свою правову позицію, замість урегулювання суперечки з урахуванням реальних інтересів» [12, с. 84]. З даним твердженням неможливо не погодитись, оскільки не виключено, що тривала відсутність в правовій системі нашої держави інституту медіації, який було інтегровано в український правовий вжиток лише з прийняттям 16.11.2021 року Закону України «Про медіацію», сформувала у значній кількості пересічних громадян усталене бачення безальтернативності судової процедури як механізму вирішення більшості майнових конфліктів. Аналогічно, ілюзорним є уявлення того, що достатньо законодавцю прийняти спеціальний закон і розгляд будь-якого земельно-майнового спору не матиме жодної складності.

Безумовно, суддя, приступаючи до питання правозастосування існуючого законодавства

у будь-якій цивільній справі у сфері земельно-майнових відносин, в першу чергу акцентує свою увагу на виборі відповідної норми земельного і цивільного законодавства, яка регламентує спірні правовідносини та на аналізі усталеної судової практики щодо правильного застосування такої норми. Це є абсолютно логічно, адже до імперативного обов'язку суду входить здійснення правосуддя шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ відповідно до визначених законом процедур судочинства. В свою чергу, питання примирення сторін за рахунок врегулювання спору за участі судді або ж роз'яснення права сторін на проведення позасудової процедури медіації та зупинення на цій підставі провадження у справі лежать у площині принципу диспозитивності, оскільки може бути застосоване судом лише за ініціативою сторін спору.

Такий підхід до розгляду не лише земельно-майнових, але і будь-яких цивільних, сімейних, житлових та трудових спорів, обумовлений перш за все тим, що цивільний процес сьогодні носить виключно змагальний характер, в якому суд здійснює лише організаційні та контролюючі функції, не займаючись при цьому процесом примирення сторін, якщо останні не клопотали про це в судовому провадженні.

Укладення мирової угоди в процесі судового вирішення земельно-майнового спору можливе на будь-якій стадії цивільного провадження, включаючи і касаційне. В той же час, незважаючи на те, що до повноважень судів першої та апеляційної інстанції належить встановлення обставин справи та перевірка їх доказами, а суд касаційної інстанції (як неодноразово наголошувалось у його постановках) є судом права, а не факту, оскільки до його повноважень належить виключно перевірка правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм права [13], [14] при затвердженні мирової угоди Верховний Суд має у будь-якому випадку визначити характер правовідносин між сторонами, а також відповідність змісту мирової угоди їх правам та обов'язкам.

Згідно з ч. 1 ст. 207 ЦПК України, у мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. На практиці дане правило нерідко розглядається сторонами спору як можливість латентно врегулювати майнові зобов'язання у не передбачений законом спосіб, використовуючи провадження у цивільній справі в якості допоміжного правового механізму.

Так, ухвалою Бориспільського міськрайонного суду Київської області, постановленою 7 липня 2022 року у справі № 359/4376/19 сторонам було

відмовлено у затвердженні мирової угоди. Предметом вказаної цивільної справи було визнання права власності на земельну ділянку, тоді як умовою мирової угоди сторони вказали визнання за позивачем права власності на домоволодіння та земельні ділянки, що було розцінено судом як суперечність ст. 334 ЦПК України, відповідно до якої право власності на ці об'єкти нерухомого майна виникне лише після проведення державної реєстрації за позивачем речового права на них. Інша умова, яка була визнана судом неправозгідною, полягала у зобов'язанні відповідача в подальшому не оскаржувати набуття позивачем права власності на домоволодіння та земельні ділянки. Такий пункт мирової угоди за цілком обґрунтованою позицією суду не узгоджується з нормою ч. 3 ст. 4 ЦПК України, згідно з якою відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. При цьому, в якості підсумкового висновку розгляду клопотання сторін суд у вказаній вище ухвалі зазначив про те, що ретельний аналіз мирової угоди показав абсолютну неврегульованість питання про остаточне припинення прав та обов'язків за спірним договором [15].

Ще одним прикладом намагання сторін вирішити свої майнові питання в обхід встановленому законом порядку та з використанням інституту мирової угоди є цивільна справа № 495/6240/22, предметом якої було визнання права власності на відступне у виді трьох земельних ділянок з цільовим призначенням для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Сторони подали суду спільну заяву про затвердження мирової угоди та закриття провадження у справі, за умовами якої за позивачкою повинно було бути визнано право власності на три земельні ділянки, які взагалі були об'єктом даного судового спору. При цьому, для відповідачки будь-яких поступок щодо суті спору в угоді не було передбачено. Досліджуючи умови мирової угоди, Білгород-Дністровський міськрайонний суд Одеської області акцентував свою увагу на природі даного виду договору, вказавши, що «Мирова угода – це угода сторін, в якій вони викладають прийнятний для них варіант вирішення судової справи, розподіляють спірні права та обов'язки, або відмовляються від таких шляхом досягнення компромісу. Наслідком затвердження мирової угоди судом є припинення провадження по справі, а також встановлення, припинення чи зміна прав та обов'язків для сторін.». Крім того, суд зауважив: «Зі змісту поданої до суду мирової угоди вбачається, що сторони по справі намагаються шляхом укладення мирової угоди здійснити перехід права власності на нерухоме майно, а саме, на зазначені вище земельні ділянки, тобто умови мирової угоди не направлені на вре-

гулювання спору, а є вимогою про перехід права власності на нерухоме майно, тоді як предметом спору, за яким укладена мирова угода, було стягнення боргу за договором позики» [16].

Обидві розглянуті фабули справ містять ознаки намагання її сторін змусити суд підмінити своєю ухвалою реєстраційні дії інших органів, які за законом мають право вчиняти нотаріальні дії та посвідчувати правочини, а також здійснювати державну реєстрацію, спрямовані на перехід права власності на земельні ділянки. В свою чергу, це є свідченням того, що розгляд земельного майнового спору вимагає від судді високої професійної кваліфікації, яка дозволяє не йти легшим шляхом та спростити собі роботу, затвердивши мирову угоду, а постійно враховувати той факт, що сторони спору досить часто зазначають у змісті мирової угоди питання взаємних поступок, не пов'язаних із предметом спору і її затвердження матиме явно протиправний характер. Окрім того, ч. 5 ст. 207 ЦПК України зобов'язує суд при оцінці змісту мирової угоди встановити чи її умови не порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, чи є вони реально є не виконуваними та чи не суперечать дії законного представника (якщо він представляє одну із сторін мирової угоди) інтересам особи, яку він представляє). Вказані категорії «виконуваності» та «несуперечливості інтересам» у процесуальному законодавстві не розкриваються, а тому є оціночними і у зв'язку з цим потребують ретельного аналізу прогнозованих наслідків, які можуть виникнути у результаті затвердження кожної окремо взятої мирової угоди.

Іншим прикладом невдалого врегулювання спору сторонами є справа № 695/2451/20, що була розглянута Золотоніським міськрайонним судом Черкаської області та переглянута в апеляційному порядку Черкаським апеляційним судом. В даній справі судом першої інстанції було затверджено мирову угоду, якою сторони врегулювали питання сплати безпідставно збережених коштів за фактичне користування земельною ділянкою без оформлення права на неї. Однак, Черкаський апеляційний суд 14 вересня 2021 року своєю постановою скасував вищевказану ухвалу, визнавши її як таку, що постановлена з порушенням процесуального законодавства. Зокрема, апеляційну скаргу у даній справі було подано особою, що не брала участі у справі, однак є співвласником об'єкту нерухомого майна, що розташоване на спірній земельній ділянці. Суд апеляційної інстанції взяв до уваги норми ч. 1 ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України, за якими слідує, що у разі набуття права власності на будівлю, до набувача переходить право користування відповідною земельною ділянкою

в тому ж обсязі, що був у попереднього землеко-ристувача. Тому при затвердженні мирової угоди суд першої інстанції не врахував тієї обставини, що оскільки нерухоме майно перебуває у спільній частковій власності, то і спірна земельна ділянка також перебуває у спільній частковій власності двох осіб, а отже неможливо узгоджувати та вирішувати права особи, яка є співвласником нерухомого майна без її відома [17].

Даний приклад судової практики дозволяє дійти до процесуальної аксіоми, яку доцільно використовуватись судами при вирішенні питання затвердження мирової угоди у справі, предметом якої є земельно-майновий спір: вирішенню клопотання сторін спору про затвердження мирової угоди має передувати встановлення кола всіх без виключно співвласників земельної ділянки, яка є об'єктом судового спору, або документальне підтвердження одноособової власності сторони. Крім того, встановленню підлягають також і наявність факту обтяження такої земельної ділянки та встановлення суб'єктів, на користь яких воно зареєстроване. В цьому питанні суд не може покладатись лише на вказане у мировій угоді заповнення її сторін про те, що дана мирова угода жодним чином не буде порушувати прав третіх осіб.

Висновки. Отже, мирова угода в цивільному судочинстві у справах, предметом яких є земельно-майновий спір, з своєю правовою природою носить дуалістичний характер. З одного боку – це є цивільно-правовий договір, який може бути укладено сторонами у процесі провадження в цивільній справі та який мати безпосередній вплив на майнові права і обов'язки його сторін. З іншого боку, мирова угода є правочином, пов'язаним із земельними правовідносинами, а тому повинна обов'язково враховувати аспекти земельного законодавства. При цьому, мирова угода набуває своєї законності лише при її затвердженні судом, а тому має характерні риси як матеріального договору, так і цивільного процесуального документу.

Мировою угодою спір не вирішується по суті, а «скривджена» сторона і її «кривдник», дії якого і стали підставою до звернення з позовом, набувають статусу контрагентів, що припиняють існуючий спір на взаємовигідних для кожного умовах.

Література

1. Бойко І. Й. Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 1999. 17 с.
2. Горещкий О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві: Дис... канд. юрид. наук (докт. філос.): 12.00.03. Київ, 2019. 212 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 10.03.2024).

4. Долинська М. С. Мирова угода сторін при розгляді земельних спорів в порядку цивільного судочинства України: актуальні аспекти правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 157–164.

5. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2023 рік. Форма № 1-ц. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-ts_4-2023.xls (дата звернення: 20.03.2024).

6. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2022 рік. Форма № 1-ц. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-c%20_%204-%202022.xls (дата звернення: 20.03.2024).

7. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2021 рік. Форма № 1-ц. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1c_2021.xlsx (дата звернення: 20.03.2024).

8. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2020 рік. Форма № 1-ц. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1c_2020.xlsx (дата звернення: 20.03.2024).

9. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2019 рік. Форма № 1-ц. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/1c_2019.xlsx (дата звернення: 20.03.2024).

10. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2018 рік. Форма № 1-ц. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/1c_2018.xlsx (дата звернення: 20.03.2024).

11. Котелевець А.В. Особливості правозастосовної практики судів у земельних спорах. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 1. С. 33–38.

12. Кучерова М. Медіаційна та мирова угода при врегулюванні земельних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 83–87.

13. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27 квітня 2023 року у цивільній справі № 755/11605/21, провадження № 61-11935св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110536319> (дата звернення: 22.03.2024).

14. Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 квітня 2024 року у цивільній справі № 587/2389/21, провадження № 61-9610св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118393435> (дата звернення: 22.04.2024)

15. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 7 липня 2022 року у цивільній справі № 359/4376/19, провадження № 2/359/69/2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105122314> (дата звернення: 30.03.2024).

16. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 11 жовтня 2022 року у цивільній справі № 495/6240/22, провадження № 2/495/2078/2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106869840> (дата звернення: 22.04.2024).

17. Постанова Черкаського апеляційного суду від 14 вересня 2021 року у цивільній справі № 695/2451/20, провадження № 22-ц/821/1604/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100102818> (дата звернення: 20.03.2024).

Анотація

Рябченко Ю. Ю. Мирова угода як спосіб вирішення земельно-майнових спорів: деякі аспекти правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції. – Стаття.

В статті проведено історико-правове та теоретично-прикладне дослідження становлення і розвитку інституту мирової угоди в цивільному судочинстві при вирішенні земельно-майнових спорів, а також розкрито певні аспекти правозастосовчої практики щодо постановлення судами загальної юрисдикції ухвал в частині затвердження чи відмови у затвердженні мирових угод. Автор, на підставі аналізу статистичних даних дійшов висновку про те, що вирішення земельного спору шляхом укладення та затвердження судом мирової угоди закінчується досить незначний відсоток цивільних справ.

В роботі звернуто увагу на те, що примирення сторін земельно-майнового спору під час провадження у цивільній справі є найкоротшим шляхом до укладення та подальшого затвердження мирової угоди судом, після набрання чинності ухвалою якого земельний спір буде вважатись урегульованим. Безумовно, такий процес потребує від суддів високої професійної кваліфікації, оскільки потрібно враховувати той факт, що сторони спору досить часто зазначають у змісті мирової угоди питання взаємних поступок, не пов'язаних із предметом спору, що відбувається ненавмисно, або навпаки – є латентною спробою врегулювання майнових зобов'язань у не передбачений законом спосіб. В статі наведено судову практику щодо поширених підстав відмови суду у затвердженні мирової угоди та проаналізовано причини існуючої правозастосовчої практики такого характеру.

В статті широко проаналізовано судову практику судів загальної юрисдикції в питанні затвердження мирових угод з метою вирішення різнопредметних земельно-майнових спорів. Автор наголошує на тому, що мирова угода в цивільній справі, предметом якої є вирішення земельно-майнового спору, за своїм змістом має багато спільного із цивільно-правовою угодою, якою врегульовуються майнові правовідносини сторін. Водночас, дана угода, на відміну від цивільного договору, формується виключно у цивільних процесуальних правовідносинах та стає легітимною та загальнообов'язковою для виконання лише після затвердження її судом, який у даному випадку виступає гарантом відповідності взятих на себе сторонами зобов'язань, вимогам матеріального закону, яким регламентовані спірні земельно-майнові правовідносини.

Ключові слова: цивільне судочинство, судова практика, земельно-майнові правовідносини, захист земельних прав, правосуддя, земельна ділянка.

Summary

Riabchenko Yu. Yu. Settlement agreement as a way of solving land and property disputes: some aspects of law enforcement practice of courts of general jurisdiction. – Article.

The article conducts a historical-legal and theoretical-applied study of the formation and development of the institution of settlement agreements in civil proceedings in the resolution of land and property disputes, as well as discloses certain aspects of law enforcement practice regarding the issuance of decisions by courts of general jurisdiction in terms of approving or refusing to approve settlement agreements. The author, based on the analysis of statistical data, came to the conclusion that the settlement of the land dispute through the conclusion and approval of the settlement agreement by the court ends a fairly small percentage of civil cases.

The work draws attention to the fact that the reconciliation of the parties to a land and property dispute during civil proceedings is the shortest way to the conclusion and further approval of a settlement agreement by the court, after the decision of which the land dispute will be considered settled. Undoubtedly, such a process requires judges with high professional qualifications, since it is necessary to take into account the fact that the parties to the dispute quite often indicate in the content of the settlement agreement the issue of mutual concessions not related to the subject of the dispute, which happens unintentionally, or vice versa – is a latent attempt at settlement property obligations in a way not provided for by law. The article provides judicial practice regarding common grounds for the court's refusal to approve a settlement agreement and analyzes the reasons for the existing law enforcement practice of this nature.

The article broadly analyzes the judicial practice of courts of general jurisdiction in the matter of approving settlement agreements for the purpose of resolving various land and property disputes. The author emphasizes that the settlement agreement in a civil case, the subject of which is the resolution of a land-property dispute, has a lot in common with the civil-law agreement, which regulates the property relations of the parties. At the same time, this agreement, unlike a civil contract, is formed exclusively in civil procedural legal relations and becomes legitimate and universally binding for execution only after its approval by the court, which in this case acts as a guarantor of compliance of the obligations assumed by the parties with the requirements of substantive law, which regulates disputed land and property legal relations.

Key words: civil proceedings, judicial practice, land and property legal relations, protection of land rights, justice, land plot.

УДК 342.9:347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.9>

Є. О. Шиман

orcid.org/0009-0007-5191-6886

аспірант юридичного факультету

Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ГЛАСНІСТЬ ТА ВІДКРИТІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Гласність та відкритість виконавчого провадження є одним з принципів виконавчого провадження, який визначає Закон «Про виконавче провадження». Однак, законодавство не визначає, яким є співвідношення гласності та відкритості у виконавчому провадженні, коло суб'єктів, на забезпечення прав та інтересів яких спрямовані гласність та відкритість, низку інших важливих для розуміння цього принципу положень.

Стан дослідження. Принципи виконавчого провадження загалом та окремі особливості принципу гласності та відкритості, зокрема, досліджували Ю.В. Білоусов, П.П. Заворотько, Л.В. Крупнова, Л.С. Малярчук, П.В. Макушев, М.П. Омельченко, А.В. П'ятницький, О.С. Снідевич, І.Г. Француз, С.Я. Фурса, К.П. Шевчук, М.Й. Штефан, С.В. Щербак та інші. Однак, не дивлячись на це, у науці залишаються дискусійні положення, які потребують додаткових досліджень окреслених проблем та наведення додаткових аргументів на їх підтвердження.

Метою статті є дослідження проблем правового регулювання гласності та відкритості як принципу виконавчого провадження, визначення суті та змісту цього принципу.

Виклад основного матеріалу. На думку М.Й. Штефана гласність як принцип виконавчого провадження означає відкритість виконавчого провадження для сторін, інших осіб, які беруть у ньому участь, осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій та широкої громадськості [1, с. 59]. Такий же підхід сповідує й В.А. Кройтор, який при дослідженні принципу гласності у судочинстві вказує, що саме у цьому і полягає сутність гласності на стадії виконання судових рішень [2, с. 455]. Таким чином видно, що гласність виконавчого провадження досить часто ототожнювалася з відкритістю, які розглядалися як синоніми.

Крім того, аналіз наукових досліджень свідчить, що принцип гласності та відкритості виконавчого провадження досліджується як єдиний, а не складова двох принципів, причому інколи у науці взагалі не проводиться розмежування, що ж, власне, свідчить про прояв гласності, а що про прояв відкритості [3, с. 12–13]. Варто зауважити, що висловлюються та досліджуються у науці і положення про існування принципу

прозорості у діяльності органів примусового виконання рішень, щодо якого вказується на тотожність його гласності та відкритості виконавчого провадження [4, с. 42–44].

Проаналізувавши відповідні положення у історичному аспекті, О.С. Снідевич зробив висновок, що гласність як принцип досліджувалася у двох її аспектах – внутрішньому та зовнішньому. Гласність для учасників процесу розглядалася як внутрішня, а для всіх інших осіб, тобто у широкому розумінні – як зовнішня. Однак у подальшому процесуальна наука поставила питання про фактичний поділ гласності як наукової категорії на такі два складники, як гласність та відкритість. Нове поняття гласності стало тотожним колишній зовнішній гласності (відкритості того чи іншого процесу для широкої громадськості), а відкритість – внутрішній (відкритості процесу для учасників справи) [5, с. 124–125]. На наш погляд, такий висновок є цілком вірним та таким, з яким слід погодитися. Законодавство про виконавче провадження загалом не визначає, якою є відмінність між гласністю та відкритістю виконавчого провадження. У зв'язку з цим, стосовно виконавчого провадження слід розглядати так: гласність виконавчого провадження стосується його відкритості для широкої громадськості, а власне відкритість виконавчого провадження є відкритістю інформації про виконавче провадження для його учасників [5, с. 124–125].

Слід зауважити, що запропоноване у науці співвідношення гласності та відкритості виконавчого провадження підтримане і у судовій практиці. Так, наприклад, у своїй постанові від 08 вересня 2021 року у справі № 826/7243/17 Верховний Суд вказав, що окремою засадою виконавчого провадження є його гласність та відкритість. Гласність виконавчого провадження стосується його відкритості для широкої громадськості, а власне відкритість означає відкритість інформації про виконавче провадження для його учасників [6]. При цьому не можна не звернути уваги на те, що у науці існують також думки й про недоцільність відмежовувати гласність від відкритості, а необхідність існування єдиного принципу чи то гласності [7, с. 82], чи то відкритості [4, с. 45].

В.І. Турканова розглядає гласність та відкритість виконавчого провадження як продовження

принципів гласності та відкритості у судочинстві [8, с. 257]. Зауважимо, що якщо виконавче провадження розглядати як стадію судового процесу, то дійсно, в аспекті ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ці принципи повинні пронизувати й стадію примусового виконання рішення та є органічним продовженням відповідних положень у судочинстві. Однак, при цьому не варто забувати, що виконавче провадження все ж є специфічною сферою правовідносин, які суттєво відрізняються від судових відносин, зокрема, за своїм суб'єктивним складом.

Закон «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» містить положення, яким визначає відповідний принцип як принцип як гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами. Таким чином, до змісту гласності та відкритості як складових комплексного принципу виконавчого провадження додатково внесено положення про фіксування виконавчого провадження технічними засобами. Як зазначає М.К. Кулава, принцип фіксування виконавчого провадження технічними засобами реалізується через надане виконавцю право застосовувати під час примусового виконання рішень фото- і кінозйомку, відеозапис (п. 17 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження») [9, с. 77–78].

Вважаємо, що фіксування виконавчого провадження технічними засобами за своїм змістом можна вважати одним з проявів гласності та відкритості виконавчого провадження, насамперед складовою відкритості виконавчого провадження. Відтак, це положення не варто розглядати як якусь самостійну складову відповідного принципу. У виконавчому провадженні застосування під час примусового виконання рішень фото- і кінозйомки, відеозапису є правом, а не обов'язком виконавця, а тому його застосування не є загальнопоширеним, фото- і кінозйомка чи відеозапис застосовується виконавцями не досить часто. Через це надання цьому положенню засадничого значення є перебільшенням значення відповідного положення законодавства. Крім того, не слід сліпо копіювати відповідні положення з законодавства про судочинство та переносити їх на виконавче провадження. Для останнього характерним є самостійна система принципів.

Так, дійсно, основною засадою (принципом) позакримінального судочинства у всіх його видах визначено гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (ст. 2 ЦПК, ст. 2 ГПК, ст. 2 КАС). Однак, засадниче значення фіксування технічними засобами у судочинстві якраз і визначається тим, що воно є повним, здійснюється фактично при

здійсненні усіх процесуальних дій судом та на усіх стадія судового розгляду. У виконавчому ж провадженні, як уже було зазначено, фіксування виконавчого провадження технічними засобами здійснюється лише на розсуд виконавця та є не поширеним явищем.

У правовій науці прояви гласності у виконавчому провадженні пов'язуються, наприклад, з можливістю громадськості отримувати інформацію про вчинені у виконавчому провадженні виконавчі дії або навіть спостерігати за їх учиненням, функціонуванням у складі автоматизованої системи виконавчого провадження Єдиного реєстру боржників із відкритим доступом до інформації, що міститься в ньому, унесення до реєстрів іншої інформації з виконавчого провадження, з якою можуть ознайомитися особи, що не є його учасниками (наприклад, дані Державного реєстру речових прав на нерухоме майно чи Державного реєстру обтяжень рухомого майна стосовно накладених на майно боржника арештів) [10, с. 73], відкритістю інформації про публічні торги з реалізації майна боржника [11, с. 99]. Поряд з такими наведеними у науці проявами гласності у виконавчому провадженні вважаємо, що гласністю характеризуються й процедури розшуку боржника та майна у виконавчому провадженні, оскільки у таких процедурах можливим є поширення виконавцем та поліцією інформації про боржника чи його майно, що розшукується, серед необмеженого кола осіб.

Дуже важливу пропозицію з розширення гласності у виконавчому провадженні зробив О.С.Снідевич, який запропонував забезпечити гласність у процедурі виявлення майна боржника шляхом опублікування декларацій боржників у Єдиному реєстрі боржників. Зазначене дозволило б, на його думку, використати усю силу громадськості для боротьби з приховуванням недобросовісними боржниками свого майна від звернення стягнення на нього [10, с. 126]. Вважаємо таку пропозицію надзвичайно важливою та такою, що матиме великий превентивний ефект. Фактично є загальновідомим, що у виконавчому провадженні існує надзвичайно актуальною проблема виявлення майна боржника. Звичайно, на сьогодні надзвичайно мало боржників подають декларацію про майновий стан. У зв'язку з цим, значення цього інструменту виявлення майна надзвичайно низьке. Однак, якщо посилити відповідальність за неподання боржниками декларацій та передбачити їх оприлюднення, це усуне існування проблеми приховування боржниками свого майна у виконавчому провадженні.

У науці звертається також увага на істотній специфіці (порівняно з аналогічною гласністю у судовому процесі) та відмінностях гласності у виконавчому провадженні. Висловлюються

думки, що гласність у судочинстві безпосередньо не впливає на досягнення цілей судочинства. Натомість, начебто, цільове призначення гласності у виконавчому провадженні досить часто пов'язане саме з досягненням завдань та цілей виконавчого провадження, а не з виконанням тих завдань, які стоять перед гласністю у судочинстві – контролі громадськості над судом чи формуванні позитивної громадської думки про суд [10, с. 74].

На наш погляд, з таким твердженням варто погодитися лише частково.

Дійсно, не можна заперечувати того, що гласність у тих чи інших випадках сприяє досягненню саме цілей виконавчого провадження. У практиці гласність відіграє істотне значення для стимулювання боржників до самостійного виконання рішень. Боржники виходячи з того, що невиконання рішень суду у багатьох випадках розглядається як проступок, що порочить особу боржника, виходячи вже з цього, виконують рішення суду добровільно. Однак, нівелювати загальні цілі гласності саме як загального принципу діяльності усєї держави та усього державного апарату не варто. Гласність у діяльності органів та осіб примусового виконання рішень слід розглядати також як важливий елемент виконання превентивної функції держави, спрямованої на запобігання вчиненню суб'єктами правовідносин правопорушень. Гласність виконавчого провадження з яскравими прикладами ефективної практики реального виконання рішень, в яких рішення судів було ефективно виконане, стимулюватиме й власне правомірну діяльність фізичних та юридичних осіб, оскільки свідчитиме про невідворотність тих видів юридичної відповідальності (наприклад, цивільної чи адміністративної), рішення про застосування яких виконуються у межах виконавчого провадження.

Обмеженням гласності виконавчого провадження є наявність інституту професійної таємниці державних та приватних виконавців.

Так, ч. 2 та 3 Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» передбачає, що державний виконавець та приватний виконавець повинні здійснювати свою професійну діяльність сумлінно, не розголошувати в будь-який спосіб професійну таємницю, поважати інтереси стягувачів, боржників, третіх осіб, не принижувати їхню гідність. До професійної таємниці належить інформація, що стала відома державному виконавцю, приватному виконавцю, помічнику приватного виконавця у зв'язку із здійсненням професійної діяльності. Обов'язок зберігати професійну таємницю поширюється на особу і після її звільнення з посади державного виконавця чи

припинення діяльності приватного виконавця, помічника приватного виконавця. Державний виконавець, приватний виконавець можуть надавати іншим особам інформацію, що містить професійну таємницю, виключно у випадках і порядку, передбачених законом.

Дослідження положень про професійну таємницю державних та приватних виконавців вказує на те, що її регулювання у законодавстві про виконавче провадження є недостатнім.

Зокрема, як уже зазначалося у науці, недостатнім виглядає коло осіб, на яких вона поширюється, а саме на державного та приватного виконавців, а також помічника приватного виконавця (ст. 4 Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»). Пропонується, розширити це коло на інших учасників виконавчого провадження (стягувачів, понятих, спеціалістів тощо), яким би відповідний обов'язок роз'яснювався б виконавцем [10, с. 74–75]. На наш погляд, це правове регулювання є недостатнім і з огляду на закріплення у законодавстві того обсягу інформації, яка є професійною таємницею, а також й щодо окреслення випадків поширення відповідної інформації, які є правомірним поширенням.

Так, ч. 3 ст. 4 Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» передбачає, що до професійної таємниці належить інформація, що стала відома державному виконавцю, приватному виконавцю, помічнику приватного виконавця у зв'язку із здійсненням професійної діяльності.

Натомість, наприклад, якщо дослідити положення про професійну таємницю у адвокатів, то можна помітити, що ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відносить до інформації, яка є складовою відповідної таємниці, не лише ту, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також й ті питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи. Як положення цієї статті Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», так і ст. 8 Закону «Про нотаріат» гарантують неможливість притягнення адвокатів чи нотаріусів до відповідальності, якщо ними розкрито професійну таємницю на запити різних державних органів. Вважаємо, що доцільним передбачити аналогічні положення і у Законі «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших

органів». Зазначене надасть більшої значущості інституту професійної таємниці державних та приватних виконавців, а також буде свідчити про єдність підходів законодавця до врегулювання аналогічних інститутів у різних галузях законодавства.

Відкритість виконавчого провадження пов'язується у науці з правом сторін виконавчого провадження на ознайомлення з матеріалами виконавчого провадження, правом робити з них виписки, знімати копії, у праві доступу до інформації, що міститься в автоматизованій системі виконавчого провадження (АСВП), яка дає змогу сторонам отримувати інформацію про виконавче провадження [5, с. 125; 8, с. 257–258], відкритістю для сторін інформації щодо тих виконавчих дій, які вчиняються чи вчинятимуться у виконавчому провадженні, забезпечене їх правом бути завчасно повідомленими виконавцем про час і місце вчинення цих дій, обов'язком боржника розкрити відомості про свій майновий стан, зокрема, обов'язку відповідно до п. 3, 4 ч. 5 ст. 19 Закону «Про виконавче провадження» подати виконавцю декларацію про доходи та майно боржника, обов'язку виконавця довести до відома сторін та інших учасників виконавчого провадження постанов та інших актів виконавця [5, с. 124–128].

Загалом погоджуючись з наведеним переліком проявів відкритості у виконавчому провадженні, вважаємо за необхідне висловити певні зауваження або ж уточнення.

Так, не можемо погодитися з думкою, що одним з проявів відкритості виконавчого провадження є обов'язок боржника розкрити відомості про свій майновий стан, зокрема, обов'язок відповідно до п. 3, 4 ч. 5 ст. 19 Закону «Про виконавче провадження» подати виконавцю декларацію про доходи та майно боржника [5, с. 126].

Слід звернути увагу на те, що у науці при узагальненні певних наукових висновків завжди звертається увага на гласності та відкритості виконавчого провадження як права учасників виконавчого провадження на отримання від виконавця інформації, яка стосується матеріалів виконавчого провадження та в праві ознайомлюватися з матеріалами, робити виписки, копії з матеріалів [12, с. 59], відкритість про діяльність саме органів примусового виконання [13, с. 75]. І це, на наш погляд, є правильним. Як і гласність, так і відкритість виконавчого провадження мають суб'єктів, на яких вони спрямовані, і цими суб'єктами є або ж громадськість, у разі реалізації положень про гласність, або ж сторін – у разі реалізації положень про відкритість виконавчого провадження. Положення ж про обов'язок боржника розкрити відомості про

свій майновий стан спрямовані на виконавця, який не суб'єктом, на задоволення інтересів якого спрямована відкритість виконавчого провадження. Саме виконавець і повинен забезпечити відкритість у цьому провадженні, оскільки саме у нього і є обов'язок забезпечити реалізацію наявних у сторін виконавчого провадження права на ознайомлення з матеріалами виконавчого провадження, повідомлення про вчинення окремих виконавчих дій тощо. Сама сутність відкритості виконавчого провадження не визначає наявності у сторін виконавчого провадження обов'язків, пов'язаних із її забезпеченням, крім, можливо, обов'язку повідомляти виконавця про адресу свого місця проживання, яка у змісті відкритості виконавчого процесу як його принципу розглядається як гарантія забезпечення цієї відкритості. Таким чином, при віднесенні того чи іншого прояву розкриття відповідної інформації у виконавчому провадженні слід завжди дивитися, права кого вона забезпечує і обов'язок на кого покладає.

Висновки. Гласність виконавчого провадження досить часто ототожнюється з відкритістю, які розглядаються як синоніми. Однак, стосовно виконавчого провадження їх співвідношення слід розглядати так: гласність виконавчого провадження стосується його відкритості для широкої громадськості, а власне відкритість виконавчого провадження є відкритістю інформації про виконавче провадження для його учасників. Суб'єктами, права та інтереси яких гарантує відкритість у виконавчому провадженні, є учасники виконавчого провадження, крім виконавця.

Література

1. Штефан М.Й., Омельченко М.П., Штефан С.М. Виконання судових рішень. Київ: Юрінком Інтер. 2001. 320 с.
2. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
3. Цегеля В.В. Засади виконавчого провадження як гарантія захисту прав учасників виконавчого провадження. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 296 с. С. 8–16.
4. Гришко О. М. Адміністративно-правовий статус органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 253 с.
5. Снідевич О.С. Відкритість як засада побудови виконавчої процесуальної форми. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 124–128.
6. Постанова Верховного Суду від 08 вересня 2021 року у справі №826/7243/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459223>
7. Француз І.Г. Теоретико-правові аспекти примусового виконання судових рішень в Україні : дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2018. 221 с.

8. Турканова В.І. Відкрите і гласне виконання судових рішень в Україні в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 255–261.

9. Кулава М.К. Принципи державного регулювання діяльності органів ДВС та приватних виконавців. *Публічне урядування*. 2018. № 3 (13). С. 71–80.

10. Снідевич О.С. Гласність як засада побудови виконавчої процесуальної форми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. С. 72–75.

11. Науменко О. Загальні принципи примусового виконання рішень господарських судів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 85. С. 97–101.

12. Ісарєва В.Ю. Порівняльний аналіз законодавчо закріплених принципів виконавчого провадження та цивільного процесу. *Збірник тез доповідей учасників 79-ї звітної конф. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Секція економічних і правових наук (27-28 квіт. 2023 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. – Одеса : Олді+, 2023. С. 58–61.

13. Крупнова Л.В. Система виконавчого провадження в Україні: Теоретико-правові та прагматологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 455 с.

Анотація

Шиман Є. О. Гласність та відкритість як принцип виконавчого провадження. – Стаття.

Стаття присвячена особливостям принципу гласності та відкритості у виконавчому провадженні.

Проведено аналіз наукових положень про гласність та відкритість. Встановлено, що гласність виконавчого провадження досить часто отожднюється з відкритістю, які розглядаються як синоніми. Підтримано наукову думку про те, що гласність виконавчого провадження стосується його відкритості для широкої громадськості, а відкритість виконавчого провадження є відкритістю інформації про виконавче провадження для його учасників. Такий підхід підтримано також судовою практикою.

Законодавство про виконавче провадження також називає принцип, що досліджується, принципом гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами. Обґрунтовано, що фіксування виконавчого провадження технічними засобами не є притаманним виконавчому провадженню, а є одним з проявів гласності та відкритості виконавчого провадження. У зв'язку з цим, фіксування виконавчого провадження технічними засобами не є самостійною складовою відповідного принципу.

Досліджено прояви гласності та відкритості у виконавчому провадженні. Доповнено висловлені у науці прояви гласності та відкритості додатковими положеннями. Досліджено також положення про професійну таємницю державних та приватних виконавців як прояв обмеження гласності у виконавчому провадженні. Зроблено висновок про недостатність правового регулювання професійної таємниці дер-

жавних та приватних виконавців у законодавстві про виконавче провадження.

Звернуто увагу на суб'єктів, права та інтереси яких гарантує відкритість у виконавчому провадженні. Такими суб'єктами визначено учасників виконавчого провадження, крім виконавця. Зроблено висновок, що державний та приватний виконавець є суб'єктом гарантування відкритості. Вказано на недоліки висловлених у науці положень, які цього не враховують.

Ключові слова: гласність, відкритість, принцип, виконавче провадження, виконавець, учасники виконавчого провадження, фіксування виконавчого провадження.

Summary

Shyman Ye. O. Publicity and openness as a principle of enforcement proceedings – Article.

The article is devoted to the peculiarities of the principle of publicity and openness in enforcement proceedings.

The article analyzes scientific provisions on publicity and openness. It is established that the publicity of enforcement proceedings is quite often identified with openness, which are considered as synonyms. The scientific opinion is supported that the publicity of enforcement proceedings refers to its openness to the general public, and the openness of enforcement proceedings is the openness of information about enforcement proceedings for its participants. This approach is also supported by judicial practice.

The legislation on enforcement proceedings also calls the principle under study the principle of publicity and openness of enforcement proceedings and its fixation by technical means. It is substantiated that the fixation of enforcement proceedings by technical means is not inherent in enforcement proceedings, but is one of the manifestations of publicity and openness of enforcement proceedings. In this regard, the fixation of enforcement proceedings by technical means is not an independent component of the relevant principle.

The manifestations of publicity and openness in enforcement proceedings are studied. The manifestations of publicity and openness expressed in science are supplemented with additional provisions. The provisions on professional secrecy of public and private executors as a manifestation of limitation of publicity in enforcement proceedings are also studied. The conclusion about insufficiency of legal regulation of professional secrecy of public and private executors in the legislation on enforcement proceedings is made.

Attention is paid to the subjects whose rights and interests are guaranteed by openness in enforcement proceedings. Such subjects are defined as participants of enforcement proceedings, except for the executor. It is concluded that the state and private executor is a subject of ensuring openness. It is pointed out the shortcomings of the provisions expressed in science, which do not take this into account.

Key words: publicity, openness, principle, enforcement proceedings, executor, participants of enforcement proceedings, fixing of enforcement proceedings.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.10>

Д. А. Пунтус
orcid.org/0009-0004-2363-9752
доктор філософії права,
помічник судді
Черкаського окружного адміністративного суду

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КООРДИНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КРАЇНАХ ЄС

Вступ. Координація національних систем соціального забезпечення в країнах Європейського Союзу (ЄС) є однією з ключових складових європейської інтеграції. В умовах високої мобільності населення, зростаючої економічної взаємозалежності та соціальних викликів, забезпечення ефективного та справедливого соціального захисту громадян стає пріоритетним завданням для ЄС.

Соціальне забезпечення в ЄС розглядається не лише як засіб забезпечення матеріальної підтримки, але й як інструмент забезпечення соціальної стабільності та безпеки. Сучасна система координації соціального забезпечення у ЄС побудована на основі ряду правових норм та регламентів, що сприяють гармонізації національних політик та забезпечують рівні права для всіх громадян ЄС незалежно від їхньої країни проживання чи роботи. Однак, зміни в соціально-економічному середовищі, зокрема зростання мобільності робочої сили, нові форми зайнятості та виклики, пов'язані з пандемією, вимагають постійного оновлення та вдосконалення існуючих механізмів координації.

Метою цієї статті є аналіз сучасного стану координації соціального забезпечення в країнах ЄС, визначення основних викликів і перспектив вдосконалення цієї системи.

Виклад основного матеріалу. ЄС надає загальні правила захисту прав громадян на соціальне забезпечення під час переміщення в межах Європи (ЄС 27 + Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія). Стосовно Сполученого Королівства існують спеціальні правила координації. З 1 травня 2010 року застосовуються нові Правила модернізованої координації (Регламенти 883/2004 та 987/2009) [1]. Ці Правила координації соціального забезпечення не замінюють національні системи єдиною європейською. Усі країни можуть вільно вирішувати, хто має бути застрахованим відповідно до їхнього законодавства, які виплати надаються та на яких умовах.

Важливо зауважити на кого поширюються ці правила:

1) громадяни ЄС, Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії чи Швейцарії, які застраховані або були застраховані в одній із цих країн, а також члени їхніх сімей;

2) особи без громадянства або біженці, які проживають в ЄС, Ісландії, Ліхтенштейні, Норвегії або Швейцарії, які застраховані або були застраховані в одній із цих країн, а також члени їхніх сімей;

3) громадяни країн, що не входять до ЄС, які легально проживають на території ЄС, які переїхали між цими країнами, та члени їхніх сімей.

Викоремимо чотири основні принципи координації соціального забезпечення:

1. На особу поширюється законодавство однієї країни, тому вона сплачує внески лише в одній країні. Рішення про те, законодавство якої країни стосується особи, приймають органи соціального захисту. Особа не може вибрати.

2. Особа має ті самі права та обов'язки, що й громадяни країни, де ви охоплені. Це відоме як принцип рівного ставлення або недискримінації.

3. Коли особа претендує на допомогу, у разі необхідності враховуються ваші попередні періоди страхування, роботи чи проживання в інших країнах.

4. Якщо особа має право на грошову допомогу в одній країні, як правило, можете отримати її, навіть якщо живе в іншій країні. Це відомо як принцип експортності.

Проаналізуємо пропозиції Комісії щодо перегляду законодавства ЄС щодо координації соціального забезпечення.

Так, право громадян ЄС та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати в будь-якій країні ЄС є однією з чотирьох фундаментальних свобод, закріплених у Договорах ЄС. Вільне пересування людей було б неможливим без захисту прав на соціальне забезпечення мобільних

європейців та членів їхніх сімей. Ця ініціатива є частиною Пакету з мобільності робочої сили Європейської Комісії, яка має на меті продовжити процес модернізації законодавства ЄС щодо координації соціального забезпечення, викладеного в Регламентах (ЄС) № 883/2004 та 987/2009 («Регламенти») [1]. Її метою є забезпечення юридичної ясності, справедливого та рівномірного розподілу фінансового тягаря між державами-членами, а також адміністративної простоти та можливості виконання правил.

Створення модернізованої системи координації соціального забезпечення, яка б відповідала соціальним та економічним реаліям держав-членів, є одним з головних рушіїв цієї ініціативи. Пропозиція зосереджується на чотирьох сферах координації, які потребують вдосконалення: доступ економічно неактивних громадян до соціальних виплат, виплати по довгостроковому догляду, допомоги по безробіттю та сімейні виплати.

Кожна держава-член має право визначити особливості власної системи соціального забезпечення, включаючи види виплат, умови отримання права на них, методи розрахунку та необхідні внески. Це стосується всіх сфер соціального забезпечення, таких як допомога по старості, безробіттю та сімейні виплати, за умови дотримання принципів права ЄС, зокрема щодо рівного ставлення та недискримінації. Держави-члени також можуть стежити за виплатою цих допомог громадянам, які проживають в інших державах-членах, що сприяє координації соціального забезпечення.

Адміністративна комісія з координації систем соціального забезпечення відіграє ключову роль в обміні інформацією. По-перше, перегляд спрямований на уточнення обставин, за яких держави-члени можуть обмежувати доступ до соціальних виплат для економічно неактивних мобільних громадян ЄС. Це необхідно з міркувань ясності, прозорості та правової визначеності відповідно до нещодавньої практики Суду ЄС. За оцінками, чисельність економічно неактивних мобільних громадян становить 3,7 мільйона осіб, майже 80% з яких отримують права від економічно активних членів сім'ї [2].

По-друге, перегляд спрямований на встановлення узгодженого режиму координації виплат по довгостроковому догляду, шляхом введення окремої глави для їх координації в Регламенті (ЄС) № 883/2004, включення визначення та переліку цих виплат. За оцінками, близько 80 000 мобільних громадян мають право на допомогу по довгостроковому догляду на загальну суму 793 млн. євро (0,4% від загальних витрат ЄС на допомогу по довгостроковому догляду).

По-третє, пропозиція передбачає нові механізми координації виплат допомоги по безробіттю у транскордонних випадках, що стосуються об'єднання періодів страхування для створення або збереження права на допомогу по безробіттю, експорту допомоги по безробіттю та визначення відповідальної держави-члена для виплати допомоги прикордонним та іншим транскордонним працівникам. За оцінками, існує близько 25 000 випадків агрегації, 27 300 осіб експортують допомогу по безробіттю, і приблизно 91 700 безробітних транскордонних працівників на рік, з яких 53 500 є прикордонними працівниками.

По-четверте, пропозиція містить нові положення щодо координації сімейних допомог, призначених для заміни доходу в період виховання дітей. 22 держави-члени мають такі виплати. Пропозиція також роз'яснює колізійні норми чинного законодавства та зв'язок між Регламентом і Директивою 96/71/ЄС про відрядження працівників у рамках надання послуг [3]. Вона посилює адміністративні правила координації соціального забезпечення у сфері обміну інформацією та перевірки статусу соціального забезпечення працівників з метою запобігання недобросовісній практиці та зловживанням.

Пропозиція також надає Комісії нові імплементаційні повноваження для подальшого визначення єдиного підходу до видачі, перевірки та анулювання Портативного документа А1 (сертифікат, що стосується законодавства про соціальне забезпечення, яке застосовується до власника) [4]. Крім того, пропозиція включає низку технічних поправок, які стосуються визначення пріоритетності похідних прав на допомогу по тимчасовій непрацездатності, відшкодування витрат на медичний огляд, розрахунку середньорічних витрат у сфері допомоги по тимчасовій непрацездатності та запровадження заходів для виявлення шахрайства або помилок у застосуванні Регламенту.

Процедури стягнення надмірно виплачених соціальних допомог також були переглянуті для приведення їх у відповідність до еквівалентних процедур Директиви 2010/24/ЄС про взаємну допомогу у стягненні заборгованості, що забезпечує єдиний інструмент для примусового стягнення. Пропозиція включає низку періодичних технічних оновлень для відображення змін у національному законодавстві, які впливають на застосування правил ЄС [6].

Нарешті, пропозиція надає Комісії нові повноваження щодо ухвалення делегованих актів з метою полегшення та прискорення законодавчої процедури внесення змін до додатків до Регламенту (ЄС) № 883/2004, що стосуються конкретних країн.

Ця ініціатива доповнює інші заходи, визначені в Політичних керівних принципах: Новий старт для Європи, зокрема щодо Поглибленого і справедливого внутрішнього ринку зі зміцненою промисловою базою та створення сприятливого регуляторного середовища для підтримки клімату підприємництва та створення робочих місць.

Серед експертів у сфері європейського законодавства наявна певна одноставність, що координація систем соцзабезпечення в ЄС, хоч і складна, проте доволі дієва. Втім, лунає й критика. Серед низки критичних зауважень можна навести найбільш актуальні та важливі [8]. По-перше, несиметричність соціально-економічного розвитку країн-членів ЄС вимагає від «старих» держав-членів більших фінансових зусиль, на відміну від нових членів, яким притаманний нижчий рівень життя. По-друге, в останні роки актуалізувались питання процедури виплат, пов'язані з можливістю «експорту» різноманітних допомог або узгодження законодавства в питаннях переносу допомоги з однієї країни в іншу. Йдеться про експорт різноманітних сімейних допомог, допомоги по безробіттю, сумування періодів виплати допомоги по безробіттю, доступ до допомоги для непрацевдатних людей та окремих категорій працівників [5, с. 153]. Прагнучи проаналізувати можливості модернізації юридичних норм, у 2019 р. Європейська комісія запропонувала внести зміни до деяких положень (упродовж 18 місяців держави-члени ЄС повинні були подати свої пропозиції з даного питання). Це, зокрема, стосується «експорту» сімейних пільг (наприклад, якщо особа працює в одній державі-члені ЄС, а її діти проживають в іншій державі-члені ЄС, вони мають право на сімейні виплати від тієї держави, де працює батьки) [6]. Причина нововведення – зміна ситуації на ринках праці в країнах ЄС.

Висновки. Координація національних систем соціального забезпечення в Євросоюзі є ретельно продуманим і злагодженим процесом, заснованим на сукупності правових норм, які взаємодоповнюють внутрішнє законодавство держав-членів ЄС. З аналізу юридичних документів та експертних оцінок можна зробити три важливі висновки.

По-перше, у країнах Європейського Союзу соціальне забезпечення розглядається як соціальна безпека (social security), що свідчить про усвідомлення та відповідальне ставлення до соціальних ризиків. Їх мінімізація здійснюється за рахунок соціального страхування, що є основоположним для раціоналізації соціальної політики, зокрема політики соціального забезпечення.

По-друге, юридичні аспекти відіграють ключову роль у координації соціального забез-

печення. Вони визначають формулювання та практичне застосування законодавства щодо системних рішень у сфері соціального забезпечення, які мають політичний та соціальний характер. До найважливіших юридичних документів належать Римські угоди, Маастрихтський трактат, Лісабонський договір, а також численні регламенти Ради ЄС та директиви ЄС. Ці документи регулюють діяльність таких структур, як Європейський соціально-економічний комітет і Європейський соціальний фонд, метою яких є координація соціального забезпечення.

По-третє, соціальне страхування охоплює допомогу по хворобі, допомогу по материнству та виплати по батьківству, допомогу по інвалідності, виплати по старості, виплати у зв'язку з втратою годувальника, пільги, пов'язані з нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями, допомогу у зв'язку зі смертю, допомогу по безробіттю, допомогу перед виходом на пенсію та низку сімейних виплат. Зростання соціальної мобільності, зміна умов праці та поява нових форм праці внаслідок пандемії, ймовірно, призведуть до змін у законодавстві або навіть до зміни парадигми щодо координації систем соціального захисту.

Таким чином, вдосконалення координації соціального забезпечення в країнах ЄС вимагає постійного оновлення правової бази та адаптації до нових соціальних і економічних викликів, що забезпечить ефективний захист прав мобільних громадян ЄС та сприятиме загальному добробуту суспільства.

Література

1. Regulation (EC) No 987/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 laying down the procedure for implementing Regulation (EC) No 883/2004 on the coordination of social security systems (Text with relevance for the EEA and for Switzerland). EUR-Lex. URL: <https://bit.ly/3lJXMVM>
2. Labour Force Survey, 2014.
3. Pacolet J and De Wispelaere F Aggregation of periods or salaries for unemployment benefits: Report on U1 portable documents for migrant workers (Network Statistics FMSSFE: 2015) Table 1 (Annex XII of Impact Assessment Report).
4. Pacolet, J. and De Wispelaere, F., Export of unemployment benefits – PD U2 Questionnaire, Network Statistics FMSSFE, European Commission, June 2014.
5. Cornelissen, R.; De Wispelaere, F. Sixty years of European social security coordination: achievements, controversies and challenges. Social policy in the European Union 1999–2019: the long and winding road / ed. B. Vanhercke, D. Ghailani and S. Spasova with P. Pochet. ETUI aisbl, Brussels, 2020. Pp. 143–166. The European Trade Union Institute. URL: <https://bit.ly/3MR67Db>.
6. Council Recommendation on access to social protection – making social protection systems fit for the future. NEWS 11/11/2019. European Commission. URL: <https://bit.ly/3wQHXlt>.

7. De Coninck J: Reply to an ad hoc request for comparative analysis: salary-related child raising benefits, FreSSco – Free movement of workers and Social security coordination, European Commission 2015 р. (Annex XXV of Impact Assessment Report).

8. Шестакова К.Ю., Яремчук С.С., Гнатчук О.С. Координація систем соціального забезпечення у сфері соціального страхування в Європейському Союзі: інституційно-правові засади. *Університетські наукові записки*. 2022. № 3 (87), С. 125–137. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5319/%D0%A8%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%AF%D1%80%D0%B5%D0%B-C%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%20%D0%93%D0%BD%D0-%B0%D1%82%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Анотація

Пунтус Д. А. Щодо вдосконалення координації соціального забезпечення в країнах-ЄС. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу та вдосконаленню координації національних систем соціального забезпечення в країнах Європейського Союзу (ЄС). У зв'язку з високою мобільністю населення, економічною взаємозалежністю та новими соціальними викликами, забезпечення ефективного і справедливого соціального захисту громадян стало одним з головних завдань ЄС. У статті розглянуто юридичні основи, на яких базується координація соціального забезпечення в ЄС. Основну увагу приділено таким документам, як Римські угоди, Маастрихтський трактат, Лісабонський договір, а також регламентам і директивам ЄС. Ці правові акти забезпечують гармонізацію національних політик і створюють умови для рівних прав громадян ЄС у сфері соціального забезпечення незалежно від їхньої країни проживання чи роботи.

Автор також аналізує роль соціального страхування як інструмента мінімізації соціальних ризиків і забезпечення соціальної безпеки. Соціальне страхування охоплює широкий спектр виплат і допомоги, зокрема, допомогу по хворобі, материнству, батьківству, інвалідності, старості, втраті годувальника, а також виплати, пов'язані з нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями, допомогу по безробіттю та сімейні виплати.

Підкреслюється важливість юридичних аспектів у координації соціального забезпечення, а також їхній зв'язок з політичними та соціальними рішеннями. Особливу увагу приділено ролі Європейського соціально-економічного комітету та Європейського соціального фонду у цьому процесі. Крім того, досліджуються зміни в умовах праці та нові форми зайнято-

сті, що виникли внаслідок пандемії COVID-19, і їхній вплив на систему соціального забезпечення.

Пропонуються рекомендації щодо вдосконалення координації соціального забезпечення в ЄС, акцентуючи увагу на необхідності адаптації законодавства до сучасних соціально-економічних умов і забезпечення гнучкості системи соціального захисту для реагування на майбутні виклики.

Ключові слова: соціальне забезпечення, Європейський Союз, координація, принципи, трудова мобільність соціального страхування, соціальне право, соціальний захист, соціальний виклик.

Summary

Puntus D. A. On improving the coordination of social security in the EU countries. – Article.

The article analyzes and improves the coordination of national social security systems in the European Union (EU). Due to the high mobility of the population, economic interdependence and new social challenges, ensuring effective and fair social protection of citizens has become one of the main tasks of the EU. The article examines the legal framework on which the coordination of social security in the EU is based. The main focus is on such documents as the Rome Treaties, the Maastricht Treaty, the Lisbon Treaty, as well as EU regulations and directives. These legal acts ensure the harmonization of national policies and create conditions for equal rights of EU citizens in the field of social security, regardless of their country of residence or work.

The author also analyzes the role of social insurance as a tool for minimizing social risks and ensuring social security. Social insurance covers a wide range of benefits and allowances, including sickness, maternity, paternity, disability, old age, and survivors' benefits, as well as benefits related to industrial accidents and occupational diseases, unemployment benefits, and family benefits.

The importance of legal aspects in the coordination of social security is emphasized, as well as their relationship with political and social decisions. Special attention is paid to the role of the European Social and Economic Committee and the European Social Fund in this process. In addition, the changes in working conditions and new forms of employment resulting from the COVID-19 pandemic and their impact on the social security system are explored.

Recommendations are offered to improve the coordination of social security in the EU, focusing on the need to adapt legislation to current socio-economic conditions and ensure the flexibility of the social security system to respond to future challenges.

Key words: social security, European Union, coordination, principles, labor mobility, social insurance, social law, social protection, social challenge.

УДК 349.22-048.56:796.071
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.11>

О. Г. Серета
orcid.org/0000-0002-8252-1963
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

С. О. Сільченко
orcid.org/0000-0003-3436-3021
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК ПРИНЦИП ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРОФЕСІЙНИХ СПОРТСМЕНІВ

Постановка проблеми. Основою спорту вищих досягнень є постійне прагнення до підвищення спортивної майстерності з метою досягнення дедалі вищих результатів. За останнє десятиліття професійний спорт у фізичному і психологічному плані став одним із найважливіших видів діяльності. Державна підтримка фізичної культури та спорту є одним із важливих напрямів соціально-економічної політики нашої країни. Залучення громадян до занять спортом, збільшення кількості осіб, зацікавлених приймати участь у змаганнях, формування спортивних шкіл і розвиток професійного спорту видається можливим лише за умов існування ефективної нормативно-правової бази. Тому зростає потреба в теоретичних дослідженнях, спрямованих на вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, зокрема трудових, за участю професійних спортсменів. Трапляються випадки, коли роботодавець, який прагне підвищити ефективність, висуває до спортсмена-професіонала завищені вимоги, чим прагне мінімізувати свої зобов'язання та відповідальність перед ним. Ці факти свідчать про невирішеність цілої низки проблем у галузі правового регулювання професійного спорту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам правового регулювання сфери професійного спорту, зокрема регламентації праці професійних спортсменів, приділяли увагу науковці: Л. Величко, З. Дубінська, В. Іванцова, О. Кушнір, О. Моргунова, І. Процик, А. Сердюкова, М. Ткалич, О. Черноус, О. Ющик та інші. Водночас, специфіка трудових правовідносин у спорті вимагає поглибленого дослідження й вивчення з урахуванням особливостей диференціації правового регулювання їх праці.

Метою цієї роботи є дослідження проблем диференціації правових норм, які забезпечують регламентацію праці професійних спортсменів

і тренерів як запоруки ефективного правового регулювання трудових відносин за їх участю.

Виклад основного матеріалу. Сфера професійного спорту є важливим джерелом зайнятості, що має потужний потенціал створення нових робочих місць і розширення можливостей ведення бізнесу. Про це переконливо свідчить збільшення кількості професійних клубів, поява нових видів спорту, організація і проведення значущих міжнародних змагань та олімпійських ігор. Професійний спорт – це важка праця, тому ми підтримуємо позицію науковців щодо необхідності врегулювання діяльності спортсменів-професіоналів саме нормами трудового права. Професійний спорт як наймана праця належить до предмету трудового права, а суспільні відносини, що виникають у процесі використання здібностей спортсменів до участі в змаганнях, повинні бути об'єктом регулювання норм трудового законодавства [1, с. 267]. Крім того, професійний спорт як діяльність, що є роботою певного виду, виконується систематично, має певну мету (участь у змаганнях), відбуваються за рахунок коштів роботодавця та з підляганням установленим ним правилам «трудового розпорядку» (збори, тренування, розпорядок дня, заборона вживати алкогольні напої тощо), за неї спортсмен отримує грошову винагороду, обумовлену укладеним трудовим договором, – є найманою працею зі своєю специфікою, що зумовлена особливостями виконаної діяльності [2, с. 428].

Однією з ключових особливостей трудового права на ранніх етапах його розвитку виступала диференціація. Принцип єдності та диференціації правового регулювання праці став одним з основних принципів трудового права, який поширюється на всі трудові відносини й відносини, що тісно пов'язані з працею. На його основі встановлюють відмінності у регламента-

ції трудової діяльності окремих категорій працівників, щоб забезпечити їм рівні умови праці. Останнім часом відзначаються тенденції поглиблення диференціації в правовому регулюванні трудових відносин, зокрема у сфері професійного спорту.

Харківська школа права наголошує на тому, що саме принципи права сприяють уніфікації та послідовності. Вони не лише відображають характеристики взаємовідносин у статичному стані, а й становлять основу для створення нових актів законодавства, що відповідають розвитку суспільства [3, с. 29].

На думку В. І. Щербини, принципи трудового права України є «основоположними керівними ідеями, які відображають суть норм трудового права та головні напрямки політики держави в галузі правового регулювання соціальних відносин, пов'язаних із застосуванням та організацією праці людей» [4, с. 55]. За рівнем загальності ідеї для права або окремих його складових принципи трудового права поділяються на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів трудового права [5, с. 35–36]. Принцип єдності та диференціації належить до галузевих принципів, адже, як слушно зазначав О. І. Процевський, жодна інша галузь права не має можливості враховувати у своєму змісті унікальні риси людини, зокрема її здатність до праці. У сфері праці необхідність єдності й диференціації можна розкрити через соціальний аспект норм трудового права [6, с. 47].

Принцип єдності й диференціації має на меті забезпечити рівні умови праці для всіх працівників, а також змогу встановити відмінності умов праці для окремих категорій працівників за визначених обставин.

Юридична єдність трудового права означає, що його норми встановлюють високий рівень умов праці, якого мають дотримуватись усі роботодавці, наймаючи працівника на роботу [7, с. 53]. Разом з тим, спеціалізація законодавства – необхідне відображення реального життя, яке є складним, динамічним і різноманітним, і цей процес не має обмежуватись виробленням однакових норм для схожих відносин [8, с. 30].

К. Ю. Мельник зазначає, що трудове право як галузь національного права складається з єдиної системи правових норм та інститутів, яка має одну мету й виконує єдині завдання. Для забезпечення єдності трудового права важливу роль відіграють норми цієї галузі права, які регулюють трудові й пов'язані з ними відносини та забезпечують єдиний застосування правових приписів на всій території України для всіх працівників і роботодавців [9, с. 33–34].

Єдність правового регулювання трудових відносин виражається у спільності норм, інститутів і способів правової регламентації трудових відносин. Однак диференціація – невід'ємна складова правового регулювання, що взаємодіє з єдністю. [10, с. 106].

Як зазначає М. І. Іншин, диференціація в праві передбачає індивідуалізацію загальних правових норм для їхнього застосування до конкретних категорій працівників, які мають різні здібності або працюють у різних умовах [11, с. 140].

С. В. Вишневецька вважає диференціацію закономірністю розвитку трудового права. На думку вченої, у розвитку галузі трудового права й законодавства, так само як і в науці загалом, можна відзначити дві основні діалектичні тенденції — диференціацію та інтеграцію. Диференціація полягає у виділенні нових галузей і спеціалізації вже наявних, тоді як інтеграція означає об'єднання різних галузей трудового права й законодавства в єдину цілісність. У галузі трудового права є як загальні, так і спеціальні норми, що регулюють права й обов'язки роботодавців і працівників. Це відображає співвідношення між єдністю й диференціацією в правовому регулюванні цієї галузі [8, с. 23].

Обставини, що зумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками, можуть призводити до порушення загальних правил, які регулюють застосування праці, тому потрібні спеціальні норми, що адаптують загальні правові приписи до специфічних умов праці [12, с. 10–11].

Підстави диференціації поділяються на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних слід віднести: умови праці, галузеву належність і характер суспільних відносин між працівником і роботодавцем. До суб'єктивних підстав диференціації правового регулювання праці в науці трудового права відносять вік, фізіологічні особливості працівника, стан здоров'я тощо [13, с. 103].

Львівська школа права описує різні види диференціації, які залежать від таких факторів: 1) тип і специфіка виробництва (галузєва, міжгалузєва й локальна диференціація); 2) характеристики працівників, такі як стать, вік та інші особливості (суб'єктивна диференціація); 3) розташування підприємств, установ та організацій (територіальна диференціація) та інші [7, с. 54]. Використання в зазначеному визначенні слів «та інші» наводить на думку, що перелік цих особливостей не є вичерпним. Тому з розвитком правового регулювання трудових відносин неминуче виникають нові види диференціації, які можуть бути зафіксовані згодом.

Особливий характер праці професійного спортсмена об'єктивно вимагає спеціального

правового регулювання відносин, що можливо в рамках диференціації трудового законодавства. У такому разі йдеться не лише про диференціацію правового регулювання праці, пов'язану зі специфічними галузевими особливостями відносин у сфері спорту взагалі, а й з урахуванням особливостей, що притаманні окремим видам спорту.

Основні особливості правового регулювання праці спортсменів і тренерів, які можуть розглядатися як суб'єктна диференціація, полягають в тому, що їхня праця більшою мірою регулюється локальними правовими актами, які ухвалюються спортивними клубами (роботодавцями) з урахуванням правил, прийнятих національними спортивними федераціями з окремих видів спорту.

Підтримуємо позицію О. І. Кисельової, що договір у сфері професійного спорту, як правило, відрізняється від «традиційного» трудового договору тим, що в ньому можуть бути положення спортивних регламентів, які визначають багато аспектів цих соціальних і трудових відносин [14, с. 61].

На думку авторів, в Україні історично склалася дворівнева система правового регулювання сфери професійного спорту: державне регулювання з одного боку і система саморегулювання, здійснювана через громадські організації (міжнародні, національні спортивні федерації). Втіленням єдності та основними напрямками регулювання відносин з боку держави мають залишатися базові гарантії щодо зайнятості професійних спортсменів, підтримання на належному рівні стану здоров'я працівників, а також підвищений соціальний захист спортсменів. В іншому ж прослідковується децентралізація регулювання у сфері професійного спорту шляхом диференціації правового регулювання праці спортсменів, збільшення ролі регламентних норм спортивних федерацій.

Висновки. Важливість подальшого дослідження правового регулювання трудових відносин професійних спортсменів пояснюється тим, що досі не визначено єдиних принципів правового регулювання такої праці. Між тим, у цих засадах проявляється єдність і диференціація правового регулювання суспільно-трудова відносин. Розробка цих положень дасть змогу зберегти засади державного регулювання трудових відносин і водночас надати широкі правомочності сторонам трудових правовідносин щодо самостійного визначення необхідних умов трудового договору. Трудові правовідносини за участю професійного спортсмена мають регулюватися нормами трудового права та спеціальними нормами, що враховують специфіку конкретного виду

спорту та мають забезпечити надання додаткових пільг професійним спортсменам.

Література

1. Величко Л. Компаративістське дослідження поширення сфери дії трудового права на правове регулювання праці професійних спортсменів *Evropská politická a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 1. С. 264–270.
2. Козіна М. Професійна діяльність спортсменів як об'єкт правового регулювання нормами трудового законодавства. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 427–428.
3. Трудове право: підручник / за ред. О. М. Ярошенка, С. М. Прилипка, А. М. Слюсаря та ін. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2021. 544 с.
4. Щербина В. І. Принципи трудового права і диференціація правового регулювання. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 лист. 2014 р.)*. Харків: ХНУВС, 2014. С. 54–58. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/78.pdf> (дата звернення 15.05.2024).
5. Щербина В. І., Соцький А. М. Трудове право України: підручник. Чернівці: Технодрук, 2021. 552 с.
6. Процевський О. І. Окремі питання щодо єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди Серія Право*. 2007. Вип. № 9. С. 39–48.
7. Трудове право України: підручник / за ред. П. Д. Пилипенка, В. Я. Бурака, З. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2007. 536 с.
8. Вишневецька С. В. Диференціація і синтез наукових знань як закономірності розвитку науки трудового права. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 лист. 2014)*. Харків: ХНУВС, 2014. С. 27–30. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/78.pdf> (дата звернення 15.05.2024).
9. Мельник К. Ю. До проблеми забезпечення єдності трудового права. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 лист. 2014 р.)*. Харків: ХНУВС, 2014. С. 33–38. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/78.pdf> (дата звернення 15.5.2024).
10. Сидоренко А. С. До питання диференціації правового регулювання праці. *Право і суспільство*. 2015. № 3(2). С. 104–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3%282%29 (дата звернення 15.05.2024).
11. Іншин М. І. Поняття диференціації правового регулювання в сфері державної служби України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 21. С. 136–143.
12. Пожарова О. В., Тарасенко В. С. Регулювання праці окремих категорій працівників : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти I курсу за освітнім ступенем «магістр» ф-ту адвокатури та антикорупц. діяльності. Одеса: Фенікс, 2022. 78 с.
13. Сидоренко А. С. Диференціація правового регулювання праці фармацевтичних працівників. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. № 5. С. 102–106.
14. Кисельова О.І. Особливості трудових відносин зі спортсменами-професіоналами. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 4. С. 57–64.

Анотація

Середа О. Г., Сільченко С. О. Диференціація як принцип правового регулювання трудових відносин професійних спортсменів. – Стаття.

Стаття присвячена актуальним питанням правового регулювання трудової діяльності професійних спортсменів. Одним з невід’ємних компонентів стратегії розвитку спорту в Україні є створення та підтримання системи правового регулювання суспільних відносин у галузі фізичної культури та спорту. Авторами підтримується позиція науковців щодо існування нагальної потреби вдосконалення правового регулювання професійної спортивної діяльності. Визначається, що недоліком вітчизняного законодавства є відсутність системно викладених положень щодо регулювання праці спортсменів-професіоналів. Наголошено, що неврегульованість питання про місце правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері спорту, створює невизначеність для правозастосування. У дослідженні підкреслюється, що на сучасному етапі відзначаються тенденції поглиблення диференціації у правовому регулюванні трудових відносин, зокрема у сфері професійного спорту. На підставі аналізу наукових поглядів автори зазначають, що принцип єдності й диференціації має на меті забезпечити рівні умови праці для всіх працівників, а також змогу встановити відмінності умов праці для окремих категорій із урахуванням суб’єктних підстав диференціації правового регулювання праці. На думку авторів, особливий характер праці професійного спортсмена об’єктивно вимагає спеціального правового регулювання відносин. Це пов’язано зі специфічними галузевими особливостями спорту, а також обумовлено особливостями, притаманними окремим різновидам спорту. В Україні історично склалася дворівнева система правового регулювання сфери професійного спорту: державне регулювання і система саморегулювання, здійснювана через міжнародні та національні спортивні федерації, що є втіленням галузевого принципу єдності та диференціації правового регулювання праці. Визначається, що наразі посилюється лібералізація регулювання праці професійних спортсменів шляхом збільшення ролі регламентних норм спортивних федерацій. Зроблено висновок, що оскільки діяльність у галузі професійного спорту має низку особливостей, трудові правовідносини за участю професійного спортсмена мають регулюватися нормами трудового права та спеціальними нормами, що враховують специфіку конкретного виду спорту.

Ключові слова: професійний спортсмен, правове регулювання, принципи трудового права, єдність і диференціація.

Summary

Sereda O. H., Silchenko S. O. Differentiation as a principle of legal regulation of labour relations of professional athletes. – Article.

The article focuses on topical issues of legal regulation of labour activity of professional athletes. One of the integral components of the sports development strategy in Ukraine is the creation and maintenance of a system of legal regulation of social relations in the field of physical culture and sports. The authors support the position of scholars that there is an urgent need to improve the legal regulation of professional sports activities. It is determined that the shortcoming of national legislation is the lack of systematically set out provisions on the regulation of professional athletes' labour. The author emphasizes that the unresolved issue of the place of legal provisions regulating public relations in the field of sports creates uncertainty for law enforcement. The study emphasises that at the present stage, there are trends towards deepening of differentiation in the legal regulation of labour relations, in particular, in the field of professional sports. Based on the analysis of scientific views, the authors note that the principle of unity and differentiation is intended to ensure equal working conditions for all employees, as well as to establish differences in working conditions for certain categories, taking into account the subjective grounds for differentiation of legal regulation of labour. According to the authors, the special nature of work of a professional athlete objectively requires special legal regulation of relations. This is due to the specific sectoral features of sport, and is also due to the peculiarities inherent in certain types of sport. Ukraine has historically had a two-tiered system of legal regulation of professional sports: state regulation and a system of self-regulation through international and national sports federations, which embodies the sectoral principle of unity and differentiation of legal regulation of labour. The author determines that liberalisation of labour regulation of professional athletes is currently being enhanced by increasing the role of sports federations' regulations. The author concludes that since the activities in the field of professional sports have a number of peculiarities, labour relations involving a professional athlete should be regulated by labour law and special rules which take into account the specifics of a particular sport.

Key words: professional athlete, legal regulation, principles of labour law, unity and differentiation.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.12>

В. С. Ткаченко
orcid.org/0009-0008-0866-4174
кандидат юридичних наук

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕПОВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Вступ. Неповна зайнятість є важливим елементом сучасного ринку праці, що дозволяє працівникам поєднувати професійну діяльність з особистим життям, освітою або іншими зобов'язаннями. В умовах зростаючої гнучкості ринку праці та необхідності адаптації до швидких економічних змін, неповна зайнятість набуває все більшого значення. Логічно, що у Європейському Союзі питання регулювання неповної зайнятості набуває особливої актуальності у контексті забезпечення балансу між гнучкістю ринку праці та соціальним захистом працівників. У цьому контексті важливо зрозуміти, як європейське законодавство та політики сприяють створенню умов для ефективного використання неповної зайнятості, забезпечуючи при цьому права та інтереси працівників. Тому Європейський Союз активно працює над створенням нормативно-правової бази, яка б забезпечувала належний захист прав працівників при використанні неповної зайнятості, а також сприяла збалансованому розвитку ринку праці.

Метою статті є аналіз правових аспектів, які забезпечують ефективне використання неповної зайнятості, сприяючи захисту прав працівників та збалансованому розвитку ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Основні засади правового регулювання неповної зайнятості в ЄС визначаються директивами та іншими нормативними актами, що спрямовані на захист прав працівників та створення сприятливих умов для гнучкої зайнятості. Серед них особливо увагу слід звернути на Директиву 97/81/ЄС, яка була прийнята з метою імплементації Рамкової угоди про неповну зайнятість, укладеної між соціальними партнерами на європейському рівні.

Директива 97/81/ЄС встановлює основні принципи, які мають бути дотримані у національних законодавствах країн-членів ЄС:

1) принцип недискримінації: Працівники на умовах неповної зайнятості не повинні зазнавати дискримінації у порівнянні з працівниками на повний робочий день, зокрема щодо умов праці, оплати праці, доступу до професійного навчання та кар'єрного зростання;

2) принцип пропорційності: Оплата праці та інші пільги повинні надаватися працівникам на умовах неповної зайнятості пропорційно до відпрацьованого ними часу;

3) гнучкість та добровільність: Роботодавці повинні забезпечити гнучкі умови праці, враховуючи потреби працівників, при цьому неповна зайнятість повинна бути добровільним вибором працівника.

Так, відповідно до пункту 3 Рамкової угоди про неповну зайнятість, імplementованої Директивою Ради 97/81/ЄС від 15 грудня 1997 року неповна зайнятість працівників розуміється як нормальна тривалість робочого часу, розрахована щотижня або в середньому за період зайнятості до одного року, є меншою за нормальну тривалість робочого часу порівнянного працівника з повним робочим днем [1].

За останні 25 років в ЄС спостерігається зростання частки працівників, зайнятих неповний робочий день, порівняно з повною зайнятістю. У деяких випадках це є результатом політичного рішення про заохочення неповної зайнятості, особливо в країнах, що страждають від високого рівня безробіття.

Окреслимо переваги неповної зайнятості. Так, для працівників це може бути привабливим, оскільки буде кращий баланс між робочим життям і сімейними обов'язками, навчанням, дозвіллям або громадською діяльністю. Це також може полегшити працівникам поступовий вихід на ринок праці або вихід на пенсію. Для роботодавців це може забезпечити не лише більшу гнучкість у реагуванні на вимоги ринку, наприклад, шляхом збільшення завантаження потужностей або подовження робочих годин, але й підвищення продуктивності. Для політиків, які стикаються з високим рівнем безробіття, зростання часткової зайнятості може зменшити кількість тих, хто шукає роботу, або, принаймні, кількість людей, зареєстрованих як такі.

Неповна зайнятість також має свої недоліки. Працівники, зайняті неповний робочий день, дуже часто перебувають у невигідному становищі порівняно з колегами, які виконують рівноцінну роботу повний робочий день. Як правило, їхня погодинна заробітна плата є нижчою, вони не мають права на певні соціальні виплати, а їхні кар'єрні перспективи є більш обмеженими. Для роботодавців, окрім організаційних труднощів, існують певні фіксовані витрати на одного працівника, наприклад, витрати на наймання, навчання або внески на соціальне страхування, які залежать від максимальної

заробітної плати, що може збільшити загальні витрати на робочу силу, якщо частка роботи, яку виконують працівники, зайняті неповний робочий день, зростає.

Соціальний діалог є важливим елементом у розробці та впровадженні політик щодо неповної зайнятості в ЄС. Профспілки та організації роботодавців відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання прав працівників, укладанні колективних договорів та захисті інтересів працівників на умовах неповної зайнятості.

У багатьох країнах ЄС колективні договори містять положення про неповну зайнятість, що забезпечує додаткові гарантії та пільги для працівників. Наприклад, у Нідерландах колективні договори часто включають умови щодо гнучких графіків роботи та забезпечення рівного доступу до професійного розвитку для працівників на умовах неповної зайнятості.

Також профспілкове законодавство забезпечує захист працівників, зайнятих неповний робочий день, щодо їхньої заробітної плати та пільг, пенсій та умов праці. Право на рівну оплату праці для працівників, зайнятих неповний робочий день, охоплює всі елементи оплати праці, визначені статтею 157(2) Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС). Директива 75/117/ЄЕС про рівну оплату праці забороняє «будь-яку дискримінацію за ознакою статі щодо всіх аспектів та умов оплати праці» [2].

Необхідно зазначити, що країни-члени ЄС імплементують положення Директиви 97/81/ЄС у свої національні законодавства, адаптуючи їх до місцевих умов та потреб ринку праці. У більшості країн запроваджено законодавчі акти, які встановлюють права та обов'язки працівників і роботодавців при використанні неповної зайнятості.

Наприклад, у Німеччині Закон про часткову зайнятість та тимчасову роботу (Teilzeit- und Befristungsgesetz) передбачає, що працівники мають право вимагати зменшення робочого часу, якщо це не суперечить виробничим інтересам роботодавця. У Франції Кодекс праці регулює питання неповної зайнятості, забезпечуючи працівникам доступ до соціальних пільг та захист від дискримінації [8].

Щодо судової практики з порушеного питання, то необхідно відзначити справи, пов'язані з неповною зайнятістю та рівною оплатою праці, в яких Європейський суд (ЄСП) задовольнив позови про рівне ставлення, включають:

– вихідна допомога (Kowalska v. Freie und Hansestadt Hamburg, справа C-33/89) [3];

– оплачувані вихідні або понаднормові для цілей професійного навчання (Arbeiterwohlfahrt der Stadt Berlin v. Botel, справа 360/90) [4]; але не преміальні понаднормові, якщо вони не пра-

цюють більше, ніж повний робочий день: Stadt Lengerich проти Helmig, справа 399/92) [5];

– передбачені законом виплати за скороченням штату (Barber проти Guardian Royal Exchange, справа 262/88) [6];

– допомога по тимчасовій непрацездатності (Rinner-Kuhn проти FWW Spezial-Gebudereinigung GmbH, справа 171/88).

Відповідно до процедури, передбаченої статтею 155 ДФЄС, Рамкова угода про неповний робочий час була імплементована Директивою Ради 97/81/ЄС від 15 грудня 1997 року. Її метою є встановлення загальних принципів і мінімальних вимог, що стосуються роботи на умовах неповного робочого часу. Вона ілюструє готовність соціальних партнерів створити загальну основу для ліквідації дискримінації працівників, зайнятих неповний робочий час, і сприяти розвитку можливостей для роботи на умовах, прийнятних для роботодавців і працівників.

Необхідно наголосити на тому, що Рамкова угода про роботу на умовах неповного робочого часу займає своє місце в ширшому контексті законодавства ЄС, що захищає працівників, які працюють на умовах неповного робочого часу. Зважаючи на те, що в усіх державах-членах ЄС серед працівників, які працюють неповний робочий день, переважають жінки, принципи, цілі, сфера застосування, визначення та імплементація Рамкової угоди не можуть суперечити законодавству ЄС щодо дискримінації за ознакою статі, в тому числі положенням Договору, директивам і численним прецедентним рішенням Європейського суду.

Важливо розуміти правильно, що дискримінація працівників, які працюють неповний робочий день, означає несправедливе або нерівне ставлення до тих, чий нормальний робочий тиждень, узгоджений за трудовим договором, коротший, ніж у працівників, які працюють повний робочий день. В ЄС будь-яке ставлення до працівників з неповним робочим днем, яке є менш сприятливим, ніж до працівників з повним робочим днем, є непрямою дискримінацією і порушує законодавство ЄС, якщо тільки воно не може бути виправдане. У пункті 4 Директиви Ради 97/81/ЄС від 15 грудня 1997 року про Рамкову угоду про роботу на умовах неповного робочого часу, передбачено, що не може бути дискримінації виключно через те, що працівники працюють неповний робочий день, якщо тільки різне ставлення не виправдане об'єктивними причинами [1].

Здається, це дозволяє різне ставлення: а) якщо робота на умовах неповного робочого часу не є єдиною причиною для різного ставлення; б) якщо робота на умовах неповного робочого часу є єдиною причиною для різного ставлення,

це допустимо, якщо це може бути «виправдано на об'єктивних підставах».

Переважним припущенням є те, що виплати працівникам, які працюють неповний робочий день, розраховуються на пропорційній основі з працівниками, які працюють повний робочий день. Однак пункт 4 [1] вказує на те, що принцип *pro rata temporis* може не застосовуватися. Він застосовується лише «там, де це доречно».

Для того, щоб визначити, чи має місце дискримінація працівників з неповною зайнятістю, необхідний так званий стандарт, за яким можна провести таку оцінку. Директива Ради 97/81/ЄС від 15 грудня 1997 року про Рамкову угоду про роботу на умовах неповного робочого часу визначає такого компаратора як особу, яка працює «в тій самій установі, має той самий тип трудового договору або відносин» і «займається тією самою або подібною роботою/професією, з належною увагою до інших міркувань, які можуть включати стаж і кваліфікацію/навички».

Однак ці обмеження на сферу порівняння можуть не відповідати встановленому законодавству ЄС у сфері гендерної рівності. Наприклад, Європейський суд зазначив, що порівняння можуть проводитися «у випадках, коли жінки та чоловіки отримують нерівну оплату за рівну роботу, яка виконується в одній і тій же установі або службі» (справа *Defrenne v. Sabena* (No. 2)), справа 43/75, [1976]) [7]. Таким чином, обмеження Угоди на порівняння з працівниками на тому ж підприємстві може бути скасоване, якщо позов може ґрунтуватися на більш загальних підставах дискримінації за ознакою статі.

Висновки. Незважаючи на значний прогрес у правовому регулюванні неповної зайнятості в ЄС, існують певні виклики. Одним з них є забезпечення ефективного контролю за дотриманням законодавства, особливо у малих та середніх підприємствах. Крім того, необхідно враховувати зростаючу популярність нових форм зайнятості, таких як фріланс та дистанційна робота, що вимагає подальшої адаптації законодавства.

Європейські засади правового регулювання неповної зайнятості спрямовані на забезпечення балансу між гнучкістю ринку праці та захистом прав працівників. Впровадження директив ЄС у національні законодавства країн-членів створює умови для справедливої та рівноправної роботи на умовах неповної зайнятості. Важливим завданням на майбутнє є адаптація правових норм до нових реалій ринку праці та забезпечення ефективного контролю за їх дотриманням. Це сприятиме підвищенню продуктивності праці, покращенню умов праці та соціального захисту працівників у ЄС.

Література

1. Council Directive 97/81/EC of 15 December 1997 concerning the Framework Agreement on part-time work concluded by UNICE, CEEP and the ETUC. Annex : Framework agreement on part-time work. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31997L0081>.
2. Council Directive 75/117/EEC of 10 February 1975 on the approximation of the laws of the Member States relating to the application of the principle of equal pay for men and women. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31975L0117>
3. *Maria Kowalska v Freie und Hansestadt Hamburg*. Reference for a preliminary ruling: *Arbeitsgericht Hamburg – Germany*. Severance grant following termination of employment – Exclusion of part-time workers. Article 119 of the EEC Treaty. Case C-33/89 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A61989CJ0033>
4. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of June 4, 1992. *Arbeiterwohlfahrt der Stadt Berlin e.V. v. Monika Böttel*. Reference to the previous judgment: *Landesarbeitsgericht Berlin – Germany*. Case C-360/90. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:61990CJ0360>
5. *Stadt Lengerich v Angelika Helmig and Waltraud Schmidt v Deutsche Angestellten-Krankenkasse and Elke Herzog v Arbeiter-Samariter-Bund Landverband Hamburg eV and Dagmar Lange v Bundesknappschaft Bochum and Angelika Kussfeld v Firma Detlef Bogdol GmbH and Ursula Ludewig v Kreis Segeberg*. References for a preliminary ruling: *Landesarbeitsgericht Hamm, Arbeitsgericht Hamburg, Arbeitsgericht Bochum, Arbeitsgericht Elmshorn et Arbeitsgericht Neumünster – Germany*. Equal pay – Pay for overtime worked by part-time employees. Joined cases C-399/92, C-409/92, C-425/92, C-34/93, C-50/93 and C-78/93 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61992CJ0399>.
6. *Douglas Harvey Barber v Guardian Royal Exchange Assurance Group*. Reference for a preliminary ruling: Court of appeal (England) – United Kingdom. Social policy – Equal pay for men and women – Compulsory redundancy – Early payment of a retirement pension. Case C-262/88. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61988CJ0262>
7. *Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation a rienne Sabena*. Reference for a preliminary ruling: Cour du travail de Bruxelles - Belgium. The principle that men and women should receive equal pay for equal work. Case 43-75. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=43-75&t-d=ALL>
8. Information obtained from the Eurofund's network of European correspondents URL: www.eurofound.europa.eu.

Анотація

Ткаченко В. С. Європейські засади правового регулювання неповної зайнятості. – Стаття.

Стаття досліджує основні принципи та нормативно-правові механізми, що регулюють неповну зайнятість в країнах Європейського Союзу. У статті детально розглядаються директиви та інші нормативні акти ЄС, що встановлюють засади для націо-

нальних законодавств країн-членів, а також їх вплив на соціально-економічні відносини у сфері праці.

Особлива увага приділяється Директиві 97/81/ЄС, яка імплементує Рамкову угоду про неповну зайнятість, укладену між соціальними партнерами на європейському рівні. Директива визначає основні принципи, що повинні бути дотримані у національних законодавствах країн-членів, включаючи недискримінацію працівників, пропорційність оплати праці та добровільність вибору неповної зайнятості.

Автор аналізує, як країни-члени ЄС імплементували положення Директиви 97/81/ЄС у свої національні законодавства. Наводяться приклади законодавчих актів з Німеччини, Франції, Нідерландів та інших країн, які регулюють права та обов'язки працівників і роботодавців при використанні неповної зайнятості. Розглядається, як національні законодавства адаптують європейські стандарти до місцевих умов та специфіки ринку праці.

Підкреслюється важливість соціального діалогу між профспілками та організаціями роботодавців у забезпеченні дотримання прав працівників. Розглядається роль колективних договорів у регулюванні неповної зайнятості, наведені приклади успішної співпраці між соціальними партнерами, що забезпечують додаткові гарантії та пільги для працівників.

Робиться висновок, про важливість європейських засад правового регулювання неповної зайнятості для забезпечення захисту прав працівників та ефективного функціонування ринку праці. Водночас, наголошується, що незважаючи на значний прогрес у правовому регулюванні неповної зайнятості в ЄС, існують певні виклики. Розглядаються питання забезпечення ефективного контролю за дотриманням законодавства, адаптації правових норм до нових форм зайнятості, таких як фріланс та дистанційна робота.

Ключові слова: неповна зайнятість, робочий час, Європейський Союз, ринок праці, трудові гарантії, недискримінація, оплата праці, профспілка, колективний договір, соціальний діалог.

Summary

Thachenko V. S. European principles of legal regulation of part-time employment. – Article.

The article explores the basic principles and regulatory mechanisms governing part-time employment in the European Union. The article examines in detail the EU directives and other regulations that set the framework for national legislation of the member states, as well as their impact on socio-economic relations in the field of labor.

Particular attention is paid to Directive 97/81/EC, which implements the Framework Agreement on Part-time Work concluded between the social partners at the European level. The Directive defines the basic principles to be observed in the national legislation of the Member States, including non-discrimination of employees, proportionality of remuneration and voluntary choice of part-time work.

The author analyzes how the EU Member States have implemented the provisions of Directive 97/81/EC in their national legislation. Examples of legislative acts from Germany, France, the Netherlands and other countries regulating the rights and obligations of employees and employers in the use of part-time work are provided. The author examines how national legislation adapts European standards to local conditions and labor market specifics.

The importance of social dialogue between trade unions and employers' organizations in ensuring the observance of workers' rights is emphasized. The role of collective bargaining agreements in the regulation of part-time employment is considered, and examples of successful cooperation between social partners that provide additional guarantees and benefits for employees are given.

It is concluded that the European principles of legal regulation of part-time employment are important for ensuring the protection of workers' rights and the efficient functioning of the labor market. At the same time, it is emphasized that despite significant progress in the legal regulation of part-time employment in the EU, there are certain challenges. The author considers the issues of ensuring effective control over compliance with the law, and adapting legal norms to new forms of employment, such as freelance and remote work.

Key words: part-time employment, working time, European Union, labor market, labor guarantees, non-discrimination, remuneration, trade union, collective bargaining agreement, social dialogue.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 336.145.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.13>

О. Є. Деменко
orcid.org/0009-0005-4992-9907
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗНАЧЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ОФІЦІЙНИХ ТРАНСФЕРТІВ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Складність, багаторівневість відносин оподаткування обумовлює побудову узгодженої конструкції режиму виконання податкового обов'язку на межі з іншими галузевими чи підгалузевими засобами впливу на цей різновид суспільних відносин. Податковий обов'язок передбачає реалізацію чіткої мети своєчасного надходження коштів від сплати податків та зборів до доходних частин бюджетів. Але враховуючи те, що податковий обов'язок обумовлює упорядкування трьох ланок, трьох його складових треба виходити з узгодженості дій не лише щодо перерахування грошей до бюджету.

Проблема співвідношення обов'язку і сплати податку з податковим обов'язком залишається досі доволі актуальною. Податковий обов'язок в широкому сенсі як комплекс дій щодо обліку сплати та звітності значно ширше ніж обов'язок сплачувати податки та збори. «... Сплата податку представляє собою реалізацію основного обов'язку платника і може бути розглянута як податковий обов'язок у вузькому значенні. Виходячи з цього можна зробити висновок, що податковий обов'язок в широкому значенні включає: 1) обов'язок з ведення податкового обліку; 2) обов'язок по сплаті податків та зборів; 3) обов'язок з податкової звітності». Саме тому, оцінюючи сферу відносин які обумовлюються податково-правовим регулюванням треба виходити із оцінки широкого кола дій учасників податковий правовідносин, а не зосереджувати увагу виключно на оцінці обставин перерахування коштів платників податків та зборів в рахунок їх податкового обов'язку.

Зрозуміло, що реалізація податкового обов'язку пов'язується перш за все із застосуванням норм податкового законодавства. Відповідно до п. 1.1 ст. 1 Податкового кодексу України цей законодавчий акт регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків та зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та

зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [1]. При цьому важливо враховувати, що регулювання Податковим кодексом України стосується тих відносин, які виникають на підставі вже існуючих законодавчих приписів щодо податків та зборів. Іноді до сфери регулювання Податкового кодексу України включають і відносини, які характеризують законотворчі процедури щодо прийняття актів податкового законодавства. Але навряд чи з цим можна погодитись, бо саме справляння податків та зборів починається тоді, коли відповідна норма чи акт вже набули чинності.

Податкове регулювання відповідно до ст. 1 Податкового кодексу України стосується і відносин адміністрування податків та зборів. Фактично, йдеться про сукупність процедур, які стосуються справляння податків та зборів, узгодження позицій суб'єктів, які приймають в цьому участь. Принципово процедурне регулювання, в цих умовах, має диференціюватися на два блоки. По-перше, це процедури реалізації податкового обов'язку безпосередньо платником податків в межах чіткого додержання норм податкового законодавства. По-друге, це процедури узгодження позицій платника податку та контролюючого органу, процедури адміністративного оскарження рішень контролюючих органів. Принциповою ознакою віднесення таких процедур до податкових є те, що вони відбуваються за участю суб'єктів, які традиційно входять до складу суб'єктів податкових правовідносин на відміну від процедур судового вирішення податкових спорів.

В основі регулювання тих відносин, які внесено до сфери упорядкування Податковим кодек-

сом України знаходиться сукупність норм податкового законодавства. Податкове законодавство України складається з: а) Конституції України; б) Податкового кодексу України; в) Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи; г) чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; д) нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; є) рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів [1].

Не можна не враховувати того факту, що виконання податкового обов'язку забезпечує відповідний рух грошових коштів. В режимі виконання цього обов'язку рух коштів не припиняється після того як сфера упорядкування суспільних відносин виходить за межі впливу податково правових норм. Відповідно до ст. 38 Податкового кодексу України чітко визначено умови, коли можна ставити крапку на виконанні припису податкової норми. Законодавчий підхід в регулюванні цих відносин передбачає: а) сплату в повному обсязі платником сум податкового зобов'язання; б) сплату податку у встановлений законодавством строк; в) сплату податку безпосередньо платником або податковим агентом [1, ст. 38]. У випадку реалізації цих умов можна вважати, що виконання податкового обов'язку в режимі застосування норм податкового законодавства завершено.

В той же час, не можна вважати цей факт кінцевою метою. Передача коштів від платника до, який організовує збирання коштів не є моментом закінчення руху цих коштів. Після передачі платником податку коштів в рахунок його обов'язку вони мають надійти на відповідні казначейські рахунки бюджетів. Відповідно до п. 5 ст. 45 Бюджетного кодексу України податки і збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету визнаються зарахованими до державного бюджету з дня зарахування на єдиний казначейський рахунок [2]. Саме в цих умовах і виникає межа бюджетного та податкового регулювання.

Зрозуміло, що для оцінки характеру та наслідків таких відносин ми маємо спиратися на зміст норм податкового законодавства. Але не можна виключати і доцільності врахування «м'якого права», робити висновки на підставі аналізу судової практики, особливостей вирішення податкових спорів судами. Хотілося б підкреслити, що законодавець акцентовано звертає увагу на певну автономність судових процедур вирішення податкових спорів. В п. 1.3 ст. 1 Податкового кодексу України підкреслюється, що цей акт не регулює питання

погашення податкових зобов'язань або стягнення податкового боргу з осіб, на яких поширюються судові процедури, визначені Кодексом України з процедур банкрутства, з банків, на які поширюються норми Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», проведення комплексних перевірок з метою виявлення фінансових рахунків та погашення зобов'язань зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (крім особливостей функціонування єдиного рахунку, подання звітності щодо суми нарахованого єдиного внеску), зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій [1]. Тобто, йдеться про виокремлення особливостей процедурного регулювання тих відносин, які за формальною ознакою можуть бути схожі з податковим, бо характеризують сплату також обов'язкових платежі. В той же час, йдеться про платежі які виключені із вичерпного переліку податків та зборів, або платежів, які не мають відношення до засобів публічно-правового регулювання.

Важливо, на наш погляд, в таких умовах розмежовувати відносини щодо виконання податкового обов'язку та відносини щодо руху коштів, які формують доходні частини бюджетів. На перший погляд з окремими деталями йдеться про одні і ті ж відносини, бо і податкове регулювання, і регулювання щодо обігу коштів які формують надходження до бюджету співпадають. В той же час, підставами цього розмежування має бути: а) різне законодавство; б) різний суб'єктний склад; в) різна мета.

Виконання податкового обов'язку гарантується сукупністю податкових законодавчих норм, які містяться в Податковому кодексі України. В той же час, відносини, які обумовлюють надходження коштів до бюджетів не обмежуються лише сферою податкового регулювання. Значна частина правових заходів та законодавчих норм починає регулювати процес руху коштів вже після того, як податковий обов'язок виконано, коли платник вже передав кошти в рахунок податкового зобов'язання. Подібне регулювання знаходиться поза межами впливу норм Податкового кодексу України і підпадає під сферу регулювання нормами Бюджетного кодексу України [2, ст. 1].

Однією із принципових ознак оцінки змісту правовідношення є характеристика суб'єктного складу. Виходячи з цього критерію вище вказані типи відносин також не збігаються. Якщо податкові відносини передбачають узгодженість правових статусів платників податків (серед яких значна кількість це фізичні особи) і суб'єктів владних повноважень, то відносини щодо руху коштів до доходних частин бюджетів таких учас-

ників взагалі можуть не включати. Центральними учасниками стають органи державного казначейства. Більш того, окремі учасники першого типу відносин не лише не є суб'єктами другого типу відносин, але і ніяким чином впливати на їх розвиток не мають можливості.

Принципова розбіжність між цими двома типами відносин пов'язується і з метою, досягнення якої має забезпечитись відповідними засобами регулювання. Якщо податкові відносини переслідують мету повного і своєчасного виконання податкового обов'язку, повної і своєчасної сплати податку, то мета реалізації наступного типу відносин починається після виконання податкового обов'язку. Йдеться вже про законодавче супроводження руху коштів та цільове їх зарахування до відповідних частин бюджету, формування насиченої доходної частини державного бюджету України чи відповідних місцевих бюджетів.

«Руйнування концепції природи податку через акцент виключно на системне упорядкування імперативного обов'язку платників податку руйнує і низку принципів оподаткування. Не можуть відносини оподаткування регулюватись ефективно та справедливо в умовах, коли невиконання державою своїх обов'язків знижує можливість виконання обов'язку платником... Реалізація податкового обов'язку цілою низкою платників (і першу чергу, підприємствами критичної інфраструктури) обумовлюється виконанням обов'язку з боку держави) [3, с. 170]. Таким чином, характер зустрічних обов'язків як платника, так і держави в податкових правовідносинах об'єктивно обумовлює досягнення балансу інтересів. Надмірний акцент в реалізації мети когось одного із учасників податкових відносин (держави, територіальної громади – в збільшенні податків, платника – в мінімізації сплати податків) призведе лише до руйнування логічної та об'єктивної конструкції балансу інтересів суб'єктів податкових правовідносин.

Подібні відносини, виникають на межі бюджетного та податкового регулювання обумовлюють дуже неоднозначні оцінки в умовах проблемної узгодженості податкового та бюджетного законодавства. Йдеться про ситуацію, коли платник податків зобов'язаний самостійно сплачувати суму податкового законодавства [1, п. 57.1 ст. 57]. У разі якщо платник не сплачує узгоджену суму грошового зобов'язання, він притягується до відповідальності у вигляді штрафу. В той же час, треба чітко пов'язувати обумовленість можливості виконання платником обов'язку по сплаті податку із діями держави, яка має створити для цього відповідні умови. Особливо системно ця вимога постає при реалі-

зації податкового обов'язку підприємствами критичної інфраструктури. Останні дуже часто опиняються перед вибором реєструвати податкові накладні чи використовувати кошти, які надходять за надані ними послуги на придбання засобів, які гарантують безперебійне надання послуг населенню (водопостачання, електропостачання і т.д.).

Отже, бюджетне законодавство закладає підстави вирішення подібного протиріччя і передбачає, що перерахування субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетом на погашення різниці між фактичною вартістю теплової енергії, послуг з централізованого опалення, постачання гарячої води і т.д. здійснюється із загального фонду державного бюджету та спеціального фонду державного бюджету [4]. Безпосередній механізм погашення заборгованості перед бюджетом для підприємств субвенціями з державного бюджету місцевим бюджетом на подібні цілі встановлюється Порядком та умовами надання субвенцій [5]. Відповідно до цього Порядку перерахування субвенцій здійснюється на суму різниці між фактичною вартістю та тарифом, що утворилася до початку наступного року і не погашена на дату укладення договору про організацію взаєморозрахунків.

Підставою проведення розрахунків щодо погашення такої різниці є договір про організацію взаєморозрахунків між підприємствами, що виробляли, транспортували та постачали послуги населенню або іншим підприємствам з погашення заборгованості [6]. В основі цього є довідка, що підтверджує наявність в учасників розрахунків такої заборгованості [5]. Саме тому, проведення взаєморозрахунків із погашення заборгованості обумовлює наявність двох умов: а) наявність договору; б) виконання зобов'язань учасників розрахунків на підставі такого договору. Важливо мати на увазі в такому випадку, що погашення податкового боргу, фактичне виконання податкового обов'язку має відбуватися на межі узгодження трьох типів регулювання. По-перше, це безумовно, податкове регулювання, оскільки йдеться про погашення податкового боргу, що має здійснюватися за рахунок застосування норм податкового законодавства. По-друге, це відповідний тип договірної регулювання на підставі норм цивільного чи господарського законодавства. По-третє, це бюджетне регулювання, оскільки виконання податкового обов'язку передбачає в даному випадку повне та своєчасне надходження субвенції із державного бюджету для збалансування можливостей підприємства як виконати податковий обов'язок так і фінансувати своєчасне надання відповідних послуг населенню.

Література

1. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р., № 2755-VI / *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р., № 2456-VI / *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 50-51, ст. 572.

3. Кучерявенко М.П. Природа податку як конструкції зустрічного узгодження обов'язків (на прикладі підприємств критичної інфраструктури). *Право України*, 2021. № 4. С. 167–181.

4. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21 грудня 2016 р., № 1801-VIII / *Відомості Верховної Ради України*, 2017. № 3. ст. 31.

5. Про затвердження Порядку та умов надання у 2017 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення різниці між фактичною вартістю теплової енергії, послуг з централізованого опалення, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та водовідведення, постачання холодної води та водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових систем), що вироблялися, транспортувалися та постачалися населенню та/або іншим підприємствам тепlopостачання, централізованого питного водопостачання та водовідведення, які надають населенню такі послуги, та тарифами, що затверджувалися та/або погоджувалися органами державної влади чи місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2017, № 332 / *Офіційний вісник України*, 2017. № 43, стор. 27, ст. 1339.

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі № К/9901/6793/18 від 31 травня 2019 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_31_05_2019_roku_u_sprav_i_820_4728_17/.

Анотація

Деменко О. Є. Значення та наслідки офіційних трансферів для виконання податкового обов'язку. – Стаття.

Податковий обов'язок в широкому сенсі як комплекс дій щодо обліку сплати та звітності значно ширше ніж обов'язок сплачувати податки та збори. Зрозуміло, що реалізація податкового обов'язку пов'язується перш за все із застосуванням норм податкового законодавства. При цьому важливо враховувати, що регулювання Податковим кодексом України стосується тих відносин, які виникають на підставі вже існуючих законодавчих приписів щодо податків та зборів. Не можна не враховувати того факту, що виконання податкового обов'язку забезпечує відповідний рух грошових коштів. В режимі виконання цього обов'язку рух коштів не припиняється після того як сфера упорядкування суспільних відносин виходить за межі впливу податково правових норм. Не можна вважати цей факт кінцевою метою. Передача коштів від платника до, який організовує збирання коштів не є моментом закінчення руху цих коштів. Після передачі платником податку коштів в рахунок його обов'язку вони мають надійти на відповідні казначейські рахунки бюджетів.

Важливо в таких умовах розмежовувати відносини щодо виконання податкового обов'язку та відносини щодо руху коштів, які формують доходні частини бюджетів. На перший погляд з окремими деталями йдеться про одні і ті ж відносини, бо і податкове регулювання, і регулювання щодо обігу коштів як формують надходження до бюджету співпадають. Підставами цього розмежування має бути: а) різне

законодавство; б) різний суб'єктний склад; в) різна мета. Виконання податкового обов'язку гарантується сукупністю податкових законодавчих норм, які містяться в Податковому кодексі України. В той же час, відносини, які обумовлюють надходження коштів до бюджетів не обмежуються лише сферою податкового регулювання. Значна частина правових заходів та законодавчих норм починає регулювати процес руху коштів вже після того, як податковий обов'язок виконано, коли платник вже передав кошти в рахунок податкового зобов'язання. Подібне регулювання знаходиться поза межами впливу норм Податкового кодексу України і підпадає під сферу регулювання нормами Бюджетного кодексу України. Такі відносини, виникають на межі бюджетного та податкового регулювання обумовлюють дуже неоднозначні оцінки в умовах проблемної узгодженості податкового та бюджетного законодавства. Йдеться про ситуацію, коли платник податків зобов'язаний самостійно сплачувати суму податкового законодавства. Бюджетне законодавство закладає підстави вирішення подібного протиріччя і передбачає, що перерахування субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетом на погашення різниці між фактичною вартістю теплової енергії, послуг з централізованого опалення, постачання гарячої води і т.д. здійснюється із загального фонду державного бюджету та спеціального фонду державного бюджету.

Ключові слова: податковий обов'язок, податкове законодавство, інтереси в податковому регулюванні, бюджетне регулювання, субвенція, несприятливі наслідки для платника, принципи оподаткування.

Summary

Demenko O. Ye. Value and consequences of official transfers for implementation of tax duties. – Article.

Tax duty in wide sense as a complex of actions in relation to the account of inpayment and accounting considerably wider, than duty to pay taxes and collections. Clear that realization of tax duty contacts foremost with application of norms of tax law. It is thus important to take into account that adjusting of Ukraine the Internal revenue code touches those relations that arise up on the basis of already existent legislative binding overs in relation to taxes and collections. It is impossible not to take into account circumstance that implementation of tax duties provides a corresponding cash flow. In the execution of these duties state motion of money does not cease after that as a sphere of arrangement of public relations goes out outside influence tax legal norms. It is impossible to consider this fact an ultimate goal. Transmission of money from a payer to, that organizes collection of money is not the moment of completion of motion of these money. After the transmission of tax of money a payer on account of his duty they must come on the corresponding treasury accounts of budgets.

It is important in such terms differentiate relations in relation to implementation of tax duties and relations in relation to motion of money that form profitable parts of budgets. On the face of it with separate details speech goes about the same relations, because and tax adjusting, and adjusting in relation to turnover of money that form entering budget coincide. The grounds of this differentiation must be: a) different legislation; б) different subject composition; в) different aim. Implementation of tax duties is guaranteed by totality of tax legislative norms that is contained in the Internal revenue code of Ukraine. At the same time, relations that stipulate the receipt of money to the budgets not limited

to only the sphere of the tax adjusting. Considerable part of legal measures and legislative norms begins to regulate the process of motion of money already since a tax duty is carried out, when a payer already passed money on account of tax obligation. The like adjusting is out of limits of influence of norms of the Internal revenue code of Ukraine and falls under the sphere of adjusting of the Budgetary code of Ukraine norms. Such relations, arise up on verge of the budgetary and tax adjusting stipulate very ambiguous estimations in the conditions of problem coordination of tax and budgetary law. Speech goes about a situation, when a

taxpayer is under an obligation independently to pay the sum of tax law. A budgetary legislation underbuilds decision of similar contradiction and provides for, that enumeration of subventions from the state budget by a local budget on redemption of difference between the actual cost of thermal energy, services in the centralized heating, supply of hot water et cetera comes true from the general fund of the state budget and special fund of the state budget.

Key words: tax duty, tax law, interests in the tax adjusting, budgetary adjusting, subvention, unfavorable consequences for a payer, principles of taxation.

УДК 342.951:004.056

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.14>**В. О. Кравчук***orcid.org/0009-0003-6660-2952**аспірантка кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету*

ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Захист персональних даних у соціальних мережах є одним із найбільш актуальних питань сучасності, що потребує ґрунтовного вивчення та ефективного правового регулювання. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та розширення використання соціальних мереж створили нові виклики у сфері забезпечення конфіденційності та безпеки особистих даних користувачів.

Багатогранність поняття «захист персональних даних» обумовлює його дослідження з різних ракурсів. На думку Л. Кожури, «захист» не є тотожним загальному користуванню правами, а виникає лише у реакції на конкретні правопорушення або оспорювання. Відповідно, дослідниця трактує дане поняття як сукупність дій державних органів, передбачених законодавством та спрямованих на: 1) відновлення порушеного права на персональні дані; 2) припинення правопорушень у даній сфері; 3) забезпечення юридичної відповідальності винних осіб за шкоду, заподіяну правам та інтересам суб'єктів [1, с. 120].

Одним з ключових підходів до розв'язання проблеми захисту персональних даних у соціальних мережах є адміністративно-правовий захист.

У своїй роботі Н. Коломoeць вказує на те, що адміністративно-правовий захист прав є комплексним правовим явищем. Воно охоплює права та правовий статус, механізми захисту і сукупність адміністративно-правових норм, що регулюють правовий статус та повноваження органів влади та неурядових організацій щодо захисту прав [2, с. 56].

Отже, адміністративно-правовий захист прав людини є важливою гарантією оперативного та ефективного відновлення порушених прав. Він забезпечує функціонування механізмів, спрямованих на припинення правопорушень, усунення їх наслідків та притягнення винних осіб до відповідальності згідно з чинним законодавством. У сфері захисту персональних даних користувачів соціальних мереж зазначений інструмент набуває особливої значущості. Його головна мета полягає у встановленні правових норм, які гарантують право на приватне життя та забезпечують конфіденційність інформації. Такі норми дають можливість оперативно реагувати на випадки

несанкціонованого доступу або розголошення персональних даних.

Ефективний адміністративно-правовий захист персональних даних у соціальних мережах передбачає комплексне регулювання на законодавчому рівні, встановлення чітких норм та правил збору, обробки та використання персональних даних, а також створення механізмів контролю та нагляду за діяльністю соціальних мереж у зазначеній сфері. Адміністративно-правове регулювання у галузі захисту персональних даних спрямоване на формування правового поля, в якому діяльність соціальних мереж щодо обробки даних користувачів буде чітко врегульована та підконтрольна відповідним державним органам. Зазначене сприятиме забезпеченню належного рівня безпеки та конфіденційності персональних даних, а також дотриманню прав і свобод людини в інформаційному просторі.

У рамках адміністративно-правового регулювання найважливішу роль відіграє саме юридична основа захисту персональних даних. На наш погляд, вона полягає у встановленні чітких законодавчих норм, які визначають права та обов'язки всіх учасників процесу збору та обробки персональної інформації. Основне завдання такої системи полягає у створенні безпечної інформаційного середовища на глобальному рівні та забезпеченні належного рівня кібербезпеки як для окремих осіб, так і для їхніх персональних даних у соціальних мережах.

К. Токарева вважає, що ефективний захист персональних даних у соціальних мережах вимагає комплексного підходу, що поєднує належне правове регулювання та впровадження технічних засобів безпеки [3, с. 91].

Ми поділяємо зазначену позицію та вважаємо, що створення захищеного інформаційного середовища ґрунтується на низці ключових елементів. По-перше, воно передбачає формування відповідної нормативно-правової бази, яка б чітко регламентувала правила та принципи обробки персональних даних, встановлювала вимоги до соціальних мереж щодо забезпечення безпеки та конфіденційності інформації, визначала повноваження контролюючих органів та відповідальність за порушення. В Україні діють закони, що регулюють сферу захисту персональних

даних, зокрема стаття 32 Конституції України гарантує захист персональних даних [4]; Закон України «Про інформацію» визначає основні принципи інформаційних відносин щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації [5]; Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» регулює відносини у сфері захисту інформації в таких системах [6]. Крім того, Типовий порядок обробки персональних даних, затверджений наказом Уповноваженого Верховної Ради України №1/02-14 від 08.01.2014 року [7], визначає загальні вимоги до організації обробки персональних даних та забезпечення їх захисту.

По-друге, необхідним є запровадження ефективних технічних та організаційних заходів безпеки, спрямованих на захист інформаційних систем та даних від несанкціонованого доступу, витоку чи пошкодження. Вважаємо, що на глобальному рівні дані заходи охоплюють:

1) технічні заходи, такі як використання сучасних криптографічних методів та протоколів для забезпечення конфіденційності та цілісності даних. Прикладами є використання шифрування з відкритим ключем (RSA, ECC), симетричного шифрування (AES, ChaCha20), хешування (SHA-256, SHA-3) та протоколів захищеного зв'язку (TLS, HTTPS);

2) впровадження надійних систем ідентифікації та автентифікації користувачів, таких як багатофакторна автентифікація, біометричні дані, технології безпечних токенів тощо, що допомагає запобігти несанкціонованому доступу до систем та даних;

3) використання брандмауерів, систем виявлення та запобігання вторгнень (IDS/IPS), антивірусного програмного забезпечення та інших засобів мережевої безпеки для захисту від зовнішніх загроз та кібератак;

4) регулярне оновлення програмного забезпечення та усунення виявлених проблем безпеки у програмному забезпеченні робить систему більш стійкою до кіберзагроз;

5) впровадження систем моніторингу та аудиту для виявлення підозрілої активності та своєчасного реагування на інциденти безпеки;

6) резервне копіювання та відновлення даних для захисту від їх втрати або пошкодження внаслідок збоїв, атак чи стихійних лих.

Натомість, організаційні заходи охоплюють розробку та впровадження комплексної політики інформаційної безпеки в організаціях. Вони також передбачають створення спеціалізованих підрозділів чи призначення відповідальних осіб для управління інформаційною безпекою, проведення регулярних навчань та підвищення обізнаності працівників, здійснення періодичних

оцінок ризиків та аудитів безпеки, встановлення чітких процедур реагування на інциденти інформаційної безпеки, укладання угод про рівень обслуговування з постачальниками послуг та підрядниками, що визначають вимоги до безпеки та конфіденційності інформації.

Впровадження комплексу технічних та організаційних заходів безпеки на глобальному рівні істотно знижує ризики витоку або пошкодження персональних даних. Зазначені заходи створюють надійний захист для користувачів соціальних мереж та інших інформаційних систем.

Розглядаючи індивідуальний рівень захисту персональних даних у соціальних мережах, необхідно звернути увагу на емпіричні дані, які висвітлюють масштаби проблеми та підкреслюють важливість дотримання належних заходів безпеки. Результати загальнонаціонального дослідження «Безпека в інтернеті» свідчать про те, що в Україні широко поширені шахрайські дії в онлайн-середовищі, пов'язані з персональними даними. 30% респондентів дослідження стали жертвами різних видів онлайн-шахрайства [8]. На наш погляд, отримані результати опитування свідчать про те, що значна кількість користувачів соціальних мереж в Україні недостатньо обізнана про належні заходи безпеки або ж нехтує ними, що робить їх вразливими до різноманітних форм шахрайських дій. Серед таких дій можуть бути випадки: фішингових атак, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, крадіжки особистих даних або навіть фінансові махінації.

Враховуючи зазначені емпіричні дані, стає очевидною необхідність посилення зусиль щодо освіти та інформування користувачів соціальних мереж про важливість індивідуального захисту персональних даних. Необхідно розробляти та впроваджувати освітні програми, інформаційні кампанії та тренінги, спрямовані на підвищення рівня обізнаності громадян щодо потенційних ризиків, пов'язаних з розміщенням персональних даних в інтернеті, а також надавати практичні рекомендації щодо належних заходів безпеки.

Центральним елементом індивідуального захисту персональних даних є налаштування конфіденційності в соціальних мережах. Більшість популярних платформ, таких як Facebook, Instagram чи Twitter, пропонують своїм учасникам можливість контролювати рівень доступу до їхніх особистих даних та налаштовувати відповідні параметри конфіденційності. Наприклад, користувачі можуть обмежити коло осіб, які мають доступ до їхніх персональних відомостей, фотографій чи публікацій, скориставшись відповідними опціями в налаштуваннях конфіденційності.

Крім того, важливо обережно ставитися до розміщення персональних даних у соціальних мережах. Користувачам слід уникати публікації надмірної кількості конфіденційної інформації, такої як номери кредитних карток, паспортні дані, адреси проживання чи інші відомості, які можуть бути використані зловмисниками для злочинних цілей. Замість цього, рекомендується надавати лише мінімальну кількість персональних даних, необхідних для використання соціальної мережі.

Особливу увагу привертає складна багатоетапна схема шахрайства, описана правоохоронними органами Сумської області. Зазначена схема поєднує методи соціальної інженерії, фішингові атаки та безпосередній контакт із жертвою з метою незаконного заволодіння конфіденційними даними та подальшого незаконного списання грошових коштів з банківських рахунків. Потерпіла отримала повідомлення в месенджері Viber з пропозицією отримати грошову допомогу в розмірі 6 500 гривень, нібито від державних органів. Перехід за шкідливим посиланням з повідомлення призвів до несанкціонованого списання коштів з банківського рахунку під виглядом благодійного внеску. Наступним кроком зловмисник видав себе за працівника банку, зателефонував потерпілій та запевнив її в технічній помилці й можливості повернення списаних коштів. Під приводом верифікації він вимагав розголосити конфіденційні дані. Внаслідок таких дій шахраї отримали повний доступ до рахунків та незаконно заволоділи 200 000 грн [9].

Важливо також регулярно оновлювати паролі доступу до соціальних мереж та використовувати складні, унікальні паролі для кожного облікового запису. Такі дії допоможуть запобігти несанкціонованому доступу до персональних даних у випадку компрометації паролів. Крім того, рекомендується використовувати двофакторну автентифікацію, яка додає додатковий рівень безпеки до облікового запису. Загалом, індивідуальний рівень захисту персональних даних у соціальних мережах вимагає від користувачів відповідального ставлення до власної інформаційної безпеки та дотримання певних правил та рекомендацій.

Висновок. Адміністративно-правовий захист персональних даних у соціальних мережах можна розуміти як сукупність адміністративно-правових засобів, спрямованих на забезпечення права особи на безпеку персональних даних у соціальних мережах, поновлення такого права у випадку його порушення, припинення порушення та притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні вимог захисту персональних даних у соціальних мережах.

Завданням адміністративно-правового захисту персональних даних у соціальних мережах є створення захищеного інформаційного середовища на глобальному рівні через формування належної нормативно-правової бази, впровадження технічних та організаційних заходів безпеки. На особистісному рівні – забезпечення інформаційної безпеки конкретної особи та її персональних даних у соціальних мережах шляхом підвищення обізнаності користувачів, налаштування конфіденційності, дотримання принципів безпечного використання соціальних мереж і обачності у розміщенні персональних даних.

Ефективний адміністративно-правовий захист персональних даних у соціальних мережах потребує комплексного підходу, що поєднує належне нормативно-правове регулювання, впровадження технічних і організаційних заходів безпеки, а також підвищення обізнаності та відповідальності користувачів. Лише систематична реалізація зазначених елементів забезпечить створення безпечного інформаційного середовища та гарантуватиме дотримання права на захист персональних даних у соціальних мережах.

Література

1. Кожура Л. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Т. 2, № 35. С. 119–122.
2. Коломоєць Н. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків, 2019. 352 с.
3. Токарева К. Забезпечення інформаційних прав людини в соціальних мережах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4(32). С. 88–93.
4. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
6. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР : станом на 4 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
7. Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних : Наказ Уповноваж. Верхов. Ради України з прав людини від 08.01.2014 р. № 1/02-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text (дата звернення: 23.04.2024).
8. Понад 40% українців стикаються з кібербулінгом, третина – з шахрайством онлайн. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3281449-ponad-40-ukrainciv-stikautsa-z-kiberbulingom-tretina-z-sahrajstvom-onlajn.html> (дата звернення: 25.04.2024).
9. Втратила 200 тис. грн. На Сумщині поліціянти з'ясовують обставини шахрайства. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/sumy/685062-hotilatorimati-grosov-dopomogu-ta-vtratil-200-tis-grn-na>

sumsini-policianti-zasovuut-obstavini-sahrajstva/ (дата звернення: 25.04.2024).

Анотація

Кравчук В. О. Завдання адміністративно-правового захисту персональних даних у соціальних мережах. – Стаття.

У статті розглянуто актуальну проблему захисту персональних даних у соціальних мережах та висвітлено роль адміністративно-правового захисту в забезпеченні інформаційної безпеки особистих відомостей користувачів. Проаналізовано поняття «захист персональних даних» та його різні аспекти. Визначено, що адміністративно-правовий захист є комплексним правовим явищем, яке охоплює права та правовий статус, механізми захисту та сукупність адміністративно-правових норм, що регулюють повноваження органів влади та неурядових організацій у даній сфері.

Наголошено на ключовому призначенні адміністративно-правового захисту персональних даних у соціальних мережах – створенні правових засад для забезпечення права на недоторканність приватного життя та конфіденційності інформації, а також оперативного реагування на випадки несанкціонованого доступу чи витоку даних. Окреслено основні елементи адміністративно-правового захисту на глобальному та індивідуальному рівнях.

На глобальному рівні запропоновано формування відповідної нормативно-правової бази, що регламентує правила збору, обробки та використання персональних даних, а також запровадження ефективних технічних та організаційних заходів безпеки. Наведено приклади технічних заходів, зокрема використання криптографічних методів, систем ідентифікації та автентифікації користувачів, брандмауерів, антивірусного програмного забезпечення тощо. Організаційні заходи включають розробку політики інформаційної безпеки, створення спеціальних підрозділів, навчання персоналу, проведення оцінок ризиків та аудитів.

На індивідуальному рівні акцентовано на важливості підвищення обізнаності користувачів, налаштування параметрів конфіденційності, дотримання принципів безпечного використання соціальних мереж та обачності у розміщенні персональних даних. Наведено рекомендації щодо використання складних паролів, двофакторної автентифікації, уникнення надмірного розголошення конфіденційної інформації.

Узагальнено, що ефективний адміністративно-правовий захист персональних даних у соціальних мережах потребує комплексного підходу з поєднанням належного правового регулювання, технічних і організаційних заходів безпеки, а також відповідальності користувачів. Лише систематична реалізація зазначених елементів забезпечить створення безпечного інформаційного середовища та гарантуватиме дотримання права на захист персональних даних.

Ключові слова: персональні дані, соціальні мережі, адміністративно-правовий захист, завдання захисту персональних даних, рівні захисту.

Summary

Kravchuk V. O. Administrative-legal protection tasks of personal data in social networks. – Article.

This article addresses the pressing issue of personal data protection in social networks and highlights the role of administrative-legal protection in ensuring the information security of users' personal information. The concept of «personal data protection» and its various aspects are analyzed. It is determined that administrative-legal protection is a comprehensive legal phenomenon encompassing rights and legal status, protection mechanisms, and a set of administrative-legal norms regulating the powers of government bodies and non-governmental organizations in this area.

Emphasis is placed on the key purpose of administrative-legal protection of personal data in social networks – establishing legal principles to safeguard the right to privacy and confidentiality of information, as well as promptly responding to instances of unauthorized access or data breaches. The main elements of administrative-legal protection at both global and individual levels are outlined.

At the global level, the formation of an appropriate regulatory framework regulating the rules for the collection, processing, and use of personal data is proposed, as well as the implementation of effective technical and organizational security measures. Examples of technical measures are provided, including the use of cryptographic methods, user identification and authentication systems, firewalls, antivirus software, etc. Organizational measures include developing information security policies, establishing specialized units, staff training, risk assessments, and audits.

At the individual level, the importance of increasing users' awareness, configuring privacy settings, adhering to principles of safe social media use, and exercising caution in sharing personal data is emphasized. Recommendations are provided for using complex passwords, two-factor authentication, and avoiding excessive disclosure of confidential information.

In conclusion, it is summarized that effective administrative-legal protection of personal data in social networks requires a comprehensive approach combining appropriate legal regulation, technical and organizational security measures, as well as user responsibility. Only the systematic implementation of these elements will ensure the creation of a secure information environment and guarantee compliance with the right to personal data protection.

Key words: personal data, social networks, administrative-legal protection, tasks of personal data protection, levels of protection.

УДК 342.9(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.15>

М. О. Кропивницький
orcid.org/0000-0003-0981-0774
кандидат юридичних наук

НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У новому тлумачному словнику української мови слово «контроль» визначено як перевірка, облік діяльності кого-небудь, чого-небудь, нагляд за кимось або чимось [8, с. 318]. Юридична енциклопедія визначає «контроль» як державні або громадські заходи з нагляду, перевірки, а також обліку діяльності [9, с. 215]. У свою чергу, «нагляд» означає пильнувати, слідкувати за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку [10, с. 258]. Очевидно, зазначені визначення, хоч і похідні з однієї сфери соціально-правового середовища, нечітко розмежовують вказані терміни, оскільки, по-перше, мають спільну природу виникнення – державну владу, по-друге, протягом багатьох століть після відокремлення від державної влади були її дієвими нероздільними інструментами, й лише після розмежування влади на три гілки стали самостійними інститутами механізму стримувань і противаг [4, с. 194].

Як слушно зазначає К. В. Бориченко, у праві соціального забезпечення жодним нормативно-правовим актом не визначено загальних засад здійснення контрольно-наглядової діяльності [3, с. 409].

У науковій юридичній літературі склалися два підходи щодо визначення співвідношення досліджуваних понять. Одні науковці, базуючись на положеннях національного законодавства, наполягають на недоцільності чіткого розмежування понять «нагляд» і «контроль», інші ж доводять їх змістовну відмінність: головна різниця між контролем і наглядом полягає в тому, що перший, на відміну від другого, передбачає втручання в діяльність того чи іншого суб'єкта [3, с. 392].

На думку В. С. Шестак, контролем є самостійна чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених суб'єктів, що спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [16, с. 7]. Ю. П. Битяк зазначає, що контролем є систематична діяльність компетентних суб'єктів, спрямована на встановлення дотримання Конституції, законів України, інших

нормативних актів, підлягання дисципліні й правопорядку підконтрольними суб'єктами. Відповідна діяльність, як зазначає науковець, здійснюється шляхом втручання контролюючих органів у роботу підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів, видання обов'язкових для виконання вказівок, припинення, зміни чи скасування правозастосовних актів, застосування у разі необхідності заходів примусу щодо підконтрольних суб'єктів [1, с. 223–224].

У свою чергу, нагляд науковці визначають як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, що характеризується виявленням і попередженням правопорушень [15, с. 196]; цільове спостереження за дотриманням виконавчо-розпорядчими органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами правил, передбачених нормативно-правовими актами [7, с. 675].

При цьому досить багато науковців визначають поняття нагляду і контролю одне через одне. Спільна мета контролю і нагляду полягає в тому, щоб виявляти фактичний стан справ у будь-якому процесі, співставити відповідність цього стану наміченим цілям і в разі необхідності застосовувати корегуючі заходи по приведенню підконтрольного об'єкта до належного стану [2, с. 17]. Так, на думку Ю. С. Шемшученка, державний нагляд – це вид державного контролю із забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться в законах і підзаконних актах [17, с. 140]. А. В. Денисова вказує, що наглядом є діяльність компетентних суб'єктів, що характеризується безперервністю та системністю, спрямована на встановлення стану додержання законності у відповідних суспільних відносинах, виявлення і припинення порушень, притягнення порушників до відповідальності [5, с. 36]. Про недоцільність розмежування, зокрема у науці права соціального забезпечення, понять «нагляд» і «контроль» свідчить також той факт, що статус будь-якого державного чи громадського органу (суб'єкта) залежить не від його назви (орган контролю чи наглядовий орган), а від змісту функцій, які він виконує, повноважень, якими від наділений. Крім того, практично всі

державні органи поєднують у свій діяльності і елементи контролю, і елементи нагляду, а, отже, їх діяльність цілком обґрунтовано називають контрольно-наглядовою [3, с. 396].

Під державним наглядом і контролем у сфері соціального захисту населення України слід розуміти управлінську діяльність держави (в особі державних органів та посадових осіб), що спрямована на забезпечення дотримання законодавства у сфері соціально-забезпечувальних відносин. Головною метою державного нагляду й контролю у сфері соціального захисту є сприяння ефективній реалізації конституційного права людини на соціальний захист [18, с. 91]. Кориґуючи зазначене визначення, К. В. Бориченко визначає нагляд і контроль у сфері соціального захисту як діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на встановлення стану додержання законності у суспільних відносинах у сфері соціального захисту, відповідності діяльності соціально зобов'язаних суб'єктів інтересам суспільства, виявлення і припинення порушень, притягнення порушників до юридичної відповідальності. При цьому завданнями нагляду і контролю у сфері соціального захисту є: 1) отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан дотримання законності та інтересів суспільства у процесі забезпечення права на соціальний захист; 2) застосування заходів попередження правопорушень у сфері соціального захисту населення (в деяких випадках з правом прямого втручання в діяльність об'єкта нагляду); 3) надання допомоги піднаглядному об'єкту у поновленні законності і дисципліни; 4) встановлення причин і умов, які сприяють порушенню вимог нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення; 5) вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до юридичної відповідальності [3, с. 397, 484].

За сучасних умов нагляд і контроль у сфері соціального захисту має бути спрямований на досягнення таких завдань, як: 1) отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан дотримання законності та інтересів суспільства у процесі забезпечення права на соціальний захист; 2) застосування заходів попередження правопорушень у сфері соціального захисту населення (в деяких випадках з правом прямого втручання в діяльність об'єкта нагляду); 3) надання допомоги піднаглядному об'єкту у поновленні законності і дисципліни; 4) встановлення причин і умов, які сприяють порушенню вимог нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення; 5) вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до юридичної відповідальності [5, с. 36].

Вказані завдання у процесі своєї діяльності виконуються загальними та спеціальними суб'єктами нагляду і контролю за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту населення різних форм власності.

Головними принципами державного контролю у сфері соціального забезпечення є: 1) адресність – здійснення заходів, щоб соціальна підтримка потрапляла лише до тих, хто її дійсно потребує; 2) ефективність використання бюджетних коштів – забезпечення державного контролю при призначенні соціальних допомог; 3) законність – попередження і недопущення корупції та шахрайства як з боку державних посадовців, працівників органів соціального захисту, так і самих громадян [6, с. 149].

На сучасному етапі, як зазначає О. М. Жук, головними організаційними інструментами контролю та забезпечення належного функціонування системи соціального захисту є: моніторинг, контроль (нагляд), верифікація, аудит, інспектування, оцінювання якості та ефективності надання соціальних послуг. Вони забезпечують безболісний перехід від традиційного соціального обслуговування до сучасної системи надання послуг, спрямованої на соціалізацію та підтримку особи під час свідомого, мотивованого подолання складних життєвих обставин [6, с. 149].

Об'єктами державного контролю у сфері соціального забезпечення є: 1) органи, установи та організації, що призначають, нараховують та/або здійснюють державні виплати; 2) надавачі соціальних послуг – юридичні особи та фізичні особи-підприємці; 3) надавачі соціальних послуг – фізичні особи; 4) громадяни України, які користуються правом отримання соціальних допомог; 5) отримувачі соціальних послуг [6, с. 151].

Загальними суб'єктами нагляду і контролю у сфері соціального захисту є інституції, контрольно-наглядова діяльність яких спрямована на встановлення стану законності у різних сферах суспільних відносин, у тому числі й у сфері соціального захисту населення. Такими суб'єктами є:

– Державна служба України з питань праці, основними завданнями якої відповідно до Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96 [13], серед іншого, є здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з

метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;

– Державна аудиторська служба України, яка відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» від 3 лютого 2016 року № 43[12] здійснює контроль у міністерствах, інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах, суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, спрямований на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів;

– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, на яку указом Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23 листопада 2011 року № 1063/2011 [14] покладено повноваження щодо здійснення державного контролю у сфері накопичувального пенсійного забезпечення шляхом організації перевірок діяльності пенсійного фонду, адміністратора, компанії з управління активами, зберігача, страхової організації та банківської установи, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення, самостійно або із залученням аудитора;

– Антимонопольний комітет України, який відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 року [11], наділений повноваженнями щодо здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, у тому числі у системі недержавного соціального забезпечення, на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів;

– органи місцевого самоврядування;

– інститути громадянського суспільства [3, с. 400–402].

– спеціальними суб'єктами нагляду і контролю за дотриманням законності у сфері соціального захисту є підприємства, установи, організації, створені з визначеною метою.

Література

1. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і факультетів / За ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.

2. Баклан О.В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2002. 239 с.

3. Бориченко К. В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 552 с.

4. Герасименко С. Г. Співвідношення понять «судовий контроль», «прокурорський нагляд» та «відомчий контроль» на досудових стадіях кримінального процесу. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 1. С. 193–202.

5. Денисова А. В. Співвідношення контролю та нагляду. *Адміністративне право і процес*. № 2 (4). 2013. С. 30–37.

6. Жук О. М. Організаційно-правові засади контролю в системі в системі соціального забезпечення України на сучасному етапі. *Економічний форум*. № 2/2021. С. 147–154.

7. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 544 с.

8. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів: у 4 т. Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. К.: Аконіт, 1999. Т. 2. 910 с.

9. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер) та ін. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

10. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: монографія; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Д.: Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. Ліра ЛТД, 2008. 376 с.

11. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 року № 3659-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.

12. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43. *Офіційний вісник України*. 2016. № 12. Ст. 506.

13. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96. *Офіційний вісник України*. 2015. № 21. Ст. 584.

14. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президенту України від 23 листопада 2011 року № 1063/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 94.

15. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.

16. Шестак В.С. Державний контроль у сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Харків, 2002. 18 с.

17. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 2. 744 с.

18. Яковлева Г. Державний нагляд і контроль у сфері соціального забезпечення населення. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 90–93.

Анотація

Кропивницький М. О. Нагляд і контроль у сфері соціального захисту населення України: адміністративно-правовий аспект. – Стаття.

У статті розглянуто питання здійснення нагляду й контролю у сфері соціального захисту населення в Україні через призму адміністративно-правового аспекту – шляхом аналізу теоретичних узагальнень відповідних термінів і терміно-понять у фаховій та науковій юридичній літературі й встановлення переліку суб'єктів такого нагляду й контролю. Проаналізовано підходи до визначення співвідношення досліджуваних понять: підхід щодо недоцільності чіткого розмежування понять «нагляд» і «контроль» з огляду на положення національного законодавства й підхід щодо їх змістовної відмінності з огляду на те що контроль, на відміну від нагляду, передбачає втручання в діяльність того чи іншого суб'єкта. Визначено, що під державним наглядом і контролем у сфері соціального захисту населення України слід розуміти управлінську діяльність держави (в особі державних органів та посадових осіб), що спрямована на забезпечення дотримання законодавства у сфері соціально-забезпечувальних відносин. Підкреслено, що головною метою державного нагляду й контролю у сфері соціального захисту є сприяння ефективній реалізації конституційного права людини на соціальний захист. Встановлено, що 1) загальними суб'єктами нагляду і контролю у сфері соціального захисту є інституції, контрольно-наглядова діяльність яких спрямована на встановлення стану законності у різних сферах суспільних відносин, у тому числі й у сфері соціального захисту населення: Державна служба України з питань праці; Державна аудиторська служба України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Антимонопольний комітет України; органи місцевого самоврядування; інститути громадянського суспільства; 2) спеціальними суб'єктами нагляду і контролю за дотриманням законності у сфері соціального захисту є підприємства, установи, організації, створені з визначеною метою.

Ключові слова: нагляд, контроль, соціальний захист, державний нагляд і контроль, державний нагляд і контроль у сфері соціального захисту населення України, суб'єкти нагляду й контролю у сфері соціального захисту населення України.

Summary

Kropyvnytskyi M. O. The administrative and legal aspect of supervision and control in Ukraine's social security sphere. – Article.

The article discusses the administrative and legal aspect of implementation issues of supervision and control in Ukraine's social security sphere by analysis of theoretical generalizations of corresponding terms and term concepts in the professional and legal scientific literature and defining the subject list of such supervision and control. The approaches to the determination of correlation between researched concepts are analyzed: the approach regarding the inexpediency of a clear distinction of "supervision" and "control" concepts taking into account the provisions of national legislation and the approach regarding their meaningful difference in view of the fact that the "control" involves the interference in the activity of legal entities, unlike the "supervision". The state supervision and control in Ukraine's social security sphere is defined as the administrative activity of the state represented by government bodies and officials aimed at providing law abidance in the sphere of social security relations. It is emphasized that the main aim of state supervision and control in the sphere of social security is facilitating the effective implementation of the constitutional human right of social protection. It is defined that 1) the ordinary legal subjects of supervision and control in social security sphere are the institutions whose control and supervision activity is aimed at establishing of lawfulness in various fields of social relations including the field of social security: State Service of Ukraine on Labor Issues; State Audit Service of Ukraine; National Securities and Stock Market Commission; The Antimonopoly Committee of Ukraine; local self-government bodies; civil society institutions; 2) the special subjects of supervision and control in following the lawfulness in social security sphere such as companies, institutions, organizations created with specific purpose.

Key words: supervision, control, social security, state supervision and control, state supervision and control in Ukraine's social security sphere, subjects of supervision and control in Ukraine's social security sphere.

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.16>

В. І. Розмош
orcid.org/0000-0002-7025-5741
аспірант

Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБМІН ПОДАТКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ІНОЗЕМНИМИ ДЕРЖАВАМИ ПО СТЯГНЕННЮ ПОДАТКОВОГО БОРГУ

Постановка проблеми та її актуальність. За даними Державної податкової служби України (далі – ДПС) загальна сума податкового боргу (без врахування митних платежів) станом на 01.04.2023 року складає 145 млрд. грн. Станом на 01.01.2022 року, дана сума податкового боргу складала майже 106 млрд. грн.

При цьому, станом на 01.01.2023 року сума списаної безнадійної заборгованості склала 1,6 млрд. грн. Станом на 01.01.2022 року, сума списаної безнадійної заборгованості складала 7,6 млрд. грн. [1].

Тобто приріст податкового боргу лише за рік в Україні склав 39 млрд. грн., сума списаної податкової заборгованості – 1,6 млрд. грн., які є додатково списаними до суми безнадійної заборгованості на початок 2022 року у розмірі 7,6 млрд. грн. [2].

Дані показники наглядно демонструють, що динаміка податкового боргу в Україні стрімко зростає, при цьому органи ДПС не мають дієвих законодавчих механізмів, щодо своєчасного його погашення, що у свою чергу призводить до визнання даного податкового боргу безнадійним із подальшим списанням.

Дане негативно відображається на дохідній частині Державного та місцевого бюджетів, що в умовах збройної агресії російської федерації, ставить під загрозу можливість фінансування, у повній мірі, обороноздатність України та виконання інших бюджетних призначень, зокрема на державний апарат та соціальну сферу.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Аналіз проблемних аспектів виникнення та погашення податкового боргу були предметом дослідження у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема: О.М. Десятнюк, В.В. Угрин, О.М. Тимченко, Т.Я. Маршалок, П.М. Дуравкін, А.М. Соколовська, А.І. Крисоватий та ін. Однак, умови в яких опинилася Україна через повномасштабне вторгнення російської федерації, потребує як найшвидших кроків, щодо вироблення нових підходів у погашенні податкової заборгованості платників податків.

Мета дослідження. На основі аналізу чинних нормативно-правових актів та тих законодавчих інструментів які є в арсеналі контролюючих органів, запропонувати нові підходи погашення податкового боргу резидентів України, у тому числі за рахунок їх майна яке знаходиться в юрисдикції іноземних країн, зокрема в країнах-учасниках Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до пп. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України (далі – ПК України), податковий борг – це сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений цим Кодексом строк, та непогашеної пені, нарахованої у порядку, визначеному цим Кодексом.

Податковий борг, на думку О.М. Десятнюк та В.В. Угрин, є суспільним явищем та має доволі складний характер. До основних причин його виникнення належать:

- значний спад виробництва та зростання цін на сировину і матеріали;
- відсутність ринків збуту продукції;
- проведення бартерних операцій;
- неплатоспроможність покупців, що тягне за собою несвоєчасне поступлення коштів на банківські рахунки та збільшення дебіторської заборгованості;
- відсутність обігових коштів;
- форс-мажорні та непередбачувані обставини;
- надмірна кредиторська заборгованість;
- невиконання умов договорів, контрактів партнерами.

Окрім цих основних причин, варто виокремити: надмірне навантаження на фонд оплати праці, а також необґрунтованість цін на послуги, що надають комунальні підприємства (відсутність своєчасних субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію, послуги з централізованого водопостачання та водовідведення, що вироблялися, транспортувалися та постачалися населенню), а відтак у комунальних підприємств виникає загроза неплатоспроможності за основними податками та зборами [3].

Соціально-економічний зміст виникнення податкового боргу, О.М. Десятнюк, Т.Я. Маршалок пропонують розглядати як фіскальний наслідок безпосереднього невиконання або неналежного виконання платниками податків своїх соціальних зобов'язань, які проявляються у вигляді обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів. Виникнення податкового боргу пов'язане, з одного боку, із проявом протиправних дій у сфері оподаткування та умисного ухилення від сплати податків. З іншого боку, податковий борг виникає як наслідок допущених прорахунків у державній соціально-економічній політиці і свідчить про неузгодженість взаємовідносин контролюючих органів з фізичними і юридичними особами в частині формування податкової складової доходів бюджету держави [4].

Разом із цим, згідно пп. 19-1.1.22 ст. 19-1 ПК України, законодавцем покладено обов'язок здійснювати погашення податкового боргу, стягнення своєчасно ненарахованих та/або несплачених сум єдиного внеску та інших платежів, саме на органи ДПС.

Джерелами сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу платника податків, згідно ст. 87 ПК України, є будь-які власні кошти, у тому числі ті, що отримані від продажу товарів (робіт, послуг), майна, випуску цінних паперів, зокрема корпоративних прав, отримані як позика (кредит), та з інших джерел з урахуванням особливостей, визначених цією статтею, а також суми надміру сплачених платежів до відповідних бюджетів.

При цьому, сплату грошових зобов'язань або погашення податкового боргу платника податків з відповідного платежу може бути здійснено також за рахунок будь-якого майна такого платника податків з урахуванням обмежень, визначених ПК України, а також іншими законодавчими актами.

Згідно ст. 95 ПК України контролюючий орган здійснює за платника податків і на користь держави заходи щодо погашення податкового боргу такого платника податків шляхом стягнення коштів, які перебувають у його власності, а в разі їх недостатності – шляхом продажу майна такого платника податків, яке перебуває у податковій заставі.

Стягнення коштів та продаж майна платника податків провадяться не раніше ніж через 30 календарних днів з дня надіслання (вручення) такому платнику податкової вимоги.

Пунктом 95.3 статті 95 ПК України визначено, що стягнення коштів з рахунків платника податків у банках, обслуговуючих такого платника податків, та з рахунків платників податків у системі електронного адміністрування податку

на додану вартість, відкритих в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, здійснюється за рішенням суду, яке направляється до виконання контролюючим органам, у розмірі суми податкового боргу або його частини.

Контролюючий орган звертається до суду щодо надання дозволу на погашення усієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває у податковій заставі. Рішення суду щодо надання вказаного дозволу є підставою для прийняття контролюючим органом рішення про погашення усієї суми податкового боргу.

Продаж майна платника податків, у відповідності до п. 95.7 ст. 95 ПК України, здійснюється на публічних торгах та/або через торгівельні організації. [5].

Поряд із цим, досить часто відбувається ситуація неможливості контролюючого органу забезпечити погашення грошових зобов'язань та податкового боргу платника податків за рахунок його коштів та майна у зв'язку із їх відсутністю на території України.

Однак такі кошти та майно можуть бути у платника податків за кордоном і на них може бути звернуто стягнення, у порядку та спосіб визначений чинним законодавством України.

Однак для того, щоб практично реалізувати дане, органи ДПС повинні володіти відповідною податковою інформацією.

Статтею 16 Закону України від 02.10.1992 року за № 2657-ХІІ «Про інформацію» визначено, що податкова інформація – це сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Кодексом.

Правовий режим податкової інформації визначається Кодексом та іншими законами [6].

Згідно ст. 72 ПК України для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючого органу використовується інформація, що надійшла:

А) від платників податків та податкових агентів, зокрема інформація:

– що міститься в податкових деклараціях, розрахунках, звітах про використання доходів (прибутків) неприбуткової організації, визначеної пунктом 133.4 статті 133 цього Кодексу, інших звітних документах;

– що міститься у наданих великими платниками податків в електронній формі копіях документів з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), пер-

винних документах, які ведуться в електронній формі, реєстрах бухгалтерського обліку, фінансовій звітності, інших документах, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків і зборів;

– про фінансово – господарські операції платників податків;

– про застосування реєстраторів розрахункових операцій, програмних реєстраторів розрахункових операцій, у тому числі електронні копії розрахункових документів та фіскальних звітних чеків, поданих до контролюючих органів. Для цілей цього підпункту терміни вживаються у значеннях, наведених у Законі України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»;

Б) від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та Національного банку України, зокрема інформація:

– про об'єкти оподаткування, що надаються та/або реєструються такими органами. Зазначена інформація повинна містити, зокрема, вид, характеристики, індивідуальні ознаки об'єкта оподаткування (в разі наявності), за якими його можна ідентифікувати;

– про результати здійснення державного контролю за господарською діяльністю платника податків;

– що міститься у звітних документах (крім персоналізованої статистичної інформації), які подаються платником податків органам виконавчої влади та/або органам місцевого самоврядування;

– про встановлені органами місцевого самоврядування ставки місцевих податків, зборів та надані такими органами податкові пільги;

– про дозволи, ліцензії, патенти, свідоцтва на право провадження окремих видів діяльності, яка повинна містити, зокрема найменування платника податків, якому видані такі дозволи, ліцензії, патенти; податковий номер або реєстраційний номер облікової картки фізичної особи; вид дозвільного документа; вид діяльності, на провадження якої видано дозвільний документ; дату видачі дозвільного документа; строк дії дозвільного документа, інформацію про припинення (зупинення) дії дозвільного документа із зазначенням підстав такого припинення (зупинення); сплату належних платежів за видачу дозвільного документа; перелік місць провадження діяльності, на яку видано дозвільний документ;

– про експортні та імпорتنі операції платників податків;

В) від банків, інших фінансових установ, небанківських надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей – інформація про наявність та рух коштів на рахунках/електро-

них гаманцях платника податків, звіти про підзвітні рахунки, подані від фінансових агентів;

Г) від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів;

Д) за наслідками податкового контролю;

Ж) для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності також використовується інша інформація, оприлюднена відповідно до законодавства та/або добровільно чи за запитом надана контролюючому органу в установленому законом порядку, а також інформація, наведена у скарзі покупця (споживача) щодо порушення платником податків встановленого порядку проведення розрахункових операцій із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних реєстраторів розрахункових операцій;

З) від центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифрової економіки, інформацію про відповідність резидентів Дія Сіті вимогам Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», зокрема щодо включення/виключення платників податків до/з реєстру Дія Сіті.

Зазначена вище інформація, у відповідності до ст. 73 ПК України, безоплатно надається контролюючим органам періодично або на окремий письмовий запит контролюючого органу у терміни, визначені чинним законодавством.

Згідно ст. 74 ПК України зібрана податкова інформація та результати її опрацювання використовуються для виконання покладених на контролюючі органи функцій та завдань, а також центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, для формування та реалізації єдиної державної податкової політики.

Таким чином, джерелами інформації для вжиття заходів забезпечення та погашення податкового боргу резидентів України, може бути будь-яка інформація отримана органами ДПС у процесі їх діяльності, у тому числі інформація отримана із зовнішніх джерел (чат-бот, месенджери тощо); відкритих джерел (ЗМІ, Інтернет тощо).

Однак перед ініціюванням заходів забезпечення та стягнення податкового боргу посадовим (службовим) особам органів ДПС необхідно перевіряти достовірність отриманої інформації.

Дане, зокрема може здійснюватися також і через отримання офіційних відповідей від уповноважених державних органів України, а також іноземних держав, у порядку та спосіб визначений чинним законодавством України.

Підпунктом 19¹.1.32 пункту 19¹.1 статті 19 ПК України визначено, що контролюючі органи організують взаємодію та обмін інформацією з державними органами інших держав згідно

із законодавством, міжнародними договорами України, здійснюють міжнародне співробітництво у податковій сфері.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Законом України від 17.12.2008 року за № 677-VI «Про ратифікацію Конвенції про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах», була ратифікована Конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах (далі – Конвенція) яка підлягає застосуванню в Україні як частина її національного законодавства.

Конвенція, згідно її преамбули, підписана членами Ради Європи та країнами – членами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та у відповідності до ст. 1 Конвенції застосовується у сфері:

- обміну інформацією, зокрема одночасні податкові перевірки та участь у податкових перевірках за кордоном;
- допомогу в стягненні податків, зокрема заходи зі збереження суми податків та вручення документів.

У відповідності до ст. 24 Конвенції сторони за посередництвом їхніх відповідних уповноважених органів підтримують зв'язок одна з одною для виконання цієї Конвенції. Для цього вповноважені органи можуть спілкуватися безпосередньо між собою та можуть дозволяти підпорядкованим їм органам діяти від їхнього імені. Уповноважені органи двох чи більше Сторін можуть за спільною згодою визначати порядок застосування між ними Конвенції.

Можливості надання допомоги, передбачені цією Конвенцією, у відповідності до ст. 27 Конвенції, не обмежують можливостей і самі не обмежуються можливостями, передбаченими в існуючих або майбутніх міжнародних угодах чи інших домовленостях, укладених між відповідними Сторонами, чи в інших документах, що стосуються співробітництва в податкових справах.

Для України, Конвенція, у відповідності до Закону України від 17.12.2008 року за № 677-VI «Про ратифікацію Конвенції про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах», набрала чинність з 01.07.2009 року [7].

Законом України від 16.09.2014 року за № 1678-VII «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», ратифіковано угоду між Україною та ЄС про асоціацію (далі – Угода про асоціацію).

У відповідності до ст. 349 Угоди про асоціацію Сторони співробітничать з метою покращення належного управління у сфері оподаткування з метою подальшого покращення економічних відносин, торгівлі, інвестицій та добросовісної конкуренції.

При цьому, згідно ст. 350 Угоди про асоціацію, Сторони визнають і зобов'язуються застосувати принципи належного управління у сфері оподаткування, зокрема принципи прозорості, обміну інформацією та добросовісної податкової конкуренції, яких дотримуються держави-члени на рівні ЄС. Із цією метою без упередженості щодо компетенції ЄС та держав-членів Сторони покращують міжнародне співробітництво у сфері оподаткування, сприяють збору законних податкових надходжень та розвивають заходи ефективної імплементації вищезазначених принципів [8].

У подальшому 28.02.2022 року Президент України підписав заявку на членство України в Європейському Союзі та 23.06.2022 року Європейська Рада надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу [9].

Таким чином, як Конвенція так і Угода про асоціацію, є обов'язковою для України та згідно ст. 9 Конституції України, має вищу юридичну силу по відношенню до всіх актів національного законодавства, за винятком Конституції України та визначає, зокрема співробітництво України з ЄС у податковій сфері у тому числі по вжиттю заходів забезпечення та стягнення податкового боргу резидентів України

Поряд із цим, у країнах ЄС діє Директива Ради 2010/24/ЄС від 16.03.2010 року «Про взаємну допомогу в стягненні за вимогами стосовно податків, мит та інших інструментів» (далі – Директива №2010/24/ЄС) яка встановлює правила відповідно до яких держави-члени ЄС повинні надавати допомогу для стягнення в державі-члені будь-яких вимог, щодо податків, зборів, інших обов'язкових платежів які виникають в іншій державі-члені та Директива Ради №2011/16/ЄС від 15.02.2011 року «Про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування та про скасування Директиви 77/799/ЄЕС» (далі – Директива №2011/16/ЄС) яка застосовується до всіх податків будь-якого виду, що стягуються державою-членом ЄС або від її імені, або територіальними чи адміністративними підрозділами держави-члена ЄС, включаючи місцеві органи влади [10; 11].

На сьогоднішній день, положення Директив №2010/24/ЄС та №2011/16/ЄС, не застосовуються в Україні, однак набуття членства Україною в ЄС, потребує приведення українського законодавства, у відповідність до законодавства ЄС та впровадження відповідних норм права ЄС до національного законодавства України.

Не є виключенням із даного процесу і заходи щодо забезпечення або погашення податкового боргу платників податків, які застосовуються контролюючими органами у країнах ЄС.

Однак до приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС, органи ДПС при вжитті заходів щодо стягнення податкового боргу резидентів України за рахунок майна (коштів), що знаходяться в країнах ЄС, у відповідності до Конвенції та Угоди про асоціацію, вже можуть використовувати підходи, які застосовують країни ЄС, згідно Директиви № 2010/24/ЄС та Директиви № 2011/16/ЄС, при стягненні будь-яких вимог, щодо податків, зборів, інших обов'язкових платежів які виникають в державі-члені ЄС.

Вказане право органів ДПС, прямо передбачено ст. 18 Конвенції та значно пришвидшить розгляд, зокрема державами – членами ЄС відповідних запитів України та сприятиме прийняттю позитивних рішень за ними.

Статтею 4 Конвенції визначено, що Сторони зокрема як передбачено в цьому розділі, здійснюють обмін будь-якою інформацією, яка може бути доречною, зокрема для встановлення суми та збору податку, а також стягнення податкової заборгованості й здійснення виконавчих заходів з метою її стягнення і притягнення до адміністративної відповідальності чи порушення кримінального переслідування в судовому органі.

Ратифікувавши Конвенцію, Україна визначила коло податків до яких вона застосовується, зокрема:

- податку на прибуток підприємств;
- податку з доходів фізичних осіб;
- збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- плати за землю;
- податку на додану вартість;
- акцизного податку;
- збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- збору за першу реєстрацію транспортного засобу;
- єдиного податку;
- фіксованого сільськогосподарського податку;
- державного мита;
- рентних платежів;
- збору за спеціальне використання води;
- збору за спеціальне використання лісових ресурсів.

Конвенція передбачає три способи обміну між Сторонами інформацією, зокрема обмін інформацією на прохання, автоматичний обмін інформацією та спонтанний обмін інформацією.

На сьогоднішній день обмін податковою інформацією між Україною та іншими країнами світу (за виключенням із США) здійснюється не в авто-

матичному порядку, а виключно за потреби та за спеціальними письмовими запитами компетентних органів іноземних країн. Вказаний процес є довготривалим, однак до запровадження Україною автоматичного обміну інформацією, посадові (службові) особи органів ДПС при вжитті заходів щодо стягнення податкового боргу резидентів України за рахунок майна (коштів), що знаходяться в країнах ЄС використовують обмін інформацією на прохання та спонтанний обмін інформацією.

Статтею 11 Конвенції визначено, що на прохання запитуючої держави запитувана держава з урахуванням положень статей 14 й 15 вживає необхідних заходів для стягнення податкової заборгованості, належної до сплати першій державі, ніби ця заборгованість, виникла в запитуваній державі.

При цьому, у відповідності до п. 2 ст. 11 Конвенції, положення п. 1 застосовуються лише до податкової заборгованості, яка є предметом документа, що дозволяє примусове стягнення заборгованості в запитуючій державі, та, якщо відповідні Сторони не домовилися про інше, яка не оспорується.

Проте, якщо заборгованість, значиться за особою, яка не є резидентом запитуючої держави, застосовується лише п. 1, коли відповідні Сторони не домовилися про інше, у випадках, коли заборгованість не може більше оспорюватися.

Пункт 12 Конвенції також передбачає, що на прохання запитуючої держави, запитувана держава з метою стягнення суми податку вживає заходів для її збереження, навіть якщо заборгованість оспорується або ще не є предметом документа, що дозволяє її примусове стягнення.

Питання стосовно будь-якого періоду, після закінчення якого заборгованість не може примусово стягуватися, у відповідності до п. 1 ст. 13 Конвенції, регулюються законодавством запитуючої держави. У проханні про надання допомоги наводиться конкретна інформація про цей період.

Заходи стягнення, які здійснюються запитуваною державою відповідно до прохання про надання допомоги та внаслідок яких згідно із законодавством цієї держави період, згаданий у п. 1 ст. 13 Конвенції, може призупинятися чи припинятися, повинні також мати такі самі наслідки за законодавством запитуючої держави. Запитувана держава інформує запитуючу державу про такі заходи.

У будь-якому випадку запитувана держава не зобов'язана виконувати прохання про надання допомоги, яке подається через 15 років від дати ухвалення первинного документа, що дозволяє примусове стягнення.

Стягнення податкової заборгованості, в якому надається допомога, у відповідності до ст. 15 Конвенції, не має в запитуваній державі жодного спеціального переважного права перед стягненням заборгованості, належної до сплати цій державі, навіть якщо процедура стягнення є такою самою, як і процедура стягнення податкової заборгованості, належної до сплати цій державі.

Таким чином як положеннями Кодексу так і Конвенції чітко визначено, право органів ДПС звертатися до іноземних держав, учасників Конвенції, із запитом щодо вжиття заходів забезпечення та стягнення податкової заборгованості резидентів України за рахунок їх коштів та майна яке знаходиться у вказаних державах.

Статтею 104¹ Кодексу визначено, що надання компетентним органом іноземної держави на прохання контролюючого органу допомоги у стягненні податків на підставі відповідного документа, визначеного статтями 56, 58-1 цього Кодексу, здійснюється відповідно до міжнародних договорів України.

Для цього контролюючий орган, з метою стягнення несплаченої узгодженої суми грошового зобов'язання платника податків після спливу 90 календарних днів з дня надіслання відповідного документа звертається до компетентного органу іноземної держави, резидентом якої є така особа, про надання адміністративної допомоги відповідно до пункту 104-1.1 цієї статті.

На сьогоднішній день ст. 104¹ Кодексу, стосується виключно осіб – нерезидентів, однак визначений нею механізм, з урахуванням міжнародних договорів України, після внесення відповідних законодавчих змін до Кодексу, може бути застосований і до резидентів України, які мають кошти, а також інше майно за кордоном, зокрема і в країнах ЄС.

Спеціальних строків звернення контролюючого органу до іноземних країн з метою стягнення несплаченої узгодженої суми грошового зобов'язання платника податків, положеннями чинного законодавства не визначено, однак надмірне зволікання, може призвести до того, що не добросовісний платник податків вживе заходи, щодо відчуження майна та коштів, які можуть бути предметом погашення його податкового боргу і за кордоном.

Статтею 18 Конвенції визначено, що при зверненні, контролюючий орган у проханні повинен зазначити:

- орган або установа, які ініціювали прохання, подане уповноваженим органом;
- прізвище, адреса та будь-які інші відомості, що допомагають ідентифікувати особу, стосовно якої подається прохання;

- у випадку прохання про надання інформації – форма, в якій запитуюча держава бажає отримати інформацію для задоволення своїх потреб;

- у випадку прохання про надання допомоги в стягненні податку чи здійсненні заходів зі збереження суми податку – характер податкової заборгованості, структура податкової заборгованості й майно, за рахунок якого податкова заборгованість може бути стягнена;

- у випадку прохання про вручення документів – характер і предмет документа, який повинен бути вручений;

- чи відповідає прохання законодавству та адміністративній практиці запитуючої держави та чи воно обґрунтоване у світлі вимог ст. 19 Конвенції.

Як тільки будь-яка інша інформація, що стосується прохання про надання допомоги, стає відомою запитуючій державі, остання надсилає її запитуваній державі.

До прохання про надання адміністративної допомоги, у відповідності до ст. 13 Конвенції, додаються:

- заява про те, що заборгованість стосується податку, до якого застосовується ця Конвенція, та, у випадку стягнення, про те, що з урахуванням п. 2 ст. 11 Конвенції заборгованість не оспорується або не може оспорюватися;

- офіційна копія документа, що дозволяє примусове стягнення заборгованості в запитуючій державі; та

- будь-який інший документ, необхідний для здійснення стягнення чи заходів зі збереження суми податків.

Документ, що дозволяє примусове стягнення в запитуючій державі, у відповідних випадках і згідно з положеннями, чинними в запитуваній державі, приймається, визнається, доповнюється або замінюється якнайскоріше від дати отримання прохання про надання допомоги документом, що дозволяє примусове стягнення в запитуваній державі.

При цьому, у відповідності до ст. 19 Конвенції, запитувана держава не зобов'язана приймати прохання до виконання, якщо запитуюча держава не використала всіх засобів, що існують на її території, за винятком випадків, коли використання таких засобів може зумовити невідомі труднощі.

Прийнявши запит контролюючого органу України до виконання, запитувана держава, у відповідності до ст. 17 Конвенції, вручає адресату документи, зокрема ті, які стосуються судових рішень, що надсилаються запитуючою державою та стосуються податку, до якого застосовується ця Конвенція.

Вручення документів запитуваною державою здійснюється:

– у спосіб, установлений її внутрішнім законодавством для вручення документів суттєво подібного характеру;

– настільки, наскільки це можливо, у конкретний спосіб, про який попросила запитуюча держава, або в спосіб, який найбільше схожий на такий спосіб і передбачений її законодавством.

При цьому, у відповідності до п. 4 ст. 17 Конвенції, ніщо в цій Конвенції не тлумачиться як таке, що робить не дійсним будь-яке вручення документів Стороною відповідно до її законодавства.

Після прийняття прохання про надання допомоги до виконання, запитувана держава, вживає заходи щодо стягнення заборгованості та згідно ст. 20 Конвенції, як найскоріше інформує запитуючу державу про вжиті заходи й результати допомоги.

У разі якщо прохання відхиляється, запитувана держава якнайскоріше інформує запитуючу державу про таке рішення та причини його ухвалення.

Якщо у випадку прохання про надання інформації запитуюча держава визначила форму, в якій вона бажає отримати інформацію, та якщо запитувана держава може це зробити, запитувана держава надає інформацію в запитуваній формі.

Практична взаємодія України з іншими державами, у тому числі державами – членами ЄС, у рамках Конвенції, здійснюється у відповідності до Порядку обміну податковою інформацією з компетентними органами іноземних країн, затвердженого наказом Міністерства фінансів України 16.04.2022 року за № 118 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 06.06.2022 року за №606/37942 (далі – Наказ № 118). [12].

Стягнення ж податкового боргу в країнах ЄС, як вже зазначалося раніше, здійснюється у відповідності до Директиви № 2010/24/ЄС та Директиви № 2011/16/ЄС.

Обмін інформацією між країнами ЄС, у відповідності до вказаних Директив, здійснюється на запит; з ініціативи однієї із сторін; автоматичний обмін інформацією.

Згідно ст. 10 Директиви № 2010/24/ЄС на запит органу-заявника запитуваний орган здійснює стягнення за вимогами, які є предметом інструмента, що дозволяє їх примусове виконання у державі-члені органу-заявника.

Орган-заявник, згідно ст. 11 Директиви № 2010/24/ЄС не має подавати запит на стягнення, якщо і до поки відбувається оскарження у державі-члені органу-заявника вимоги та/або інструмента, що дозволяє його примусове виконання у державі-члені, крім як у випадках, коли спір, порушено перед компетентним органом держави-члена органу-заявника. У такому випадку

орган-заявник інформує про це запитуваний орган та одночасно зазначає обсяг вимоги, що не оспорюється.

До подання запиту органом-заявником щодо стягнення, у відповідності до ст. 11 Директиви № 2010/24/ЄС, повинні бути здійснені відповідні процедури стягнення, доступні у державі-члені органу-заявника, крім як у таких ситуаціях:

– якщо очевидно, що відсутні активи, з яких може бути здійснено стягнення у державі-члені органу-заявника, або що такі процедури не призведуть до повного покриття вимоги, та орган-заявник має конкретну інформацію, що свідчить про наявність у відповідної особи активів у запитуваній державі-члені;

– якщо застосування таких процедур у державі-члені органу-заявника призведе до непропорційних труднощів.

Згідно ст. 12 Директиви № 2010/24/ЄС, будь-який запит стосовно стягнення повинен супроводжувати уніфікований інструмент, що дозволяє примусове виконання у запитуваній державі-члені.

Цей уніфікований інструмент, що дозволяє примусове виконання у запитуваній державі-члені, повинен відображати основні дані початкового інструмента, що дозволяє примусове виконання, та складати єдину основу для заходів стягнення і забезпечення, що здійснюються у запитуваній державі-члені. Такий інструмент не потребує жодного визнання, доповнення чи заміни у такий державі-члені.

Уніфікований інструмент, що дозволяє примусове виконання, повинен містити щонайменше таку інформацію:

– інформацію стосовно ідентифікаційних даних інструмента, що дозволяє примусове виконання, опис вимоги, включно з її характером, період охоплення вимоги, будь-які важливі для процесу примусового виконання дані, та сума вимоги і її різних компонентів, як-от основна сума, нараховані відсотки тощо;

– найменування та інші дані, необхідні для ідентифікації боржника;

– найменування, адресу та контактні дані:

– органу, відповідального за оцінювання вимоги, та, якщо відрізняється,

– органу, у якому може бути отримано інформацію стосовно вимоги або можливостей опротестування платіжного зобов'язання.

Запит на стягнення за вимогою можуть супроводжувати інші документи стосовно вимоги, видані у державі-члені органу-заявника.

Після отримання запиту на стягнення, запитувана держава – член, у відповідності до ст. 13 Директиви №2010/24/ЄС, вживає заходи щодо стягнення та нараховує відсотки за несвоєчасну сплату, відповідно до чинних законів, підзакон-

них нормативно-правових актів та адміністративних положень запитуваної держави-члена.

Також у відповідності до ст. 16 Директиви № 2010/24/ЄС на запит органу-заявника, запитуваний орган застосовує заходи забезпечення, якщо вони дозволені національним правом чи відповідно до адміністративних практик, для гарантування стягнення, якщо вимога або інструмент, що дозволяє примусове виконання у державі-члені органу-заявника, опротестовується на момент вчинення запиту, або якщо вимога ще не стала предметом інструмента, що дозволяє примусове виконання в державі-заявнику, при цьому заходи забезпечення застосовуються мірою можливого, як це відбувається в аналогічних ситуаціях, відповідно до національного права та адміністративних практик держави-члена органу-заявника.

Документ, складений стосовно надання дозволу на застосування заходів забезпечення у державі-члені органу-заявника та стосовно вимоги, для якої запитано взаємну допомогу, якщо є, повинен бути долучений до запиту на вжиття заходів забезпечення у запитуваній державі-члені. Такий інструмент не повинен потребувати жодного визнання, доповнення чи заміни у запитуваній державі-члені.

Запит на вжиття заходів забезпечення можуть супроводжувати інші документи стосовно вимоги, видані у державі-члені органу-заявника.

Питання стосовно строку давності, у відповідності до ст. 19 Директиви № 2010/24/ЄС регулюються виключно законами, чинними у державі-члені органу-заявника.

Запити стосовно стягнення та запити стосовно заходів забезпечення, у відповідності до ст. 21 Директиви № 2010/24/ЄС, надсилають за допомогою електронних засобів із використанням стандартної форми, крім як у випадках, коли це практично неможливо з технічних причин. Наскільки можливо, такі форми повинні також використовуватися для будь-якої подальшої комунікації стосовно запиту.

Уніфікований інструмент, що дозволяє примусове виконання у запитуваній державі-члені, документ, що дозволяє застосування заходів забезпечення у державі-члені органу-заявника, та інші документи, зазначені у статтях 12 та 16 Директиви № 2010/24/ЄС, також повинні надсилатися за допомогою електронних засобів, крім як у випадках, коли це практично неможливо з технічних причин.

У відповідних випадках стандартні форми можуть супроводжуватися звітами, заявами та будь-якими іншими документами або їх засвідченими копіями чи витягами з них, які також повинні надсилатися за допомогою електронних засобів, крім як у випадках, коли це практично неможливо з технічних причин.

Якщо комунікація не здійснюється за допомогою електронних засобів або з використанням стандартних форм, це не повинно впливати на дійсність отриманої інформації або вжитих заходів на виконання запиту про надання допомоги.

При цьому, у відповідності до ст. 22 Директиви № 2011/16/ЄС держави-члени повинні вживати усіх необхідних заходів, щоб забезпечити ефективну внутрішню координацію в рамках організації взаємодії, забезпечити пряму співпрацю з органами інших держав-членів, забезпечити безперерйне функціонування механізмів адміністративної співпраці, передбачених у цій Директиві.

З 2019 року на рівні ЄС запроваджена програма eFCA (e-Forms Central Application/програма для роботи з електронними формами), яка дозволяє державам-членам обмінюватися інформацією для стягнення заборгованості.

Підставою для створення даної програми є Директива № 2010/24/ЄС та Імплементційний Регламент Комісії (ЄС) № 1189/2011 від 18.11.2011, що впроваджує детальні правила щодо окремих положень Директиви № 2010/24/ЄС.

Програма для роботи з електронними формами (eFCA), являє собою централізовану систему, що дозволяє генерувати XML файли із вмістом форм, які обмінюються між державами-членами ЄС за допомогою засобів інтернет зв'язку (спеціальної мережі CNN), які містять необхідну інформацію для стягнення заборгованостей.

На сьогоднішній день Україна не має доступу до програми для роботи з електронними формами (eFCA) та не може здійснювати обмін інформацією з країнами – членами ЄС за допомогою XML файлів із вмістом відповідних форм, проте вона не позбавлена права звертатися до держав – членів ЄС із відповідними запитом, щодо вжиття заходів забезпечення та погашення податкового боргу резидентів України за рахунок їх коштів та майна, що знаходяться в країнах ЄС на підставі Конвенції.

При цьому, якщо в запиті контролюючого органу адресованого до держав – членів ЄС додатково до інформації передбаченої Конвенцією буде вказана також інформація, передбачена Директивою № 2010/24/ЄС, вказане значно пришвидшить опрацювання запиту органу ДПС та вжиття відповідних заходів щодо погашення податкового боргу.

Висновки. Враховуючи зазначене, використання органами ДПС інструментів передбачених, у тому числі законодавством ЄС, які не суперечать чинному законодавству України, а навпаки їх доповнюють та удосконалюють, значно спростить та пришвидшить процес стягнення податкового боргу резидентів України за

рахунок їх майна та коштів, що знаходяться в державах-членах ЄС.

Разом із цим, враховуючи прагнення України до вступу в Європейський Союз, вже сьогодні необхідно здійснити заходи, щодо приведення законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу, зокрема:

– внести зміни до ст. 20 та 104-1.1 ПК України в частині права органів ДПС вживати заходів щодо забезпечення та стягнення податкового боргу резидентів України за рахунок їх майна та коштів, що знаходиться за кордоном;

– імплементувати норми Директив №2010/24/ЄС та №2011/16/ЄС до ПК України та Порядку обміну податковою інформацією з компетентними органами іноземних країн, затвердженого Наказом № 118.

Література

1. Інформація про податковий борг станом на 01.01.2022 року: пресслужба Державної податкової служби України, опубліковано 28.01.2022: URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dinamika-podatkovogo-borg/562160.html>

2. Інформація про податковий борг станом на 01.01.2023 року: пресслужба Державної податкової служби України, опубліковано 20.01.2023: URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dinamika-podatkovogo-borg/649098.html>

3. Десятнюк О. М., Угрин В. В. Прагматизм виникнення та погашення податкового боргу в Україні. Світ фінансів. 2013. № 2. С. 7–15. URL: <https://cutt.ly/PefVX8>

4. Десятнюк О.М., Маршалок Т.Я. Управління податковим боргом. навч. Посіб – Тернопіль : Вектор, 2013. С. 13 – 14. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/handle/316497/514>

5. Податковий кодекс України. Закон Верховної Ради України від 2 грудня 2010 р. № № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 15.06.2023 року)

6. Закон України «Про інформацію»: Закон України № 2657-XII від 02.10.1992 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 15.06.2023 року)

7. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах»: Закон України №677-VI від 17.12.2008 року, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_325#Text (дата звернення 15.06.2023 року)

8. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»: Закон України № 1678-VII від 16.09.2014 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (дата звернення 15.06.2023 року)

9. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС: служба Віце-прем'єр-міністра України, опубліковано 23.06.2022 року <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення 15.06.2023 року)

10. Директива Ради 2010/24/ЄС від 16.03.2010 року «Про взаємну допомогу в стягненні за вимогами стосовно податків, мит та інших інструментів»: опу-

бліковано Офіційний вісник Європейського Союзу від 31.03.2010 – 2010 р., / L 84/1 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_023-10#Text (дата звернення 15.06.2023 року);

11. Директива Ради № 2011/16/ЄС від 15.02.2011 року «Про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування та про скасування Директиви 77/799/ЄЕС»: опубліковано Офіційний вісник Європейського Союзу від 11.03.2011-2011 р., /L 064 /1 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-11#Text (дата звернення 15.06.2023 року);

12. Порядок обміну податковою інформацією з компетентними органами іноземних країн: наказ Міністерства фінансів України №118 від 16.04.2022 року: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0606-22#Text> (дата звернення 15.06.2023 року).

Анотація

Розмош В. І. Обмін податковою інформацією у контексті реалізації адміністративного співробітництва України з іноземними державами по стягненню податкового боргу. – Стаття.

В умовах збройної агресії російської федерації економіка України постійно потребує фінансових ресурсів, що спрямовуються на захист територіальної цілісності держави, а також поточних видатків на функціонування інститутів державного управління, соціальну сферу.

Надходження даних фінансових ресурсів забезпечується за рахунок сплати податків в середині країни, а також за допомогою іноземних партнерів, у вигляді фінансової допомоги та різного роду запозичень.

Проте міжнародна фінансова допомога, у довгостроковій перспективі, не може розглядатися Україною, як джерело надходжень, яке постійно буде покривати усі державні видатки, що у свою чергу потребує додаткового акумулювання фінансових ресурсів, зокрема за рахунок власних резервів.

У даному процесі, наявність податкової інформації відіграє ключову роль, адже за її допомогою контролюючі органи мають змогу визначити та оцінити наявність фінансових резервів, що можуть бути спрямовані до дохідної частини Державного та місцевого бюджетів.

Обмін податковою інформацією між Україною та іншими країнами світу, зокрема країнами – членами Європейського Союзу, суттєво сприяє даному процесу та значно збільшує обсяги даної інформації, що може бути використана у процесі адміністрування податків, у тому числі при стягненні податкового боргу резидентів України.

У статті досліджено поняття «податкова інформація», види обміну податковою інформацією та можливість використання даного обміну для отримання Україною адміністративної допомоги у процесі погашення податкового боргу платників податків.

Проаналізовано нормативно правові-акти які регулюють даний процес та ті практичні рішення за допомогою яких здійснюється обмін податковою інформацією, з метою погашення податкового боргу.

Встановлено, що національне законодавство не передбачає отримання в автоматичному режимі контролюючими органами України податкової інформації стосовно майна резидентів України, що знаходиться за кордоном та може бути джерелом погашення їх податкового боргу.

Також у статті сформульовано практичні кроки, які необхідно запровадити для того щоб обмін подат-

ковою інформацією, у контексті адміністративного співробітництва України з іншими країнами по стягненню податкового боргу, реально запрацював та був ефективним джерелом доходів бюджету.

Ключові слова: платник податків, податкова інформація, обмін податковою інформацією, податковий борг, джерела погашення податкового боргу, фінансовий контроль, контролюючий орган.

Summary

Rozmosh V. I. Exchange of tax information in the context of the implementation of administrative cooperation of Ukraine with foreign countries on the collection of tax debt. – Article.

In the conditions of armed aggression of the Russian Federation, the economy of Ukraine constantly needs financial resources, which are primarily directed to the protection of the territorial integrity of the state, as well as current expenses for the functioning of public administration institutions, the social sphere.

The receipt of these financial resources is provided through the payment of taxes in the middle of the country, as well as with the help of foreign partners, in the form of financial assistance and various types of borrowing.

However, international financial aid, in the long term, cannot be considered by Ukraine as a source of financial resources that will constantly cover all state expenditures, which in turn requires additional accumulation of financial income, particularly at the expense of its own reserves.

In this process, the availability of tax information plays a key role, because with its help, controlling

bodies are able to determine and assess the availability of financial resources that can be directed to the revenue part of the State and local budgets.

The exchange of tax information between Ukraine and other countries of the world, in particular the countries that are members of the European Union, significantly contributes to this process and significantly increases the volume of this information that can be used in the process of tax administration, including in the collection of tax debt of residents of Ukraine.

The article examines the concept of «tax information», types of exchange of tax information and the possibility of using this exchange for Ukraine to receive administrative assistance in the process of paying off the tax debt of taxpayers. The normative legal acts that regulate this process and the practical solutions by means of which the exchange of tax information is carried out in order to repay the tax debt are analyzed.

It was established that the national legislation does not provide for the automatic receipt by the controlling bodies of Ukraine of tax information regarding the property of residents of Ukraine, which is located abroad and can be a source of repayment of their tax debt.

Also, the article formulates practical steps that must be implemented in order for the exchange of tax information, in the context of administrative cooperation of Ukraine with other countries to collect tax debt, to really work and be an effective source of budget revenues.

Key words: taxpayer, tax information, exchange of tax information, tax debt, sources of tax debt repayment, financial control, control body.

УДК 347.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.17>

К. В. Шустрова
orcid.org/0009-0005-0641-7055
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

А. В. Бусакевич
orcid.org/0000-0002-0777-4610
асистент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИПТОВАЛЮТИ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Вступ. Досить довгий час в правовій доктрині існують суперечки щодо правового статусу криптовалюти. Науковці розглядають її як: віртуальну валюту, платіжний засіб, інноваційну мережу платежів, платіжну систему, транзакційний протокол, новий вид грошей, грошовий сурогат, хтось виділяє криптовалюту як об'єкт цивільного права, дехто говорить про вид майна.

На даний час, в Україні був прийнятий Закон «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX, який мав би врегулювати дане питання, однак по-перше, він так досі ще не набрав чинності, а по-друге, він так і не закріпив криптовалюту як засіб платежу на території України.

У зв'язку з чим, вважаємо, що необхідність нормативно-правового регулювання питання криптовалюти нікуди не поділась, і для її встановлення важливим є досвід зарубіжних країн.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемою визначення правового режиму криптовалюти досліджувало чимало науковців, таких як: А. Бурдоносова [1, с. 9–12], О. Кремінський [2, с. 1001–1008], В. Логойда [3, с. 152–157; 4, с. 96–102; 5, с. 121–128], В. Михайловський [6, с. 226–231], О. Костюк [6, с. 226–231], В. Скрипник [10, с. 38–43], А. Соловійова [11, с. 243–247], І. Спільник [12, с. 81092], та інші. Проте все ще залишається необхідність дослідження питання визнання криптовалюти засобом платежу на території України.

Мета статті – визначення правового статусу криптовалюти в Україні; аналіз міжнародного досвіду регулювання криптовалюти.

Виклад основного матеріалу. 17 лютого 2022 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про віртуальні активи» (далі Закон), який саме і мав би врегулювати на правовому рівні поняття «криптовалюти» та визначити його правовий статус в державі. Однак, в даному Законі поняття «криптовалюта» чи «криптоактив» жодного разу не згадується, через що активно збільшується кількість тлума-

чень даного поняття, та породжується правова невизначеність з приводу того, як же співвідносяться між собою категорії «віртуальні активи» та «криптовалюта» [7].

Так, на законодавчому рівні поняття віртуальних активів визначено у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження» (№ 361-IX), де віртуальним активом є цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, та яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [8].

Закон «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX децю по іншому визначив віртуальний актив – як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [7].

Одночасне існування декількох визначень терміну віртуальні активи, які відрізняються один від одного в різних правових актах, вже викликає деяку правову невизначеність або створює можливість виникнення правових колізій у майбутньому.

Крім того, не треба ототожнювати віртуальні активи та криптовалюту, вони співпадають як ціле і його частина. Що являється ще одним аргументом на користь визначення в законодавстві окремої дифініції -криптовалюти.

Тому на наш погляд, думка Логойда В., що спирається на роботи Овчаренко А., досить обґрунтована, і визначає віртуальні активи це не лише криптовалюту, а й віртуальні товари, віртуальні токени, домієнні імена, а тому дане поняття ширше, і включається до переліку. Таким чином, немає жодних сумнівів, що криптовалюта є структурним елементом віртуальних активів [3, с. 152–157].

Що ж стосується визнання криптоактивів платіжним засобом, то серед науковців це також досить поширена тема. Так, Спільник І. та Яро-

щук О. говорять, що криптовалюта є альтернативою цифрової валюти і є цифровим засобом платежу, що створений за кодом, випуск і облік якого у формі цифрових записів про перекази (транзакції) відбувається із застосуванням криптографії (шифрування) в мережі рівноправних анонімних користувачів (пірингових або P2P системах).

Особливістю даних активів є можливість здійснювати прямі платежі між сторонами операцій, не використовуючи як посередника фінансову державну установу, завдяки чому зменшується термін для операцій [12, с. 81–92].

Поряд з цим, Михайловський В. та Костюк О. зазначають, що криптоактивами є одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої і використовуються як засіб здійснення платежів [6, с. 226–331].

Прихильник теорії, що криптовалюта є грошовим засобом є Логойда В., який зазначає, що відсутність кваліфікації криптовалюти як особливої форми грошей та заборона на використання даних активів як засобів платежу прямо суперечить ідеї самої криптовалюти [4, с. 96–102]. Наприклад, найпопулярніша криптовалюта Bitcoin з самого початку була придумана як вид грошей, поєднуючи в собі переваги готівкових та безготівкових грошей, при цьому які будуть звільненні від будь-яких обтяжень, до прикладу арештів та конфіскацій, контролю з боку держави та її органів, фінансового моніторингу, особливого валютного врегулювання та іншого [3, с. 152–157].

Таким чином, не зважаючи на прийняття Закону України «Про віртуальні активи», правовий статус криптовалюти досі не однозначний, більш того залишається відкритим питання визнання його платіжним засобом. Крім того, цей нормативно-правовий акт звузив правове регулювання криптоактиву та криптовалюти в єдиному понятті – віртуальний актив, яке включає не тільки криптовалюти, а й інші нематеріальні блага, що є об'єктами цивільних прав, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі.

Окрім доктринального визначення криптовалюти, існує трактування терміну Міжнародного валютного фонду та Європейського центрального банку.

Так, Міжнародний валютний фонд говорить, що криптовалюта є цифровим виразом вартості, випущеним приватними розробниками, та який виражений у власній розрахунковій одиниці [14].

Поряд з цим Європейський банк зазначає, що це вид нерегульованих цифрових грошей, що випускаються і контролюються виробниками даних грошей, і використовуються та приймаються членами даної крипто-спільноти [13].

І хоча Європейський центральний банк не визнає криптовалюту засобом платежу, але надане ним роз'яснення нової валюти вказує на зворотне. З обох визначень випливає, що віртуальна валюта розкривається через поняття вартості цифрових грошей, що відповідає її природі та вказує на необхідність здійснювати платежі за її допомогою [2, с. 1001–1008].

На цій підставі, вважаємо дуже актуальним ознайомлення з практикою зарубіжних держав щодо визнання криптовалюти грошовим засобом.

Німеччина визнає Bitcoin розрахунковою грошовою одиницею і формою приватних грошей. У лютому 2018 р. Федеральним міністерством фінансів Федеративної Республіки Німеччина було роз'яснено, що віртуальні валюти прирівнюються до законних засобів платежу настільки, наскільки вони були прийняті сторонами угоди як альтернативні договірні і прямі засоби оплати, що не слугують жодній іншій цілі, крім використання якості як засобу платежу

Швеція визнала криптовалюту, а саме Bitcoin, договірним платіжним засобом ще 22 жовтня 2015 року, і наразі населення даної країни майже відмовилось від готівкових грошей [9].

В 2017 році урядом Японії були внесені зміни до Закону «Про банківську діяльність», якими й було офіційно визнано Bitcoin законним засобом платежу.

Говорячи про США в своїй більшості, в даній країні криптовалюта є валютою або іншою формою грошей. До прикладу, рішенням судді Окружного Східного округу Техасу Bitcoin було визначено валютою і вирішено питання щодо застосування чинного законодавства до операцій з нею. Аргументуючи своє рішення суддя зазначив, що Bitcoin можна використовувати як гроші за оплату товарів або обміняти на інші валюти (наприклад, долар, єно, юань тощо), і тому він є валютою або формою грошей. Проте існують штати, які притримуються протилежної думки і не визнають на офіційному рівні криптовалюту як будь-який засіб платежу [10, с. 38–43].

Країни Латинської Америки хоча й вважають криптовалюту легальними активами, однак не вважають її законним платіжним засобом.

Так у вересні 2021 року законодавством Сальвадору було визначено криптовалюту законним засобом платежу, цим самим прирівнявши її до національної валюти країни. Цей момент дійсно може дати поштовх щодо відношення до криптовалюти та в подальшому до юридичного закріплення її в усіх країнах Латинської Америки [5, с. 121–128].

Загалом на рівні законодавства, адміністративної або судової практики переважна більшість країн Азії визнає, що справжнім призначенням криптовалюти є виступати засобом

платежу за товари, роботи чи послуги, альтернативним фіатним грошам. Однак лише окремі країни, як-от Японія, Південна Корея, Сінгапур, Таїланд, незаперечно ставляться до такої функції цього інноваційного об'єкта цивільних прав [4, с. 96–102].

У Канаді Bitcoin є засобом розрахунку. В Іспанії система біткоїн визнана офіційною платіжною системою. У Швейцарії криптовалюта прирівняна до іноземних валют – операції з нею звільнені від ПДВ, але оподатковуються як майно. У Фінляндії криптовалюта визначається як фінансовий інструмент, операції з ними вважаються приватними угодами і звільнені від ПДВ. У Королівстві Нідерланди та Бельгії криптовалюта прирівняна до електронних грошей [11, с. 243–247].

В Китаї криптовалюта визнана об'єктом цивільних прав та виділена в окремий вид об'єктів – інші нематеріальні блага, а саме віртуальні активи.

Таким чином, спираючись на наукові погляди, криптовалюту варто вважати засобом платежу, навіть більше, її первинна функція полягає саме в розрахунку. Окрім того, деякі зарубіжні країни, особливо ті, що спрямовані на цифровізацію та диджиталізацію, активно регламентують дану новачку на законодавчому рівні. І в даній ситуації виникає досить зрозуміле питання, чому ж законодавець в Україні, так прагне заперечувати перспективу використання криптовалюти як засобу платежу? [1, с. 9–12].

Висновки. Отже, проаналізувавши теорію та практику закріплення криптовалюти в законодавстві України та різних країн, варто зазначити про нагальну потребу у правовому визначенні криптовалюти як окремого терміну та засобу платежу в Україні, адже це відповідає природі даної валюти, суспільним настроям щодо її використання. Зміни в законодавстві України дадуть можливість державному бюджету активно наповнюватись за рахунок використання криптовалюти, а також стати засобом розрахунку в різних сферах суспільного життя. До того ж, перспективним напрямом дослідження у майбутньому виступає створення в Україні ефективного міждержавного механізму взаємодії в сфері обігу криптовалют, в першу чергу для того аби протидіяти злочинності та здійснювати контроль за вчинення правопорушень економічного характеру.

Література

1. Бурдоносова М. Теоретико-правовий аналіз державного регулювання криптовалюти в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 1. С. 9–12.
2. Кремінський О. Правовий режим віртуальної валюти (криптовалюти) в Україні. Path of Science. 2020. Т. 6. № 4. С. 1001–1008.

3. Логойда В. Перспективи врегулювання правового статусу криптовалюти в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Вип. 63. С. 152–157.

4. Логойда В. Правовий статус криптовалюти в країнах Азії. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Вип. 66. С. 96–102.

5. Логойда В. Правовий статус криптовалюти в країнах Латинської Америки. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 4. С. 121–128.

6. Михайловський В., Костюк О. Визначення поняття «криптовалюти»: міжнародний досвід. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Т. 2. Вип. 1. С. 226–231.

7. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/PBIB4WY> (дата звернення 11.04.2024).

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення 11.04.2024).

9. Ринок криптовалюти: як в країнах світу регулюють віртуальні активи. Аналітичний портал Слово і діло. URL: <https://cutt.ly/2BINjGn> (дата звернення 11.04.2024).

10. Скрипник В. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 8. С. 38–43.

11. Соловйова А. Правова природа криптовалюти в Україні та країнах Континентальної Європи: теоретико-правові підходи. Молодий вчений. 2018. № 10(1). С. 243–247.

12. Спільник І., Ярошук О. Інституалізація криптовалюти: регулювання, правовий статус, облік і оподаткування. Міжнародний науковий журнал. 2020. Вип. 2. С. 81–92.

13. European Central Bank. (2012, October). Virtual currency schemes. Retrieved from

14. <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>

15. International Monetary Fund. (2016, January). Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf>

Анотація

Шустрова К. В., Бусакевич А. В. Правовий статус криптовалюти в світі та в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена проблемі законодавчого закріплення та використання віртуальних платіжних засобів в світі та в Україні, проведено аналіз і надано характеристику. Авторами зазначено, що сьогодні у сучасному світі все більш популярною стає недержавна (децентралізована) цифрова валюта – криптовалюта, яка використовується для приватних транзакцій, найчастіше в мережі Інтернет. Цей різновид цифрової валюти характеризується анонімністю, безінфляційним характером, відсутністю обтяжливого валютного та фіскального контролю з боку держави, швидкістю транзакцій. Тому популярність такого засобу платежу в світі невпинно зростає, що робить актуальним питання правового врегулювання криптовалюти як засобу платежу в Україні.

В статті було досліджено науково-правові позиції удосконалення правового регулювання крип-

товалюти в Україні з відповідною аргументацією. Проаналізовано поняття «криптовалюти» та «віртуальних активів», як у розумінні науковців, так і Міжнародного валютного фонду та Європейського центрального банку. Встановлено, що головною функцією криптовалюти виступає здійснення платежів, а відмова кваліфікувати її у формі грошей та заборона використовувати її як засіб платежу суперечить призначенню даної інновації. Досліджуючи дане питання була проаналізована практика нормативного регулювання криптовалюти в зарубіжних країнах, в результаті чого стало зрозуміло, що багато країн позитивно ставляться до визнання криптовалюти, як платіжного засобу, до таких варто віднести: Німеччину, Швецію, Японію, США, Канаду, Іспанію, Сальвадор, Сінгапур, Швейцарію, Фінляндію та інші. В роботі було зроблено припущення, що в Україні відбувається затримка із визнанням криптовалюти як засобу платежу. Це пов'язана з тим, що дана віртуальна валюта буде досить серйозним конкурентом національній грошовій одиниці – гривні. Про те, хоча цей підхід і допомагає уникнути певних негативних правових ризиків, що стосуються фінансово-економічної системи країни, однак це суперечить міжнародним принципам регулювання даного питання, і повністю ігнорує ціль даної валюти – бути платіжним засобом. Був зроблений висновок, про необхідність та важливість якнайшвидшого закріплення на законодавчому рівні криптовалюти як платіжного засобу, що допомогло б збільшити державний бюджет країни, через надходження з операцій з криптовалютою.

Ключові слова: криптовалюта, віртуальні активи, криптоактиви, засіб платежу, електронні гроші.

Summary

Shustrova K. V., Busakevych A. V. Legal status of cryptocurrency in the world and in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the problem of legal consolidation and use of virtual means of payment in the world and in Ukraine, an analysis is carried out and a description is given. The authors note that today in the modern world non-state (decentralized) digital currency

is becoming more and more popular – cryptocurrency, which is used for private transactions, most often on the Internet. This type of digital currency is characterized by: anonymity, non-inflationary nature, lack of onerous currency and fiscal control by the state, speed of transactions. Therefore, the popularity of such a means of payment in the world is constantly growing, which makes the issue of legal regulation of cryptocurrency as a means of payment in Ukraine urgent.

The article examined the scientific and legal positions of improving the legal regulation of cryptocurrency in Ukraine with the corresponding argumentation. The concepts of “cryptocurrency” and “virtual assets” are analyzed, both in the understanding of scientists and the International Monetary Fund and the European Central Bank. It has been established that the main function of cryptocurrency is making payments, and the refusal to qualify it as money and the prohibition to use it as a means of payment contradicts the purpose of this innovation. While researching this issue, the practice of regulatory regulation of cryptocurrency in foreign countries was analyzed, as a result of which it became clear that many countries have a positive attitude towards the recognition of cryptocurrency as a means of payment, including: Germany, Sweden, Japan, the USA, Canada, Spain, El Salvador, Singapore, Switzerland, Finland and others. In the work, it was assumed that there is a delay in the recognition of cryptocurrency as a means of payment in Ukraine. This is due to the fact that this virtual currency will be a serious competitor to the national currency, the hryvnia. Although this approach helps to avoid certain negative legal risks related to the financial and economic system of the country, it contradicts the international principles of regulation of this issue and completely ignores the purpose of this currency – to be a means of payment. A conclusion was made about the necessity and importance of as soon as possible legalization of cryptocurrency as a means of payment, which would help to increase the state budget of the country, due to revenues from transactions with cryptocurrency.

Key words: cryptocurrency, virtual assets, crypto assets, means of payment, electronic money.

УДК 354:338.48.02
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.18>

Р. І. Яворський

orcid.org/0000-0002-0973-054X

кандидат юридичних наук,

*докторант кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»,*

*асистент кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В Україні туристично-рекреаційна галузь відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країни, проте її потенціал не використовується повною мірою через ряд сучасних викликів. Одним з найбільших викликів є недостатній рівень стимулювання розвитку туризму за допомогою адміністративно-правових інструментів [1]. Потреба у вдосконаленні адміністративно-правових засобів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні виникає з метою забезпечення стабільного і тривалого росту туристичного потенціалу країни, збільшення обсягів туристичних послуг та залучення інвестицій у галузь. Наявність ефективних адміністративно-правових механізмів сприяє поліпшенню умов для розвитку інфраструктури, збільшенню конкурентоспроможності туристичних об'єктів, а також створенню сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу в галузі туризму.

Важливим аспектом є розробка та впровадження законодавчих актів, які допомагатимуть залученню інвестицій у туристичний сектор, створенню сприятливого інвестиційного клімату та забезпеченню правової стабільності для інвесторів. Крім того, сьогодні необхідно активізувати роботу з вдосконалення системи ліцензування та сертифікації туристичних послуг, з метою забезпечення якості та безпеки для туристів, а також підвищення довіри до українського туристичного продукту.

Загально визнаною є необхідність залучення громадськості до процесу прийняття рішень у галузі туризму шляхом впровадження механізмів партнерства між державою, бізнесом та громадськістю для спільного розв'язання проблем та досягнення стратегічних цілей розвитку туристичного сектора України [2, с. 230].

З урахуванням введення воєнного стану в Україні, дослідження цієї проблематики стає особливо актуальним, оскільки війна серйозно ускладнила впровадження та функціонування заходів, спрямованих на підтримку та розвиток туризму й рекреації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження та публікації в галузі туристично-рекреаційної діяльності в Україні вказують на кілька ключових тенденцій. По-перше, значна увага приділяється розкриттю потенціалу країни як туристичного напрямку, особливо у контексті розвитку внутрішнього туризму та приваблення закордонних туристів. Дилевський М., Домбровська С., Калиновський М., Мацола В., Помаза-Пономаренко А., Рибальченко Н., Філіп'як Б. акцентують на унікальності культурного, природного та історичного надбання України, яке привертає увагу світової аудиторії.

Друга тенденція полягає у зверненні до важливості створення сприятливого інвестиційного клімату в туристичній галузі. Буркальцева Д., Б'янки Р., Гайворонська І., Саркісян Г., Стефенсон М., Тодьєрішко Е., Ханнам К. вказують на потребу у поліпшенні регуляторного середовища, спрощенні процедур для інвесторів та створенні інфраструктурних умов для розвитку туризму.

Третя тенденція стосується розгляду новітніх технологій у туристичному секторі. Бейдик О., Близнюк А., Моїсєєва Н., Омельченко Г., Пилипенко С., Чичкалюк Т. активно досліджують вплив цифровізації на туристичний бізнес, включаючи використання штучного інтелекту, віртуальної реальності та інших інноваційних рішень для покращення якості послуг, маркетингу та управління.

Відповідні напрямки досліджень та публікацій вказують на необхідність комплексного підходу до розвитку туризму в Україні, що містить культурні, економічні та технологічні аспекти.

Метою статті є розгляд адміністративно-правових інструментів, спрямованих на активізацію та підтримку розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Через аналіз сучасного стану галузі та чинних законодавчих актів буде висвітлено потенційні можливості та перспективи для покращення умов функціонування туристичного бізнесу, залучення інвестицій, а також забезпечення сталого росту туристичного потенціалу країни.

Виклад основного матеріалу. Висхідне значення туризму як ключової галузі економіки вимагає системного підходу до його розвитку. У зв'язку з цим адміністративно-правові засоби стають важливим інструментом для стимулювання туристично-рекреаційної діяльності [3, с. 297]. Сучасна державна політика повинна спрямовуватися на створення сприятливих умов [4, с. 769] для розвитку туристичної галузі, забезпечуючи її конкурентоспроможність на міжнародному рівні та сприяючи збільшенню прибутковості для бізнесу.

Першочерговим завданням в цьому контексті є розробка та впровадження ефективних адміністративно-правових механізмів, спрямованих на підтримку туристичного бізнесу та покращення якості та доступності туристичних послуг. Такі заходи охоплюють створення спеціальних програм та ініціатив, спрямованих на розвиток інфраструктури, підтримку малого та середнього підприємництва в галузі туризму, а також впровадження механізмів стимулювання інновацій та підвищення якості обслуговування туристів [5]. В такому випадку науковці відзначають, що адміністративно-правові засоби відіграють важливу роль у стимулюванні розвитку туристично-рекреаційної діяльності, а саме:

- приймаються законодавчі акти, які сприяють розвитку туризму й це містить прийняття законів, що спрощують процедури отримання туристичних віз, встановлення податкових пільг для туристичних підприємств або створення спеціальних правових рамок для розвитку туристичних об'єктів;

- держава має можливість використовувати адміністративні засоби для створення та підтримки туристичної інфраструктури, такої як готелі, ресторани, туристичні маршрути, розважальні заклади тощо й це охоплює виділення земельних ділянок для будівництва туристичних об'єктів, надання дозволів на будівництво та фінансову підтримку;

- уряд може використовувати адміністративні ресурси для просування туристичних можливостей країни й це охоплює створення туристичних брендів, участь у міжнародних туристичних виставках, розробку рекламних кампаній;

- держава має можливість встановлювати стандарти та вимоги до якості та безпеки туристичних послуг й це допомагає збільшити довіру туристів до місцевих послуг та сприяє розвитку галузі [6; 7].

На нашу думку, залучення інвестицій у туристичний сектор України вимагає впровадження різноманітних механізмів та інструментів, спрямованих на стимулювання інвестиційного процесу та забезпечення його ефективності. В умовах глобальної конкуренції та стрімкого

розвитку туристичного ринку, Україна має використовувати стратегічні підходи та інноваційні інструменти для привертання капіталу. Особливо у повоєнний період залучення інвестицій у туристичний сектор України буде спрямоване на відновлення та розвиток інфраструктури після зруйнувань, завданих війною. Тому, наприклад, державні програми та ініціативи містять відповідні механізми та інструменти:

- державна підтримка та фінансування через різноманітні програми та фонди, спрямовані на реконструкцію та розвиток туристичної інфраструктури;

- законодавчі та регуляторні ініціативи спрямовуються на створення сприятливого середовища для інвесторів, зокрема, шляхом спрощення процедур отримання дозволів та зниження податкового тиску;

- робота над залученням іноземних інвесторів та розвитком міжнародного туризму шляхом підписання міжнародних угод, участі у туристичних виставках та просування українського туристичного продукту на зовнішніх ринках;

- проекти з публічно-приватного партнерства (PPP), тобто реалізація інфраструктурних проектів у форматі PPP сприятиме залученню приватного капіталу та ефективному управлінню ресурсами;

- просування туристичних можливостей України як інвестиційного об'єкта шляхом маркетингових кампаній та рекламних заходів як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях;

- надання пільгової податкової ставки або знижки для інвесторів, які розвивають туристичні проекти й це охоплює звільнення від податків на прибуток протягом певного періоду часу або податкові кредити за витрати на інвестиції в інфраструктуру та послуги;

- надання фінансової підтримки для туристичних проектів у вигляді субсидій, грантів або дотацій й ці кошти можуть бути спрямовані на будівництво та модернізацію готелів, розвиток туристичних атракцій, інфраструктуру;

- надання інвесторам фінансових стимулів, таких як неповернені кредити або інвестиційні фонди для розвитку туристичних проектів в Україні;

- прийняття законодавчих актів, спрямованих на спрощення процедур отримання дозволів, земельних угод та інших аспектів, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів;

- стимулювання партнерства з приватним сектором для спільного фінансування та реалізації туристичних проектів [8, с. 111–145; 9; 10].

Варто відзначити, що для України, особливо на регіональному рівні розвиток туризму є важливим, оскільки він сприяє економічному зростанню, соціокультурній взаємодії та збереженню

природних та культурних ресурсів. Тому в рамках адміністративно-правових засобів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності функціонує відповідно до різних аспектів, програм та ініціатив, що спрямовані на розвиток туризму на регіональному рівні: створення туристичної інфраструктури, тобто, наприклад, регіональні установи мають можливість інвестувати у будівництво та розвиток готельної бази, ресторанів, транспортної інфраструктури та інших зручностей для туристів; промоція туристичних об'єктів, тобто регіональні влади України розробляє та запускає рекламні кампанії, які просувають туристичні атракції та унікальність регіону; розвиток екологічного туризму, – акцент на збереженні природи та здоров'я екосистем через створення екологічних маршрутів, екоготелів та інших екологічно орієнтованих туристичних послуг відповідно до чинного законодавства України; фінансування та підтримка ініціатив місцевих громад, спрямованих на розвиток туризму, таких як фестивалі, реміслярські ярмарки, кулінарні події; збереження та просування культурної спадщини регіону через організацію екскурсій, музейних виставок, фольклорних заходів, але в рамках відповідних правових норм та актів; надання фінансової підтримки та консультацій для розвитку малого та середнього бізнесу, який пов'язаний з туристичною галуззю; залучення приватних інвестицій для розвитку туристичної інфраструктури та послуг [11].

Враховуючи сучасні виклики та тенденції, проблеми, які перешкоджають розвитку туристичного сектора в Україні, можуть бути вкрай різноманітними та охоплювати такі аспекти, як інфраструктурні недоліки, недостатність марке-

тингових зусиль, низький рівень сервісу, складність в оформленні віз та інші адміністративні обмеження, а також проблеми з безпекою та стабільністю в деяких регіонах країни (табл. 1).

На нашу думку, відповідне впровадження адміністративно-правових інструментів є ключовим для розвитку туристично-рекреаційної галузі. Законодавчі акти та регулятивні механізми можуть стимулювати позитивні зміни в цій сфері, забезпечуючи покращення якості інфраструктури, збільшення рівня безпеки та комфорту для туристів.

Одним із ключових напрямків дії можуть бути ініціативи з встановлення стандартів безпеки та якості обслуговування, що відповідають міжнародним стандартам [12, с. 130]. Це може охоплювати регулярний технічний огляд об'єктів туристичної інфраструктури, надання навчальних програм персоналу щодо безпеки та ефективного обслуговування клієнтів, а також впровадження систем моніторингу та контролю за рівнем безпеки.

Стимулюючі заходи, такі як податкові пільги та фінансова підтримка, значно допомагають залученню інвестицій у туристичний сектор [13] й це розкривається в особливостях, наприклад, спрощення податкового режиму для підприємств, що діють у туристичній галузі, або надання фінансової підтримки для розвитку нових туристичних проєктів, які сприятимуть розвитку туризму в регіоні.

Тому застосування адміністративно-правових інструментів є важливим для створення сприятливого середовища для розвитку туристичної галузі в Україні, що містить покращення інфраструктури, підвищення безпеки та комфорту

Таблиця 1

Проблеми, які перешкоджають розвитку туристичного сектора в Україні

Постановка проблеми	Можливі заходи для розв'язання
Недостатньо розвинена туристична інфраструктура	- інвестування у розвиток туристичної інфраструктури; - залучення приватного сектору для будівництва готелів, ресторанів; - підтримка місцевих ініціатив, відповідно до чинного законодавства щодо розвитку туристичних об'єктів;
Недостатньо ефективні маркетингові та рекламні кампанії (які іноді суперечить чинному законодавству)	- розробка стратегії маркетингу та реклами для привертання туристів відповідно до чинного законодавства України; - підтримка місцевих туристичних агентств та організацій у рекламній діяльності;
Складний адміністративний процес для отримання дозволів та віз	- спрощення бюрократичних процедур для туристичних бізнесів та інвесторів; - впровадження електронних систем оформлення віз та дозволів;
Нестабільна ситуація в деяких регіонах країни	- забезпечення безпеки та стабільності у всіх регіонах України; - вдосконалення правопорядку та контролю над конфліктними ситуаціями;
Недостатній розвиток туристичних атракцій	- фінансова підтримка для розвитку та удосконалення туристичних об'єктів; - створення програм підтримки для місцевих громад у розвитку туристичних місць; - приваблення інвестицій для розвитку нових туристичних атракцій.

Джерело: власна розробка автора.

туристів, а також залучення інвестицій для подальшого розвитку сектора. Наразі в Україні існують різні законодавчі акти та нормативно-правові документи, спрямовані на поліпшення інфраструктури, захист прав споживачів та забезпечення безпеки туристів, а саме:

1. Закон України «Про туризм», який встановлює загальні принципи державного регулювання туризму, права та обов'язки суб'єктів туристичної діяльності, а також механізми захисту прав та інтересів туристів [14];

2. Закон України «Про захист прав споживачів», який визначає права споживачів у різних сферах, включаючи туризм [15];

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» [16];

4. Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) «Про затвердження Правил організації звітності, що подається суб'єктами господарювання у сферах теплопостачання, централізованого водопостачання та централізованого водовідведення до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [17].

На наш погляд, Україна визначається як один із потенційних центрів туристичного приваблення у світі, і в цьому контексті адміністративно-правові засоби відіграють критичну роль у стимулюванні розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Закон України «Про туризм» [14] встановлює загальні принципи державного регулювання туризму, включаючи захист прав та інтересів туристів та визначення прав та обов'язків суб'єктів туристичної діяльності й цей закон є основою для впровадження ефективних механізмів контролю та забезпечення якості туристичних послуг. Наприклад, Закон України «Про захист прав споживачів» [15] відіграє важливу роль у регулюванні відносин між туристами та туроператорами, агентами та іншими учасниками туристичного ринку й забезпечує захист прав споживачів у різних сферах, включаючи туризм, і встановлює механізми врегулювання спірних ситуацій між сторонами.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» [16] встановлює конкретні вимоги до готельних послуг, забезпечуючи безпеку та комфорт туристів в готелях й сприяє створенню стандартів, які підвищують якість обслуговування в готелях та інших об'єктах туристичної інфраструктури, а Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, щодо затвердження Пра-

вил організації звітності містить важливі вимоги щодо якості водопостачання та водовідведення [17] – безпосередньо впливає на комфорт туристів у готелях та інших туристичних об'єктах, оскільки забезпечує надійність та безпеку комунальних послуг.

Тому адміністративно-правові засоби спільно спрямовані на підвищення рівня якості туристичних послуг, захист прав споживачів та створення сприятливих умов для розвитку туристичної галузі в Україні, а їх впровадження слугує позитивним змінам у сфері туризму та допомагає збільшенню привабливості країни для внутрішніх та закордонних туристів.

Висновки. У результаті аналізу адміністративно-правових засобів, спрямованих на стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні, стало очевидним, що вони відіграють важливу роль у формуванні та забезпеченні розвитку цієї галузі.

Застосування адміністративно-правових механізмів дозволяє державі впливати на різні аспекти туристичного сектору, включаючи інвестиційну привабливість, регулювання якості послуг та створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу. Однак, необхідно визнати, що існують певні недоліки та прогалини в діючому законодавстві, які ускладнюють ефективне функціонування туристичного сектору.

Деякі з проблем включають складність бюрократичних процедур, недостатню координацію між різними органами влади та недостатню відкритість для іноземних інвесторів. З метою вирішення цих проблем, можливою стратегією може бути посилення співпраці між урядом, бізнес-спільнотою та громадськістю для розробки та впровадження більш прозорих та ефективних адміністративно-правових механізмів.

Узагальнюючи, можна сказати, що діяльність у напрямку вдосконалення адміністративно-правових засобів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні є важливим напрямком для забезпечення сталого та інноваційного розвитку туристичної галузі країни.

Література

1. Filipiak B., Dylewski M., Kalinowski M. Economic development trends in the EU tourism industry. Towards the digitalization process and sustainability. *Quality & Quantity*. 2023. № 57. Suppl 3. P. 321–346.
2. Omelchenko H., Pilipenko S., Moisyeyeva N. Tourism as an innovational project of modern globalization. Innovative tools for socio-economic systems' development: monograph. Katowice: Katowice School of Technology. 2019. № 25. P. 229–234.
3. Bianchi R. V., Stephenson M., Hannam K. The contradictory politics of the right to travel: mobilities, borders & tourism. *Mobilities*. 2020. № 15.2. P. 290–306.

4. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Polticas*. 2023. № 41(76). P. 769–779.

5. Саркісян Г. О. Деякі аспекти регулювання туристичної галузі регіону. *Бізнес-інформ*. 2020. № 8. С. 83–87.

6. Тодьєришко Е. В. Вітчизняний та закордонний досвід управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 52–57.

7. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. К.: ВПЦ Київський університет. 2013. 395 с.

8. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.

9. Chychkalyuk T. The Use of Natural and Recreational Areas for Tourism Development: European Experience. *Public policy and economic development*. 2015. № 3. P. 36–47.

10. Burkaltseva D., Tsohla S., Yanovskaya A., Olga G. U. K., Zharova A., Polskaya S. Analysis of the Functioning of the Tourist and Recreational Industry in Conditions of Restrictions. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2020. № 3. P. 1902–1914.

11. Домбровська С. М., Помаза-Пономаренко А. Л., Рибальченко Н. П. Туризм і право на нього в контексті гарантування безпеки: монографія. Харків: «Діса плюс», 2022. 272 с.

12. Гайворонська І. В. Сучасні тенденції та новітні тренди розвитку туризму. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 37. С. 126–132.

13. Близнюк А. С. Інституційно-організаційні засади формування механізму державного управління розвитком рекреаційної галузі в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 1. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=1373>

14. Закон України «Про туризм» 324/95-ВР, редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>

15. Закон України «Про захист прав споживачів» 1023-ХІІ, редакція від 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» 297-2006-п, редакція від 22.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-п#Text>

17. Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) «Про затвердження Правил організації звітності, що подається суб'єктами господарювання у сферах теплопостачання, централізованого водопостачання та централізованого водовідведення до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» v0717874-17, редакція від 03.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0717874-17#Text>

Анотація

Яворський Р. І. Адміністративно-правові засоби стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу адміністративно-правових інструментів, які використовуються для сприяння розвитку туристично-рекреаційної сфери в

Україні. Зокрема, розглядаються заходи, спрямовані на підвищення привабливості країни для туристів та стимулювання інвестицій у цей сектор. Аналізується законодавство, що регулює туристичну діяльність в Україні. Особлива увага звертається на закони та нормативно-правові акти, спрямовані на поліпшення інфраструктури, захист прав споживачів та забезпечення безпеки туристів. Описуються механізми та інструменти, що використовуються для залучення інвестицій у туристичний сектор – податкові пільги, фінансова підтримка проектів та інші стимулюючі заходи. Виділяються аспекти, пов'язані з розвитком туризму на регіональному рівні. Описуються програми та ініціативи, спрямовані на розвиток туристичних об'єктів та підтримку місцевих ініціатив. Аналізуються основні проблеми, які перешкоджають розвитку туристичного сектора в Україні, а також висвітлюються потенційні перспективи розвитку за допомогою адміністративно-правових заходів. Виявлено, що застосування адміністративно-правових інструментів сприяє позитивним змінам у туристично-рекреаційній галузі. Прийняті законодавчі акти та регуляторні механізми допомагають покращенню інфраструктури, збільшенню безпеки та комфорту туристів. Встановлено, що стимулюючі заходи, зокрема податкові пільги та фінансова підтримка, сприяють залученню інвестицій у туристичний сектор. Ідентифіковано основні проблеми, серед яких можуть бути бюрократичні перешкоди, недостатня координація між урядовими відомствами та нестабільність законодавства. Визначено перспективи подальшого розвитку, зокрема впровадження нових технологій та підвищення якості туристичних послуг. На підставі отриманих результатів можна зробити висновок про важливість подальшого розвитку адміністративно-правових механізмів стимулювання туристично-рекреаційної діяльності в Україні. Узагальнюються основні висновки щодо ефективності використання адміністративно-правових інструментів у стимулюванні розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні, а також відзначено напрямки подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: туризм, рекреація, адміністративно-правові заходи, Україна, інвестиції, регіональний розвиток.

Summary

Yavorsky R. I. Administrative and legal instruments for stimulating the development of tourism and recreation in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the analysis of administrative and legal instruments used to promote the development of the tourism and recreational sector in Ukraine. In particular, measures aimed at increasing the country's attractiveness to tourists and stimulating investment in this sector are considered.

The legislation regulating tourism activities in Ukraine is analyzed, with particular attention to laws and regulatory acts aimed at improving infrastructure, protecting consumer rights, and ensuring tourist safety. Mechanisms and instruments used to attract investments in the tourism sector are described, including tax incentives, financial support for projects, and other stimulating measures. Aspects related to the development of tourism at the regional level are highlighted. Programs and initiatives aimed at developing tourist attractions and supporting local initiatives are described. The main problems hindering the development of the tourism sector in Ukraine are analyzed, and potential development prospects through

administrative and legal measures are outlined. It is found that the application of administrative and legal instruments contributes to positive changes in the tourism and recreational industry. Legislative acts and regulatory mechanisms help improve infrastructure, increase safety, and enhance tourist comfort. It is established that stimulating measures, including tax incentives and financial support, facilitate investment attraction in the tourism sector. Identified main problems may include bureaucratic obstacles, insufficient coordination among government agencies, and legislative instability.

However, prospects for further development are identified, including the implementation of new

technologies and the enhancement of the quality of tourist services. Based on the results obtained, it can be concluded about the importance of further development of administrative and legal mechanisms for stimulating tourism and recreational activities in Ukraine. The main conclusions regarding the effectiveness of using administrative and legal instruments in stimulating the development of tourism and recreational activities in Ukraine are summarized, and directions for further research in this area are outlined.

Key words: tourism, recreation, administrative and legal measures, Ukraine, investments, regional development.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.19>**С. І. Бугера***orcid.org/0000-0002-3414-0058**доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник**Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю при Раді Національної безпеки і оборони України***ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗКРАДАННЮ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ**

Постановка проблеми. У деяких регіонах України спостерігається збільшення кількості випадків незаконного використання природних ресурсів. Перешкоджання дії детермінантів злочинних проявів у сфері довкілля потребує вжиття системи різноманітних державних та громадських, регулюючих та охоронних, економічних та організаційних, правових та технічних заходів [1]. Особливо небезпечною тенденцією є підвищення рівня вчинення кримінальних правопорушень у сфері природних ресурсів організованими злочинними угрупованнями, що в поєднанні з іншими негативними факторами становить загрозу національній безпеці країни та суттєво ускладнює функціонування економіки.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженню питань запобігання та протидії організованій злочинності присвячено значна кількість наукових публікацій. Зокрема, необхідно виділити праці О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, О. Г. Колба, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова та ін. При цьому, зважаючи на положення Стратегії боротьби з організованою злочинністю [2] щодо необхідності організації системної боротьби з організованою злочинністю як пріоритетного завдання державної політики, необхідним є вдосконалення наукового забезпечення цього процесу. Зокрема, важливим є подальше проведення наукових досліджень щодо протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями.

Метою статті є дослідження проблем протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями та формування відповідних практичних рекомендацій з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Звіту національної поліції України про результати роботи у 2023 році поліцією в умовах

воєнного стану продовжується робота, спрямована на протидію організованій злочинності в усіх її проявах. Так, забезпечено збільшення масиву кримінальних проваджень, направлених до суду (+16%), стосовно 419 організованих злочинних груп, у тому числі щодо 42 груп з міжрегіональними зв'язками, 26 – з корупційними зв'язками та 13 – сформованих на етнічній основі. Задokumentовано 68 (у 2021 – 62) злочинних організацій та припинено злочинну діяльність 4 бандугруповань. Викрито 1752 учасників організованих груп і злочинних угруповань, задokumentовано в 1,5 рази більше скоєних ними злочинів (4,6 тис.). Уживається заходів щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки держави. Зареєстровано 2,7 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Викрито 10,4 тис. службових злочинів, з яких 3 тис. – факти отримання неправомірної вигоди [3]. При цьому розкрадання та нецільове використання природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями призводить до негативних наслідків не тільки економічного характеру, але й внаслідок незаконних дій створюється небезпека для довкілля [4].

Необхідно зазначити, що природні ресурси – це сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини та суспільства. Природні ресурси класифікують за різними критеріями: приналежністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, лісові, водні тощо); можливістю відтворення в процесі використання – на вичерпні (відновні та невідновні) і невичерпні. До природних ресурсів належать сонячна енергія, атмосфера, гідросфера, наземна рослинність, ґрунти, тваринний світ, ландшафти, корисні копалини.

Основний напрям освоєння природних ресурсів – їх комплексне використання [5].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [6] природні ресурси України є власністю Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України, цим та іншими законами України. Відповідно до ст. 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до природних ресурсів загальнодержавного значення належать: а) внутрішні морські води та територіальне море; б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони; в) атмосферне повітря; г) підземні води; д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області; е) лісові ресурси державного значення; є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; ж) дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення; з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

При цьому наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 вересня 2022 року № 366 затверджено «Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами». Методика визначає порядок розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами. В методиці вказується, що самовільне користування надрами, це видобування корисних копалин або користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, за відсутності діючої дозвільної документації, або з перевищенням встановлених лімітів видобування [7].

Необхідно зазначити, що розкрадання та нецільове використання природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями вчиняється з метою досягнення максимального злочинного доходу. При цьому основними рисами, що властиві діяльності організованих злочинних угруповань, є: високий рівень організації злочинної діяльності; її корисливо-насилено-спрямованість; наявність корупційної складової;

використання складних злочинних схем; масштабність розкрадання та нецільового використання природних ресурсів та ін.

Розкрадання та нецільове використання природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями вчиняється переважно у сферах видобутку: нафти, газового конденсату, кам'яного вугілля, піску, піщано-гравійної суміші, бурштину, лісових ресурсів, водних ресурсів та ін. Найбільш типовими елементами схем розкрадання та нецільового використання природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями є такі:

– нафти та газового конденсату: видобування нафти та газового конденсату здійснюється зі свердловин державного фонду підприємцями без передбачених законом дозволів та без сплати відповідних зборів; викрадення нафти здійснюється з магістрального нафтопроводу шляхом незаконної врізки; до організованого злочинного угруповання може входити посадовець охоронного підрозділу підприємства, який відповідно до своїх службових обов'язків знає маршрути та час обходу охоронним патрулем магістралі;

– кам'яного вугілля: видобування кам'яного вугілля на шахтах державного підприємства здійснюється після закінчення дії спеціальних дозволів на видобування; також видобування кам'яного вугілля може здійснюватись через вентиляційний стовбур шахти вугледобувного підприємства, при цьому до проведення робіт залучаються наймані працівники, яким обіцяють винагороду після реалізації корисних копалин;

– піску, піщано-гравійної суміші, граніту, бурштину: видобування піску здійснюється на землях сільськогосподарського призначення без спеціального дозволу на користування надрами, акту про надання гірничого відводу та технічного проекту на розробку родовищ; пісок видобувається без жодних дозвільних документів з водойм або кар'єрів з використанням земснарядів та екскаваторів; піщано-гравійна суміш видобувається під виглядом розчистки та регулювання русел гірських рік; видобуток граніту здійснюється підприємствами, які після закінчення дії відповідних державних ліцензій безконтрольно продовжують роботи з видобутку на територіях раніше діючих кар'єрів; видобування бурштину здійснюється шляхом облаштування копальні бурштину на території лісгосподарства за допомогою гідророзмиву ґрунту із задіянням водяних pomp, водозабірних шлангів та допоміжного інвентарю;

– лісодеревини: рубка лісу здійснюється на територіях, що мають статус заповідника; також рубка лісу може здійснюватись в полезахисних лісосмугах або на територіях лісгоспів без офіційних підстав щодо проведення відповідних

робіт шляхом проведення незаконних санітарних та суцільних рубок;

– рибних ресурсів: вилов риби здійснюється за допомогою заборонених знарядь лову місцевими жителями у водоймах регіону; вилов риби здійснюється в межах заповідних територій в промислових масштабах під «прикриттям» осіб, що мають функції державного контролю; збут рибопродукції продукції може здійснюватися як на стихійних ринках так і через мережу магазинів на підставі підроблених документів;

– водних ресурсів: питна вода видобувається з родовища з отриманням відповідного дозволу з порушенням добової норми відпуску води, зокрема, в документації на відпуск води вказується об'єм води, що в декілька разів менший від реального об'єму, який незаконно реалізується без відповідних документів; питна вода видобувається з підземних свердловин на територіях державних закладів без отримання спеціального дозволу з подальшою нелегальною реалізацією у промислових масштабах; видобування мінеральних вод здійснюється після закінчення або зупинення дії спеціального дозволу на територіях лікувально-профілактичних закладів – санаторіїв, оздоровниць;

– ґрунтового покриву: знімання поверхневого шару ґрунту здійснюється без отримання спеціального дозволу на землях державної власності, зокрема на землях дослідних господарств, з використанням спецтехніки – екскаваторів та вантажівок; знімання поверхневого шару ґрунту здійснюється без отримання спеціального дозволу на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що знаходяться у віданні суб'єктів господарювання; збут ґрунту (чорнозему) відбувається шляхом підшукування зацікавлених осіб через мережу Інтернет або в інший спосіб.

При цьому організована злочинність, незважаючи на свої масштаби, наявні матеріальні ресурси, оснащеність та «мережування», має також слабкі та уразливі місця, що притаманні будь-яким іншим соціальним системам. До них можна віднести недостатню компетентність кадрів, складність управління, слабкість координації і взаємодії тощо. Злочинні утворення зазнають труднощів у середньостроковому і довгостроковому плануванні, у групах чисельністю понад 5–7 осіб, є вірогідність появи кількох лідерів, що конкурують між собою. Для великих груп є висока вірогідність наявності внутрішнього підпілля. Розглядаючи організовані злочинні спільноти як соціальні системи цілком ймовірно припустити, що внутрішні умови в яких вони перебувають характеризується високим рівнем конкуренції між групами, співробітництво переважно носить тимчасовий, мінливий та хиткий характер.

Перебування в складі організованого злочинного угруповання обмежує особисті можливості її учасників на будь-якому рівні діяльності таких організацій. Висока вірогідність того, що з часом, перебування в таких організаціях може викликати особистий конфлікт між власними цілями й способами їх досягнення її учасників та цілями і способами злочинної спільноти. Вказані обставини та закономірності відносин у соціальних групах можуть бути використані працівниками правоохоронних органів під час планування оперативно-розшукових заходів та процесуальних дій, а також прийнятті відповідних рішень [8].

Висновки. Активізація процесів розкрадання та нецільового використання природних ресурсів організованими злочинними угрупованнями в різних регіонах України потребує розроблення відповідних заходів запобігання та протидії. Відповідно до п. 4 «Запобігання організований злочинності та боротьба із злочинними організаціями у сферах із високим ризиком її прояву» Плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю [9] одним із завдань є розроблення та вжиття заходів щодо виявлення та припинення функціонування джерел доходів, отриманих організованими злочинними угрупованнями; розроблення та вжиття заходів до забезпечення припинення діяльності організованих злочинних угруповань, які становлять загрозу для національної безпеки, та позбавлення їх можливості використовувати кошти, одержані злочинним шляхом. Тому доцільним є розроблення Методичних рекомендацій щодо запобігання та протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями з формуванням відповідного переліку практичних рекомендацій.

Література

1. Як подолати найбільш проблемні питання протидії кримінальним правопорушенням у сфері охорони довкілля в умовах збройної агресії. URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-podolaty-naybilsh-problemni-pytannya-protydii-kryminalnym-pravoporu-shennyam-u-sferi>.
2. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#n7>.
3. Звіт національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://media-www.npu.gov.ua/npu-preprod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf.
4. Мовчан А. В., Созанський Т. І. Характерні ознаки сучасної організованої злочинності за результатами опитування СОСТА. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 49–56. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5639/1/7.pdf>.

5. Природні ресурси. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D1%96_%0%B8.

6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 5 червня 1991 року № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

7. Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами: затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 вересня 2022 року № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>.

8. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та закордоном: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/2856/1/2022%20B8%D1%8F.pdf>.

9. План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>.

Анотація

Бугера С. І. До питання протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями. – Стаття.

У статті розглянуто питання протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями та сформовані відповідні практичні рекомендації з цього питання. Наголошено, що розкрадання та нецільове використання природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями вчиняється з метою досягнення максимального злочинного доходу. При цьому основними рисами, що властиві діяльності організованих злочинних угруповань, є: високий рівень організації злочинної діяльності; її корисливо-насилницька спрямованість; наявність корупційної складової; використання складних злочинних схем; масштабність розкрадання та нецільового використання природних ресурсів та ін. Встановлено, що розкрадання та нецільове використання природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями вчиняється переважно у сферах видобутку: нафти, газового конденсату, кам'яного вугілля, піску, піщано-гравійної суміші, бурштину, лісових ресурсів, водних ресурсів та ін. Наголошено, що активізація процесів розкрадання та нецільового використання природних ресурсів організованими злочинними угрупованнями в різних регіонах України потребує розроблення відповідних заходів запобігання та протидії. Відповідно до п. 4 «Запобігання організованій злочинності та боротьба із злочинними організаціями у сферах із високим ризиком її прояву» Плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю одним з завдань є розроблення та вжиття заходів щодо виявлення та припинення функціонування джерел доходів, отриманих організованими злочинними

угрупованнями; розроблення та вжиття заходів до забезпечення припинення діяльності організованих злочинних угруповань, які становлять загрозу для національної безпеки, та позбавлення їх можливості використовувати кошти, одержані злочинним шляхом. Тому доцільним є розроблення Методичних рекомендацій щодо запобігання та протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями з формуванням відповідного переліку практичних рекомендацій.

Ключові слова: розкрадання, природні ресурси, протидія, запобігання, організовані злочинні угруповання.

Summary

Bugera S. I. To the issue of combating the theft of Ukraine's natural resources by organized criminal groups. – Article.

The article examines the issue of combating the theft of Ukraine's natural resources by organized criminal groups and formulates relevant practical recommendations on this issue. The increase in the level of criminal offenses in the field of natural resources by organized criminal groups poses a threat to the country's national security. It was emphasized that the theft and misappropriation of natural resources of Ukraine by organized criminal groups is carried out with the aim of achieving the maximum criminal income. At the same time, the main features characteristic of the activity of organized criminal groups are: a high level of organization of criminal activity; its selfish and violent orientation; the presence of a corruption component; the use of complex criminal schemes, etc. It has been established that the theft and misappropriation of natural resources of Ukraine by organized criminal groups is mainly committed in the fields of extraction: oil, gas condensate, hard coal, sand, sand-gravel mixture, forest resources, etc. It was emphasized that the intensification of the processes of theft and misuse of natural resources by organized criminal groups in different regions of Ukraine requires the development of appropriate prevention and countermeasures. According to Clause 4 «Prevention of organized crime and the fight against criminal organizations in areas with a high risk of its manifestation» of the Action Plan for the Implementation of the Strategy for Combating Organized Crime, one of the tasks is to develop and take measures to identify and stop the functioning of sources of income received by organized criminals groups; development and implementation of measures to ensure the cessation of activities of organized criminal groups that pose a threat to national security, and to deprive them of the opportunity to use funds obtained through crime. Therefore, it is expedient to develop Methodological recommendations for preventing and countering the theft of Ukraine's natural resources by organized criminal groups with the formation of a list of relevant practical recommendations.

Key words: theft, natural resources, counteraction, prevention, organized criminal groups.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.20>

О. П. Ващук
orcid.org/0000-0003-3161-2870
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОДЕЛЮВАННЯ ЗАГРОЗ ТА ОЦІНКА РИЗИКІВ ДЛЯ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Вступ. У епоху швидкого розвитку цифрових технологій, вчені постійно шукають шляхи до використання інновацій для підвищення ефективності роботи правоохоронних органів. Мобільні додатки, які надають слідчим доступ до необхідних інструментів та інформації безпосередньо на місці подій, стають невід'ємною частиною сучасної правоохоронної практики. Водночас, з розвитком цих технологій зростає й кількість потенційних кіберзагроз та вразливостей, що можуть піддавати ризику конфіденційність та цілісність такої інформації.

Постановка завдання. У сучасному світі, де технології швидко розвиваються та займають все більше місце в кожній сфері людської діяльності, правоохоронні органи не можуть залишатися осторонь цих процесів. Використання мобільних додатків слідчими в поліції відкриває нові можливості для підвищення ефективності розслідувань, оперативності реагування та поліпшення взаємодії в команді. Однак, разом з новими можливостями з'являються й нові виклики, зокрема, пов'язані з безпекою даних.

Функціональні мобільні додатки в правоохоронних органах спрямовані на збирання, обробку та зберігання величезних обсягів конфіденційної інформації: від персональних даних громадян до деталей про хід розслідувань. Ризики, пов'язані з їх витоком або несанкціонованим доступом, мають серйозні наслідки, включаючи порушення прав людини, підрив довіри громадськості до правоохоронних органів та загрозу національній безпеці. Зовнішні загрози, такі як хакерські атаки, та внутрішні загрози, включно з можливістю зловживань з боку персоналу, потребують складної багаторівневої системи захисту. Враховуючи, що слідчі часто працюють в полі та будуть використовувати мобільні пристрої для доступу до даних в різних локаціях, особливої уваги заслуговує захист даних у транзиті та їх захист на самому пристрої.

Таким чином, актуальність впровадження мобільних додатків у роботу правоохоронних органів супроводжується критичною потребою ретельного моделювання загроз та оцінки ризиків, що забезпечить не тільки ефективність

роботи слідчих, але й високий рівень захисту відомостей, що є запорукою правової безпеки та дотримання основоположних прав і свобод.

Метою є дослідження та аналіз потенційних загроз і вразливостей, які стосуються мобільних додатків для слідчих. В статті визначаються основні зовнішні та внутрішні ризики, асоційовані з такими додатками та надаються пропозиції до їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цьому напрямку досліджуються новітні технології та інноваційні рішення для покращення ефективності розслідувань [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Останні роботи зосереджуються на використанні штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних, розробці алгоритмів для автоматичного розпізнавання образів та текстів, а також на покращенні геолокаційних функцій [7, 8, 9]. Увага в цій області приділяється методам захисту даних, що збираються та обробляються, зокрема виділяються такі теми, як шифрування даних, захист передачі даних, аутентифікація користувачів та управління доступом [10, 11, 12, 13, 14]. Результати досліджень часто звертають увагу на вразливості технологій і пропонують рекомендації щодо їх усунення [15, 16, 17, 18, 19], акцентується на важливості дотримання правових та етичних норм при використанні нових технологій в правоохоронній сфері [20, 21, 22, 23, 24]. Обговорюються питання конфіденційності, зберігання персональних даних та їх використання [25, 26]. Аналізуються зміни в процедурах розслідування, взаємодії між слідчими та іншими відомствами, а також на загальну ефективність і швидкість виконання завдань [27, 28, 29]. Обговорюються технічні проблеми, з якими можуть зіштовхнутися розробники, включно з обмеженнями апаратного забезпечення, необхідністю інтеграції з існуючими системами та управлінням великими обсягами даних [30, 31, 32, 33].

Результати дослідження. Захист інформації в мобільних додатках для слідчих, є критично важливим, оскільки загрози можуть прийти з багатьох джерел. Загрози можна класифікувати на зовнішні та внутрішні, кожна з яких має

свої специфічні ризики та потребує особливих заходів захисту.

Зовнішні загрози становлять атаки, які ініціюються ззовні правоохоронного органу або системи, є різноманітними і включають:

- хакерські атаки (хакерські атаки стають все більш витонченими і складними, з використанням таких методів, як масштабовані DDoS атаки, експлуатація день-нуль вразливостей і застосування шкідливого програмного забезпечення. Ці атаки часто спрямовані на отримання доступу до конфіденційної інформації, включаючи особисті дані, інформацію про розслідування та внутрішні комунікації);

- фішинг (фішингові атаки часто використовують інженерію соціальних мереж для обману жертв, щоб ті розкрили паролі, банківські дані або іншу важливу інформацію. Зловмисники часто вдаються до маскуванню під легітимні джерела, такі як технічна підтримка або відділ кадрів, щоб здаватися переконливими);

- спам-атаки (спам може бути використаний для поширення шкідливого програмного забезпечення через вкладені файли або посилання, які ведуть на інфіковані веб-сайти. Велика кількість спаму перевантажує системи, що знижує ефективність робочих процесів та відволікає від завдань).

Внутрішні загрози виникають внаслідок дій або недбалості користувачів всередині правоохоронного органу, що включає:

- несанкціонований доступ. Недостатньо складні паролі легко можуть бути зламані за допомогою брутфорс атак та внутрішнє зловживання (працівники з доступом можуть використовувати свої повноваження для особистої вигоди або вигоди для третіх осіб та працівників, які не мають необхідних дозволів, отримують доступ до конфіденційної інформації, що може призвести до її неправомірного використання або розголошення);

- помилки програмного забезпечення: баги (недоліки в програмуванні відкривають вразливості, які зловмисники використовують для доступу до систем або їх злому); оновлення (відсутність своєчасних оновлень залишає систему вразливою перед відомими загрозами); витік інформації (недбалість (випадкове розкриття інформації через втрату пристроїв або небезпечне зберігання даних) або зловмисне розголошення (свідомий витік конфіденційної інформації, який може бути спричинений особистими мотивами або зовнішнім впливом).

У контексті кібербезпеки мобільних додатків для використання правоохоронними органами, існують ключові технічні вразливості, що можуть піддавати системи ризикам. Розуміння цих слабких місць є важливим для вжиття ефективних заходів забезпечення безпеки:

- детальний аналіз технічних вразливостей. Недостатність шифрування. Проблема: дані, що передаються між мобільним додатком та сервером, а також дані, що зберігаються на мобільному пристрої, можуть бути не захищені достатньо, що робить їх вразливими до перехоплення або несанкціонованого доступу. Рішення: шифрування даних у транзиті (використання сучасних протоколів шифрування, таких як TLS 1.3 (Transport Layer Security), який забезпечує захист даних під час передачі, за допомогою нового шифрування каналу зв'язку); шифрування даних на пристрої (застосування алгоритмів шифрування, таких як AES-256 (Advanced Encryption Standard), для забезпечення безпеки даних, збережених на мобільному пристрої, навіть у випадку фізичного доступу до пристрою);

- вразливості в API (Application Programming Interface), що використовуються мобільними додатками для зв'язку з серверами, можуть містити вразливості, що дозволять зловмисникам виконувати несанкціоновані дії або отримувати доступ до конфіденційної інформації. Рішення: захист API (використання технік безпеки на стороні сервера, таких як OAuth для управління доступом, HTTPS для шифрування даних та використання межових маркерів безпеки (security tokens) для забезпечення автентичності запитів); регулярне аудитування і тестування (проведення пентестів і аудитів безпеки API для виявлення та усунення потенційних вразливостей);

- проблеми з аутентифікацією та контролем доступу (слабкі аутентифікаційні механізми та політики контролю доступу дозволяють неавторизованим особам отримувати доступ до чутливих даних або системних ресурсів). Рішення: багатофакторна аутентифікація (MFA) (впровадження MFA для всіх користувачів системи, що значно знижує ризик несанкціонованого доступу); мінімізація привілеїв (застосування принципу найменшого привілею, згідно з яким користувачам надаються лише ті права доступу, які строго необхідні для виконання їхніх завдань);

- проблеми з програмним забезпеченням (баги в програмному забезпеченні створюють потенційні вразливості, які зловмисники використовують для атак на систему). Рішення: регулярне оновлення програмного забезпечення (своєчасне впровадження патчів безпеки та оновлень для виправлення відомих вразливостей); розробка за принципами безпеки (впровадження практик безпечної кодування та тестування програмного забезпечення на ранніх етапах розробки для мінімізації наявності багів і помилок).

Моделювання атак є критичним компонентом стратегії безпеки будь-яких мобільних додатків, що допомагає ідентифікувати та усувати потен-

ційні вразливості до того, як зловмисники зможуть їх використати. Ключові етапи, що входять до процесу моделювання атак такі:

1. Визначення об'єктів атаки (першим кроком є визначення активів, які є потенційними цілями для атак. Це можуть бути дані користувачів, конфіденційна інформація про розслідування, логін-дані слідчих та інша чутлива інформація, що зберігається або передається через мобільний додаток).

2. Розробка сценаріїв атак (на основі визначених активів розробляються детальні сценарії потенційних атак. Кожен сценарій моделює конкретний тип загрози або атаки, які включає:

- SQL ін'єкції (атаки, які використовують вразливості в базах даних для введення шкідливого коду або вилучення даних);

- перехоплення даних (сценарії, де дані перехоплюються під час їх передачі через незахищені мережі);

- атаки, в яких перехоплюється та змінюється комунікація між двома користувачами без їхнього відома;

- фішинг (методи, які використовують соціальну інженерію для отримання конфіденційної інформації від користувачів) [34, 35, 36, 37].

3. Тестування системи на вразливість (кожен сценарій атаки використовується для проведення тестів на проникнення, які дозволяють перевірити реакцію мобільного додатка на спробу атаки, що допомагає виявити слабкі місця в захисті та ефективності наявних заходів безпеки. Тестування включає:

- автоматичні та ручні тести (використання автоматизованих інструментів та ручних методик для виявлення вразливостей);

- симуляція атак (виконання контрольованих атак згідно з розробленими сценаріями для перевірки реакції системи);

- оцінка реакції системи (аналіз часу реакції на атаку, ефективності захисних механізмів та здатності системи відновлювати нормальну роботу після атак).

4. Вдосконалення захисних стратегій (на основі результатів тестування розробляються рекомендації щодо покращення системи безпеки мобільного додатка, що включає за необхідності, технічні вдосконалення, зміни в програмному забезпеченні, а також навчання персоналу з питань кібербезпеки).

Моделювання атак та тестування вразливостей мобільних додатків є необхідними для забезпечення їхньої безпеки в умовах постійно зростаючих кіберзагроз, зокрема в контексті правоохоронної діяльності, де захист інформації має вирішальне значення.

Аналіз відмовостійкості системи має на меті визначити, наскільки добре мобільні додатки та

їх інфраструктура можуть витримувати і відновлюватися після різних видів кібератак або технічних збоїв. Основна мета полягає в тому, щоб забезпечити неперервність служби навіть під час серйозних інцидентів. Детальний опис ключових елементів цього процесу полягає у такому:

1. Сценарії симуляції відмов (розробка сценаріїв, які симулюють різні види відмов, включаючи):

1.1. Фізичні збої обладнання (тестування на відмову критичних компонентів, таких як сервери та мережеве обладнання);

1.2. Відмови програмного забезпечення (симуляція збоїв у програмному забезпеченні, які викликані помилками коду або несумісностями);

1.3. Атаки на мережеву інфраструктуру (включають симуляції DDoS атак, які намагаються перевантажити систему та змусити її зупинитися).

2. Тестування відновлення після відмов. Оцінка того, наскільки швидко та ефективно система відновлює свої операції після несподіваних збоїв або атак:

2.1. Відновлення даних (тестування процедур відновлення даних з резервних копій для переконання в тому, що критична інформація не втрачена);

2.2. Перемикання на резервні системи (перевірка механізмів автоматичного перемикання на резервне обладнання або сервери в іншому місцезнаходженні);

2.3. Оцінка резервування інфраструктури (оцінка та підготовка резервної інфраструктури для забезпечення роботи додатків у випадку збою основної системи).

3. Географічне розподілення (розміщення серверів у різних локаціях для зниження ризиків, пов'язаних з природними катастрофами або регіональними перебоями).

4. Обробка навантаження (використання балансувальників навантаження та інших технологій для розподілу трафіку та запитів, забезпечуючи стабільність і доступність сервісів).

5. Навчання персоналу та регулярні тренування (навчання з процедур відновлення (регулярне проведення тренінгів для технічних команд з питань ефективного і швидкого реагування на інциденти); симуляції інцидентів (проведення планових симуляцій інцидентів для перевірки готовності команд та оптимізації процесів реагування).

Аналіз відмовостійкості є невід'ємною частиною стратегії кіберзахисту, яка допомагає не лише ідентифікувати потенційні ризики та вразливості, а й забезпечує готовність системи до їх ефективного усунення. Це забезпечує неперервність діяльності та захист критично важливих

даних, що має життєво важливе значення для правоохоронних органів.

Висновки. В даній статті було досліджено моделювання загроз та оцінку ризиків для мобільних додатків, які можуть використовуватися в правоохоронних органах, де завдяки швидкому розвитку технологій, правоохоронні органи вже зовсім скоро почнуть інтегрувати мобільні додатки в свою роботу, що з одного боку підвищить ефективність та оперативність їхніх дій, але з іншого – породить значні виклики пов'язані з безпекою даних.

Основним внеском статті є аналіз потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз, які впливають на безпеку мобільних додатків. Зовнішні загрози включають хакерські атаки, фішинг, та спам-атаки, які намагаються викрасти або пошкодити цінну інформацію. Внутрішні загрози включають несанкціонований доступ, помилки в програмному забезпеченні та потенційний витік інформації через недбалість або зловмисні дії працівників.

В статті також розглядається важливість технічних заходів безпеки, таких як шифрування даних у транзиті та на пристроях, захист API, а також ретельні методи аутентифікації та контролю доступу. Такі заходи критично важливі для забезпечення цілісності та конфіденційності персональних даних та інформації про розслідування.

Додатково, в статті було визначено потребу в ретельному моделюванні загроз та аналізі відмовостійкості, що дозволяє правоохоронним органам ефективно реагувати на інциденти та забезпечувати безперервність своєї роботи. Аналіз показав, що регулярне тестування та симуляції відмов не тільки виявляють вразливі місця, але й сприяють оптимізації відповідей на інциденти.

Враховуючи обговорені аспекти, підкреслено, що впровадження мобільних додатків у правоохоронну діяльність має супроводжуватися комплексним підходом до безпеки, що включає ретельне планування, постійний моніторинг та швидке реагування на потенційні загрози. Такий підхід забезпечить не тільки ефективність роботи слідчих, але й високий рівень захисту інформації, що є запорукою правової безпеки та дотримання прав і свобод громадян.

Література

1. Благута Р. І. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія. Благута Р. І., Мовчан А. В. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2020. 256 с.

2. Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку. Монографія. Харків. 2021. С. 651–669.

3. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці: матер. міжнар. круглого столу (Харків, 12 грудня 2019 р.). Харків: Право. 2019. С. 147–150.

4. Дуфенюк О. М., Марко О. І. Інноваційні технології 3D-сканування в криміналістичній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 313–315.

5. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія. Кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Х.: ВА «Апостіль». 2017. 260 с.

6. Інформаційне забезпечення юридичної діяльності: підручник. Кол. авт.; за заг. ред. В. Б. Вишні. Дніпро: ДДУВС. 2019. 228 с.

7. Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

8. Семенов В. В., Терешкевич А. І. Використання новітніх технологій та досягнень науки й техніки в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 117–125.

9. Поляк Ю. П. Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії (081 – Право). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. 230 с.

10. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.

11. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 283–294.

12. Думчиков М. О. Процеси діджиталізації і криміналістика: ретроспективний аналіз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 100–108.

13. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Digital criminalistics as a strategic direction of formation of criminalistic knowledge. Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific Conference, January 20, 2023. pp. 73–77.

14. Shevchuk V. M. Criminalistic didactics in modern conditions of war and digital technologies. Scientific Collection «InterConf+», 29(139) : with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Scientific Goals and Purposes in XXI Century» (January 19-20, 2023; Seattle, USA). 2023. pp. 121–140.

15. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навч. посібник. К.: Кондор. 2004. 384 с.

16. Кормич Б. А. Інформаційне право: підручник. Х.: БУРУН і К. 2011. 334 с.

17. Скрипник А. В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія. Х.: Право. 2022. 408 с.

18. Павлова Т. О. Діджиталізація кримінального процесу: в Україні планують перевести провадження в електронний формат. URL: <https://uazmi.org/news/post/bReTcC20Q04a1jCN6zj9y2>.

19. Столітній А. Концепція електронного кримінального провадження в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4(56). С. 24–35.

20. Літкевич Д. О. Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2020. 266 с.

21. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 500 с.

22. Гуртієва Л. М. Етичний аспект кримінально-процесуальних відносин слідчого; Етичні основи діяльності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2008. 201 с.

23. Гіренко С. П. Змістовний компонент формування конфліктологічної культури майбутніх слідчих ОВС у фаховій підготовці. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 6 (37). С. 42–47.

24. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії. Монографія. О. В. Баулін, Н. С. Карпов. К.: Національна академія внутрішніх справ України. 2001. 232 с.

25. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К. 2016. 210 с.

26. Чигрина Л. Г. Перспективи запровадження міжнародного досвіду електронного кримінального провадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск. 2(23). 2018. С. 72–76.

27. Когутч І. І. Про окремі виклики криміналістики та шляхи її усунення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 5–19.

28. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 03.05.2022 р.). Видання 2. Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2022. 58 с.

29. Гресь Ю. О. Формування технологічного підходу у криміналістичній тактиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса. 2017. 255 с.

30. Говоруха В. І., Степанов В. А. Зняття інформації з електронних інформаційних систем як різновид негласних слідчих (розшукових) дій. *Інформація і право*. 2020. № 3 (34). С. 69–74.

31. Голубев В. О. Програмно-технічні засоби захисту інформації від комп'ютерних злочинів. Під ред. О. П. Снігерьова. Запоріжжя: ВЦ «Павел». 1998. 144 с.

32. Тищенко В. В. Криміналістичне розпізнавання в розслідуванні злочинів. 2020/5/15. Одеса: Гельветика.

33. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Кримінальне право, криміналістика та судові науки: енциклопедія. Харків: Право. 2021. 508 с.

34. What is a cyber attack? URL: <https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/cyber-attack>.

35. Denial-of-Service (DoS) Attack: Examples and Common Targets. URL: <https://www.investopedia.com/terms/d/denial-service-attack-dos.asp>.

36. Cyber Crime – Identity Theft. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/cyber-crime-identity-theft/>

37. Man in the Middle (MITM) Attacks. URL: <https://www.rapid7.com/fundamentals/man-in-the-middle-attacks>

Анотація

Ващук О. П. Моделювання загроз та оцінка ризиків для мобільних додатків в правоохоронних органах. – Стаття.

Стаття присвячена моделюванню загроз та оцінці ризиків для мобільних додатків у правоохоронних органах, висвітлюючи актуальність і необхідність інтеграції мобільних технологій в повсякденну діяльність правоохоронних органів. Зростання залежності від цифрових технологій вимагає від правоохоронців адаптації до сучасних цифрових інструментів, які можуть значно підвищити ефективність і швидкість розслідувань, а також покращити координацію і комунікацію в межах команд. Однак, разом з перевагами, які надають мобільні додатки, з'являється і велика кількість ризиків, пов'язаних із захистом конфіденційної інформації.

Стаття акцентує увагу на потенційних зовнішніх і внутрішніх загрозах, які можуть компрометувати безпеку збереження та передачі даних. Зокрема, аналізується, як хакерські атаки, фішинг, спам та інші кіберзагрози можуть нанести шкоду системам зберігання даних. Також обговорюються вразливості, що виникають внаслідок можливих зловживань з боку працівників або недбалості, які можуть призвести до несанкціонованого доступу або витоку даних.

Пропонується комплексний підхід до оцінки ризиків, який включає моделювання потенційних атак та тестування систем на вразливість. Увага приділяється методам шифрування даних, захисту передачі даних, а також розробці ефективних стратегій аутентифікації та контролю доступу, що спрямовані на мінімізацію можливості неавторизованого доступу та забезпечення цілісності інформації.

Результати дослідження підкреслюють необхідність регулярного оновлення заходів безпеки та проведення аудитів, щоб відповідати зростаючим загрозам в цифровому середовищі. В статті закликається до більшої уваги до цих питань, щоб забезпечити не тільки ефективність, але й законність роботи правоохоронних органів в контексті використання мобільних додатків.

Ключові слова: моделювання загроз, оцінка ризиків, мобільний додаток, слідчий, правоохоронний орган, криміналістика, кримінальний процес.

Summary

Vashchuk O. P. Threat modelling and risk assessment for law enforcement mobile applications. – Article.

The article is devoted to threat modelling and risk assessment for mobile applications in law enforcement agencies, highlighting the relevance and necessity of integrating mobile technologies into the day-to-day activities of law enforcement agencies. The growing dependence on digital technologies requires law enforcement officers to adapt to modern digital tools that can significantly increase the efficiency and speed of investigations, as well as improve coordination and communication within teams. However, along with the benefits that mobile applications provide, there are also a large number of risks associated with the protection of confidential information.

The article focuses on potential external and internal threats that can compromise the security of data storage and transmission. In particular, it analyses how hacker attacks, phishing, spam and other cyber threats can harm data storage systems. Vulnerabilities resulting from

possible abuse or negligence by personnel that could lead to unauthorized access or data leakage are also discussed.

A comprehensive approach to risk assessment is proposed, which includes modelling potential attacks and testing systems for vulnerability. Attention is paid to methods of data encryption, protection of data transmission, as well as the development of effective authentication and access control strategies aimed at minimizing the possibility of unauthorized access and ensuring the integrity of information.

The research findings highlight the need for regular security updates and audits to meet the growing threats in the digital environment. The article calls for greater attention to these issues in order to ensure not only the effectiveness, but also the legality of the work of law enforcement agencies in the context of the use of mobile applications.

Key words: threat modelling, risk assessment, mobile application, investigator, law enforcement agency, criminalistics, criminal process.

УДК 343.3/.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.21>

Є. В. Терлецький

orcid.org/0009-0005-2760-4052

*аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ*

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ

Постановка проблеми. Широкомасштабна збройна агресія РФ спонукала мільйони українських громадян до виїзду за межі країни в пошуках безпеки. Чимало з них уже повернулися додому або планують своє повернення, тоді як інші лише планують від'їзд. Демографічна ситуація в Україні з початку широкомасштабного вторгнення РФ на територію України з лютого 2022 року і до нині стрімко змінюється, як у кількісному, так і в якісному вимірах. Ці зміни впливають на соціально-економічну сферу, обороноздатність країни, її позиціонування у світі та призводять до наслідків, що впливатимуть на українські реалії в середньо- та довгостроковій перспективі [1, с. 6].

Як свідчать дані ООН, у світі налічується понад 272 млн мігрантів, на 100 млн більше, ніж на початку століття. Внаслідок глобалізації світової економіки, економічних та демографічних диспропорцій, змін клімату, пандемії Covid-19, бойових дій, а також інших чинників інтенсивність міжнародних переміщень зазнала суттєвих змін. Аналіз світової міграції дозволяє стверджувати, що наслідки міжнародної міграції амбівалентні. Відомо, що світова міграція є джерелом економічного зростання, вона зменшує нерівність і забезпечує зв'язок між різними суспільствами. Мігранти створюють понад 10% світового ВВП. У країнах призначення вони займають робочі місця, які не вдається заповнити за рахунок місцевого населення, і тим самим стимулюють економічну активність. Країни походження отримують щорічно близько 600 млрд дол. США переказів від мігрантів, що є важливим додатковим джерелом розвитку і втричі перевищує обсяги міжнародної допомоги. Разом з тим, міграція викликає соціальну й політичну напруженість, а часом і людські трагедії. У спробі перетнути моря чи пустелі, з метою досягнення своєї мети, починаючи з 2000 року до сьогодні, за різними оцінками, загинули щонайменше 60 тис. осіб. Майже 6 млн мігрантів зайняті примусовою працею, причому найчастіше в розвинених країнах [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом питання, які стосуються стану і проблеми протидії злочинності, у тому числі її організованих форм, стали предметом наукового інтересу В. В. Арешонкова [3, 4],

А. А. Вознюка [5, 6], М. М. Денисенка [7, 8, 9, 10, 11], Ю. В. Луценка [12, 13, 14, 15, 16, 17, 18], Н. К. Макаренко [19, 20], О. Б. Полторацького [21, 22], А. В. Тарасюка [23, 24, 25, 26, 27], С. О. Харитонова [28] та інших науковців.

Метою статті є дослідження сучасного стану організованої злочинності та вироблення на цій основі пропозицій щодо посилення протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Виклад основного матеріалу. Широкомасштабна збройна агресія РФ проти України не лише створила безпрецедентні умови для активізації масових міграційних процесів, але й спричинила поживлення злочинної діяльності у сфері міграції та торгівлі людьми. Зокрема, на проблемі активізації злочинності у сфері торгівлі людьми наголошує Державний департамент США: «Громадяни України, що тікають від війни, яку розпочала проти їхньої країни РФ, ризикують стати жертвами торгівлі людьми, адже 90% втікачів становлять жінки і діти. Ми глибоко стурбовані ризиками торгівлі людьми, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи внаслідок війни, а також ті, хто тікає з України», – зазначається у заяві Державного секретаря США [29].

Населення України є одним з тих, кількість якого у світі найшвидше скорочується, і, ймовірно, за прогнозами ООН, зменшиться до 35 млн до 2050 року. Низька народжуваність та високі показники смертності поєднуються з високим рівнем зовнішньої міграції. За даними приблизних підрахунків за межами країни до широкомасштабної агресії РФ проти України перебувало понад 3 млн українських працівників. Високий рівень бідності та труднощі при пошуку місця працевлаштування з гідною оплатою підсилюються політичними, соціальними та безпековими факторами, які стимулюють міграційний відтік. Впродовж останніх років країни-члени Європейського Союзу поступово стали основним місцем призначення для українських трудових мігрантів [30].

Оскільки сучасні міграційні потоки є транснаціональними явищами, то і керувати ними було передбачено спільними зусиллями всіх держав, що торкнулися цих потоків. І політика розвитку, і участь у регіональних консультативних процесах є зовнішньополітичними інструментами імміграційного регулювання, які використовув-

ються ЄС. Їхня схожість полягає в тому, що вони спрямовані на об'єднання країн походження, транзиту та призначення мігрантів для співпраці в управлінні міграційними потоками [31, с. 12].

Загальновідомо, що міграція є визначальним проявом процесу глобалізації, має об'єктивний характер і навряд чи може бути зупинена, принаймні в демократичний спосіб. Імовірно, чим далі, тим більше масштаби міграції зростатимуть, зокрема завдяки тому, що активне й мобільне населення упродовж життя декілька разів змінюватиме місце проживання, включно з країною (контингентом). Цьому сприятимуть четверта промислова революція і пов'язана з нею цифровізація економіки, розвиток транснаціональних корпорацій, розміщення значної частини виробництв у інших країнах (регіонах), ніж місце реєстрації головного офісу, спрощення (скасування) процедур перетину кордонів у поєднанні із суто демографічними процесами – стрімким старінням населення загалом і робочої сили економічно розвинених країн.

Головною складовою міграцій у сучасному світі є переселення через економічні чинники, передусім тимчасові переміщення з метою отримання притулку та більших заробітків. У таких міграціях вирішальну роль відіграє співвідношення якості життя у країнах (регіонах) походження (проживання) і країнах (регіонах) спрямування мігрантів. На жаль, достатньо масштабними є і вимушені переселення, викликані конфліктами, війнами, техногенними та екологічними катастрофами [32, с. 9].

За даними агентства ООН у справах біженців, понад 5 млн 942 тис. біженців були зареєстровані у статусі шукачів тимчасового притулку у країнах ЄС. Основна кількість таких подань – у Польщі, а також у Німеччині, країнах Балтії, Румунії і Словаччині. У той же час станом на 27 березня 2024 року кількість українських біженців, які проживають за межами ЄС налічує близько 542 тис. осіб. Понад 6 млн. 483 тис. біженців з України зафіксовано у світі [33]. З них 6,004 млн перебувають у Європі, у тому числі 1,25 млн осіб – у Росії та Білорусі (добровільно або депортовані).

За межами Європи, переважно в США та Канаді, перебувають 475,6 тис. осіб. Ця оцінка включає українців, які подали заявку на притулок як біженці, особи з тимчасовим захистом або іншими подібними статусами [34].

За інформацією Державної прикордонної служби України, які збігаються з даними прикордонних служб країн Європи, дають значно менші цифри. У кінці 2023 року було зафіксовано 22,9 млн виїздів з України з початку великої війни та 20,1 млн в'їздів [35]. Різниця становила 2,81 млн осіб, тоді як наведена вище оцінка

кількості українських мігрантів від УВКБ ООН значно її перевищує. Можна припустити, що тимчасовий прихисток отримала значна частина українців, які виїхали до лютого 2024 року з інших, переважно економічних причин [34].

Водночас, залежно від розвитку воєнно-політичної обстановки в країні у 2024 році існує велика ймовірність збільшення міграційних процесів з України [33].

За інформацією уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, з 24 лютого 2022 року із України виїхало понад 14,5 млн громадян, із них як мінімум 11,7 млн осіб – до країн Євросоюзу [36], серед яких багато жінок та дітей, людей з інвалідністю, дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, людей похилого віку, стали потенційними жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Наведені категорії осіб є вразливими не лише у фізичному, але й у ментальному плані, адже переживають стрес зі значними негативними наслідками, що позначається на їх ментальному здоров'ї, підвищуючи вразливість.

Аналіз звітності ДМС України за 2023 рік дає підстави стверджувати, що сьогодні залишають країну переважно люди працездатного віку, що негативно впливає на внутрішній ринок праці, і у найближчій перспективі держава почне відчувати нестачу працездатного населення [37]. Особливо дана проблема відчувається при високому рівні еміграції висококваліфікованих кадрів, таких як вчені, програмісти, лікарі та ін. В такому випадку, може спостерігатися дефіцит трудових ресурсів і відбуватися зниження продуктивності праці в країнах походження [38, с. 62].

Україна є країною – донором робочої сили для держав ЄС. Лише незначна частина трудових мігрантів стають легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах. Більшість з них займається незареєстрованою діяльністю, тобто є нелегальними трудовими мігрантами. Окрема частина українських мігрантів є жертвами злочинних угруповань, що займаються торгівлею людьми, і зайнята протиправною діяльністю не з власної волі [39, с. 9].

Боротьба з нелегальною міграцією становить найскладніший елемент міграційної політики ЄС. Сучасна міграційна політика ЄС об'єднує в собі два напрями: регулювання легальної міграції та протидія нелегальній міграції. *Перший напрям* передбачає визначення нових правових і політичних механізмів і розроблення правових регуляторів внутрішніх міграційних потоків. *Другий напрям* міграційної політики представлений проблемою нелегальної міграції, яка стоїть перед державами-членами ЄС. Її некерований розвиток сприяє поширенню таких соціальних явищ, як злочинність, безробіття й тиск на соціальні

бюджети держав-членів ЄС. Для запобігання цьому Європейський Союз поступово реалізує такі завдання: встановлює обмеження міграційного потоку на загальноєвропейському рівні, для чого ухвалює відповідні нормативно-правові акти; посилює контроль перетину біженцями кордонів європейських держав, особливо на півдні Європи, а також у гірських і лісових масивах; створює єдину прикордонну службу, що дає можливість узяти під особливу охорону контрольно-пропускні пункти на автомагістралях, в аеропортах, на морських і залізничних вокзалах; стимулює біженців повертатися на батьківщину та втілювати в життя відповідні програми пріоритету добровільного виїзду іммігрантів додому; уніфікує загальноєвропейське законодавство та законодавство окремих країн відповідно до викликів і потреб сьогодення [40, с. 57].

В умовах глобалізації транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в суспільстві, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності.

Питання соціально-правового контролю діяльності транснаціональних злочинних структур прямо залежать від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм. Такі зміни в основному стосуються положень про кримінальну відповідальність за участь у діяльності злочинних формувань і питань конфіскації злочинних активів [41, с. 11].

Нелегальна міграція є різновидом транснаціональної організованої злочинності. За оцінками Міжнародної організації з міграції, майже половину людей, які нелегально потрапляють на територію інших країн, ввозять посередники або вони стають об'єктами торгівлі людьми. До тих, хто займається незаконним ввезенням людей або торгівлею ними, належать різні суб'єкти: від тих, хто лишень надає транспортні послуги для перетину кордону, до міжнародних злочинних угруповань, що надають найрізноманітніші послуги, у тому числі підробку документів, транспортування, допомогу у перетині кордону, забезпечення житлом і роботою в країнах призначення [39, с. 11].

Як свідчить статистична звітність правоохоронних органів, організована злочинність не стоїть на місці. До повномасштабного вторгнення РФ на територію України у рейтингу злочинності від GI-ТОС Україна займала 34-те місце серед 193-х країн світу та третє у Європі [42].

Сьогодні зі світовими кримінальними ринками Україну пов'язують три види діяльності: 1) контрабандні шляхи, що з'єднують Росію та Україну й проходять через окуповані терито-

рії; 2) заводи в Україні, на яких виробляються заборонені експортні товари; 3) неконтрольовані міграційні процеси (нелегальна міграція).

Враховуючи те, що організована злочинність виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні [21, с. 365].

Неупереджений аналіз норм чинного національного законодавства свідчить, що до основних чинників, які роблять Україну привабливою для нелегалів, слід віднести:

- транзитне та близьке до країн ЄС географічне положення, розвиненість транспортної інфраструктури, існування каналів контрабанди людей через морські порти, залізницею, через неконтрольовані ділянки кордону, слабка облаштованість кордонів;

- недосконале законодавство та недостатність адміністративних засобів контролю перебування іноземних громадян на території країни, яке створює сприятливі умови для юридичного забезпечення легальних каналів в'їзду потенційних нелегальних іммігрантів в Україну;

- неузгодженість дій різних відомств та служб, міжвідомче розпорошення фінансування, що знижує рівень контролю над міграційною ситуацією;

- недостатнє фінансування заходів щодо протидії та боротьби з нелегальною міграцією, яке суттєво знижує їх ефективність та формує передумови для неконтрольованості міграційних процесів;

- недосконалість електронної системи ідентифікації іноземців та єдиного реєстру іноземних громадян, які в'їжджають в Україну чи перебувають на її території;

- активне використання злочинними угрупованнями місцевого населення для переміщення, переховування, супроводження нелегалів, прибутковості даного бізнесу;

- поширення корупції та зловживань у сфері контролю та запобігання нелегальній міграції, корупційні дії посадовців щодо приховування нелегальних мігрантів, їх легалізації, безпосереднє прикриття злочинних угруповань, які займаються контрабандою людей та траффікінгом [44].

За даними звіту уряду США, організована злочинність створила «атмосферу неприпусти-

мого ризику для міжнародного кримінального бізнесу». Міжнародний криміналітет зіткнувся в Україні із такими перешкодами як: закриті порти, заміновані території, частина населення пішла захищати країну, комендантська година заважає діяти під покровом ночі. Також велика кількість криміналітету припинила співпрацювати з російськими «колегами» [45].

Як показує час, організована злочинність пристосовується до різних життєвих ситуацій та негативно впливає на розвиток суспільства в цілому.

Так, наприклад, у сфері протидії організованим злочинним угрупованням, які спеціалізуються на налагодженні каналів незаконної міграції, з початку 2022 та 5 місяців 2024 років включно, у рамках розпочатих за матеріалами СБ України кримінальних проваджень за ч.ч. 2, 3 ст. 332, а також ст.ст. 332-1, 332-2 КК України повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень понад 193 особам; засуджено 48 осіб; припинено діяльність 9 організованих злочинних угруповань. Викрито понад 87 фактів незаконного переправлення через державний кордон громадян України, які є військовозобов'язаними та підлягають мобілізації. Так, повідомлено про підозру:

двом громадянам України, які за грошову винагороду та за сприяння посадових осіб Київської військової адміністрації здійснювали незаконне переправлення військовозобов'язаних громадян України через державний кордон України до країн ЄС шляхом внесення установчих даних «ухилянтів» до інформаційної системи «Шлях» (ч. 3 ст. 332 КК України);

трьом учасникам ОЗГ, які організували на території Чернівецької області та безпосередньо сприяли у незаконному переправленні осіб призовного віку через державний кордон України до країн ЄС шляхом підроблення та збуту офіційних документів, з метою використання їх іншими особами (довідки ВЛК про непридатність до військової служби, паспорти країн ЄС тощо) (ч. 2 ст. 27, ч. 3 ст. 332 КК України);

шести особам (лікарі та члени ВЛК районного в м. Києві ТЦК та СП), які у складі організованої групи налагодили протиправний механізм ухилення військовозобов'язаних від призову на військову службу та сприяли їх незаконному переправленню через державний кордон України шляхом безпідставного оформлення медичних та інших документів (ч. 3 ст. 332 КК України);

двом учасникам злочинної групи, які з метою отримання неправомірної вигоди, шляхом підробки документів та створення фіктивних підстав організували на території Запорізької області шахрайський механізм незаконного переправлення осіб призовного віку через державний

кордон України (виявлено та вилучено 22 підроблені печатки військкоматів, лікарень та лікарів, благодійних організацій; 50 готових бланків довідок ВЛК та повісток; майже 100 документів щодо діяльності благодійних організацій тощо) (ч. 3 ст. 332 КК України);

припинено функціонування протиправної схеми незаконного перетину державного кордону України з метою ухилення від призову за мобілізацією на підставі підроблених документів. З урахуванням пропозицій СБ України Кабінетом Міністрів України змінено правила перетину державного кордону громадянами України в період воєнного стану – зменшено перелік документів, які є підставою для цього (виключено довідку до акта огляду медико-соціальною експертною комісією) та використовувались ухилянтами для безпідставного виїзду за кордон [46].

Також на Волині працівники ДБР викрили злочинну групу, яка переправляла військовозобов'язаних через кордон до Польщі. Клієнтів ділки шукали у соцмережах, а вартість послуг складала 3,5 тис. доларів США з особи. З ними задалегідь домовлялись про зустріч і доправляли автомобілем до пункту пропуску. Водій-спільник передавав прикордонниці закордонні паспорти пасажирів. Інспекторка не вносила відомості про них до автоматизованої системи обміну інформацією щодо контролю осіб, які перетинають державний кордон. Це давало можливість чоловікам перетнути кордон і потрапити до Польщі.

За даними слідства, за такою схемою група переправила за межі держави понад 168 осіб [47].

Як бачимо, нелегальна міграція вимагає експертної та наукової рефлексії, без цього неможливе розроблення дієвих стратегій та державної політики в різних сферах суспільного життя країни [48, с. 6].

З метою протидії нелегальній міграції як загрозливому суспільно небезпечному явищу держава розробляє стратегію і тактику такої протидії. Внаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків забезпечення державного регулювання у сфері міграції є складним завданням, розв'язання якого потребує комплексного, системного підходу та належного фінансування.

Завдяки транснаціональному характеру, зростаючій динаміці та впливу на різні сфери життя, міграція дедалі частіше сприймається як явище, що становить серйозний виклик звичній парадигмі впевненості та порядку, тобто національній, суспільній та особистій безпеці. Взаємозв'язок між міграцією та безпекою віддзеркалює суспільна думка, політична боротьба, урядові рішення. Тривалий час міграція не охоплюва-

лася безпековим дискурсом, оскільки погляд на безпеку обмежувався, по-перше, лише безпекою держави, по-друге, загрозами геополітичного та воєнного характеру, у зв'язку з чим, міграція розглядалася, як правило, у світлі внутрішніх справ [49, с. 43].

За своєю природою нелегальна міграція схожа на інші протиправні дії, кодифіковані національним законодавством. Процес переміщення нелегального мігранта включає протиправні дії, які безпосередньо криміналізуються як злочин, та дії, які його супроводжують чи виступають самостійними складами злочину. Так, незаконний в'їзд включає перетин державного кордону, незаконну імміграцію і може супроводжуватися фальсифікацією документів, нелегальним бізнесом тощо. Ще одна категорія протиправних дій – злочини, які сприяють чи «паразитує» на нелегальній міграції: контрабанда людей, контрабанда товарів з використанням нелегальних мігрантів (наприклад наркотиків, зброї тощо), торгівля людьми, експлуатація праці нелегальних мігрантів тощо. Такий досить широкий спектр протиправних дій, які асоціюються з нелегальною міграцією, створює проблеми для правильної кваліфікації останньої [50, с. 219–220].

Наявність державного кордону є для людей, які проживають у прикордонні, об'єктивним чинником впливу на економічні відносини і соціальні структури, у зв'язку з чим формуються транскордонні території та регіони [51, с. 58].

Важливими складовими, які пов'язані окремими особливостями прикордонних територій виступають соціально-демографічні чинники, фактори міграційного напруження, рівень трудової зайнятості населення, ставлення місцевого населення до представників правоохоронних органів та можливий рівень підтримки місцевого криміналітету, наявність «традиційних» для регіону кримінальних промислів, особливості організації служби правоохоронців на даній території, система транскордонного співробітництва у правоохоронній сфері та ін. [52, с. 89]. Як бачимо, організована злочинність має очевидні переваги від глобалізації, які з різним ступенем ефективності нею використовуються.

Висновки та пропозиції. Таким чином, виходячи з існуючих викликів та загроз у сфері нелегальної міграції необхідно:

- удосконалити обмін даними та надати доступ в режимі реального часу до інформаційно-довідкових ресурсів суб'єктам боротьби з організованою злочинністю;
- посилити організацію міжвідомчої взаємодії у напрямі протидії організованій злочинності;
- забезпечити дотримання законності (прав людини) у питанні отримання біометричних даних від осіб та внесення їх до відповідних реє-

стрів уповноважених органів по боротьбі зі злочинністю;

- забезпечити законність дій під час проведення біометричної ідентифікації (порушення приватності) осіб;
- посилити координацію дій уповноважених органів та підвищити рівень контролю над міграційною політикою в державі;
- забезпечити належне фінансування заходів з протидії та боротьби з нелегальною міграцією та посилення контрольованості міграційних процесів в державі;
- посилити заходи адміністративного контролю в частині перебування іноземних громадян на території України та удосконалити законодавство, що стосується нелегальної міграції, з метою виключення можливого виникнення передумов для забезпечення легальних каналів в'їзду нелегальних іммігрантів в Україну;
- удосконалити електронні системи ідентифікації іноземців та єдиного реєстру іноземних громадян, які в'їжджають в Україну чи перебувають на її території.

Література

1. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін.]; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 33. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf.
2. Малиновська О. А. Глобальна угода щодо міграції та удосконалення міграційної політики України. *Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України*: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 19 груд. 2019 р.). Київ: НІСД, 2019. С. 9–14.
3. Арешонков В. В., Луценко Ю. В., Атаманчук В. М. Виникнення та розвиток криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень на теренах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 384–389.
4. Арешонков В. В., Луценко Ю. В. Вплив організованої злочинності на світову безпекову політику, що викликана пандемією Covid-19. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022. № 1, С. 78–86.
5. Вознюк А. А., Будік І. М. Реалізація кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 199–207.
6. Вознюк А. А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 176–194.
7. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3(44). С. 70–75.
8. Денисенко М. М., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Кібербезпека та інформаційна безпека: співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 320–323.

9. Денисенко М. М., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
10. Денисенко М. М., Клименко С. В., Луценко Ю. В. Щодо протидії кіберзлочинності як сучасній загрозі державній безпеці України у війсьній сфері. *Забезпечення інформаційної безпеки держави у війсьній сфері: проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали I Міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2021 р.): Київ: НУОУ, 2021. С. 134–137.
11. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути?*: матеріали Міжнарод. наук. конф. (Харків, 21–22 жовт. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 29–33.
12. Луценко Ю. В. Протидія організованих злочинності та корупції в Україні: окремі теоретичні проблеми. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. (Львів, 8 лист. 2019 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2019. С. 208–210.
13. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 1(7). С. 79–84.
14. Луценко Ю. В. Актуальні питання протидії організованих злочинності в контексті міграційної політики держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 6(47). С. 132–136.
15. Луценко Ю. В. Проблеми практичної реалізації введення особи до організованої злочинної групи чи злочинної організації для виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття її злочинної діяльності. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 157–170.
16. Луценко Ю. В. Проблеми законодавчого регулювання обігу зброї в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 108–113.
17. Луценко Ю. В. Протидія злочинності у світлі міжнародного правопорядку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 5. С. 60–64.
18. Луценко Ю. В. Проблеми організації протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 139–146.
19. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 59–65.
20. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.
21. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
22. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Суб'єкт контрабанди наркотичних засобів у теорії кримінального права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (91). С. 73–81.
23. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
24. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Запобігання нелегальній міграції: у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2022. № 1(24). С. 1–24.
25. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В., Денисенко М. М. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
26. Tarasiuk A., Lutsenko Yu., Motyl V., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *CUESTIONES POLHTICAS*. 2023. № 76. P. 64–75.
27. Tarasiuk A., Lutsenko Y., Kryzhna V., Motyl V., Dimich A. (2021). Legal aspects of civil-military cooperation in comparative context. *Amazonia Investiga*, № 10(48), P. 138–149.
28. Харитонов С. О. Суб'єкти запобігання шахрайству у сфері електронної торгівлі. *Аналітично-порівняльне правознавство* 2023. № 5. С. 502–505.
29. Держдепартамент занепокоєний ризиками торгівлі людьми, з якими стикаються в Україні ВПО внаслідок війни – звіт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/derzhdepartament-ryzyky-torhivli-lyudmy-ukrayina-viyna-zvit/31951800.html>.
30. Аналітична довідка ООН. Міграція до та з України. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-03/UN%20Policy%20Paper%20on%20In-Out%20Migration_FINAL%20COR%20UKR.pdf.
31. Вплив міграційних процесів на перебіг повного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерстві. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>.
32. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інст демограф. та соц. дослід. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
33. Ukraine Refugee Situation. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.92194970.188031801.1670859078-711474979.1670859078.
34. Як інші країни після воєн повертали своїх мігрантів і що робити Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/05/2/713185/>.
35. Яка демографічна ситуація в Україні: дані соціології. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/23/7421114/>.
36. Омбудсмен розповів, скільки українців виїхало за кордон із 24 лютого. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/01/novyna/polityka/ombudsmen-rozpoviv-skilky-ukrayincziv-vuyxalo-kordon-24-lyutoho>.
37. Звіт Голови ДМС України за результатами роботи у 2023 році. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/15875.html>.
38. Цевух Ю. О. Вплив міжнародної трудової міграції на національний ринок праці. *Емпіричні підходи щодо вивчення рівня добробуту у країнах СНД*; зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. семінару; ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2012. С. 61–63.
39. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/migration_policy_ukr.pdf.
40. Пак Н. А. Міграційна політика Європейського Союзу: проблеми і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 6. С. 54–57.

41. Жаровська Г. П. Перспективні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 11–16.

42. Global Initiative Strategy (2024-2026). URL: <https://globalinitiative.net/analysis/global-initiative-gitoc-strategy-2024-2026/>.

43. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.

44. Нелегальна імміграція на півдні України: стан, потенційні загрози і наслідки. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/9.htm>.

45. «Найміцніша кримінальна екосистема Європи». Як війна в Україні вплинула на злочинний світ. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/naumitsnisha-kriminalna-ekosistema-evropi-yak-viyna-vplinu-na-zlochinniy-svit-rozprovidae-the-economist-28042023-13363>.

46. Результати діяльності Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zablokuvalapotuzhnyi-kanal-nelehalnoi-mihratsii-v-yes-cherez-ukrainu>.

47. ДБР викрило на Волині злочинну групу, яка незаконно переправила через кордон майже 170 осіб. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-na-volini-zlochinnu-grupu-yaka-nezakonno-perepravila-cherez-kordon-majzhe-170-osib>.

48. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін.]; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 33. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf.

49. Малиновська О. Міграція та безпека: до питання взаємозв'язку та взаємовпливу. *Міжнародний науковий вісник*. 2021. № 1-2 (23-24). С. 42–52.

50. Книш С. В. Міжнародно-правові аспекти криміналізації нелегальної міграції. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 219–222.

51. Філіпов С. О. Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. Держ. прикордон. служ. України ім. Б. Хмельницького. Хмельницьк, 2019. 561 с.

52. Купрієнко Д. А., Дем'янюк Ю. А., Діденко О. В. Державна територія і державний кордон: навч. посіб. Хмельницький: В-во НАДПСУ, 2014. 256 с.

Анотація

Терлецький Є. В. Організована злочинність: сучасний стан та напрями протидії. – Стаття.

У статті досліджено сучасний стан організованої злочинності та вироблено напрями протидії цьому суспільно небезпечному діянню сьогодні. Звернута увага, що міграція є визначальним проявом процесу глобалізації, яка має об'єктивний характер і яку складно зупинити в демократичний спосіб. Цьому явищу сприяє цифровізація економіки, розвиток транснаціональних корпорацій, розміщення значної частини виробництв у інших країнах (регіонах), спрощення (касування) процедур перетину кордонів у поєднанні із демографічними процесами – стрімким старінням населення і робочої сили у економічно розвинених країнах.

Зазначається, що сьогодні зі світовими кримінальними ринками Україну пов'язують три види діяльності: 1) контрабандні шляхи, що з'єднують Росію та Україну й проходять через окуповані території; 2) заводи в Україні, на яких виробляються заборонені

експортні товари; 3) неконтрольовані міграційні процеси (нелегальна міграція).

Наголошено, що боротьба з нелегальною міграцією становить найскладніший елемент міграційної політики ЄС. Сучасна міграційна політика ЄС об'єднує в собі два напрями: регулювання легальної міграції та протидія нелегальній міграції. Перший напрям передбачає визначення нових правових і політичних механізмів та розроблення правових регуляторів внутрішніх міграційних потоків. Другий напрям міграційної політики представлений проблемою нелегальної міграції, яка стоїть перед державами-членами ЄС. Її некерований розвиток сприяє поширенню таких соціальних явищ, як злочинність, безробіття й тиск на соціальні бюджети держав-членів ЄС. Для запобігання цьому країни ЄС поступово реалізують наступні завдання: встановлюють обмеження міграційного потоку на загальноєвропейському рівні; посилюють контроль перетину біженцями кордонів європейських держав; створюють єдину прикордонну службу; стимулюють біженців повертатися на батьківщину та втілювати в життя відповідні програми пріоритету добровільного виїзду іммігрантів додому; уніфікація загальноєвропейського законодавства та законодавства окремих країн відповідно до сучасних викликів та загроз.

Ключові слова: незаконний перетин державного кордону України, нелегальна міграція, організована злочинність, злочинне угруповання, іноземець.

Summary

Terletsykyi Ie. V. Organized crime: current state and countermeasures. – Article.

The article examines the current state of organized crime and develops ways of countering this socially dangerous act today. Attention is drawn to the fact that migration is a defining manifestation of the process of globalization, which has an objective nature and which is difficult to stop in a democratic way. This phenomenon is facilitated by the digitization of the economy, the development of transnational corporations, the location of a significant part of production in other countries (regions), the simplification (cancellation) of border crossing procedures in combination with demographic processes – the rapid aging of the population and workforce in economically developed countries.

It is noted that today Ukraine is connected with the global criminal markets by three types of activities: 1) smuggling routes connecting Russia and Ukraine and passing through the occupied territories; 2) factories in Ukraine that manufacture prohibited export goods; 3) uncontrolled migration processes (illegal migration).

It was emphasized that the fight against illegal migration is the most difficult element of the EU's migration policy. The current migration policy of the EU combines two areas: regulation of legal migration and combating illegal migration. The first direction involves the definition of new legal and political mechanisms and the development of legal regulators of internal migration flows. The second direction of migration policy is represented by the problem of illegal migration, which is faced by EU member states. Its uncontrolled development contributes to the spread of such social phenomena as crime, unemployment and pressure on the social budgets of EU member states. To prevent this, EU countries are gradually implementing the following tasks: establishing restrictions on the migration flow at the pan-European level; strengthen the control of refugees

crossing the borders of European states; create a single border service; encourage refugees to return to their homeland and implement relevant priority programs for the voluntary return of immigrants to their homes; unification of all-European legislation and the

legislation of individual countries in accordance with modern challenges and threats.

Key words: illegal crossing of the state border of Ukraine, illegal migration, organized crime, criminal group, foreigner.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.22>**О. П. Бабіков***orcid.org/0000-0003-4003-5198**кандидат юридичних наук,**керуючий партнер**АО «DEFENSORES»,**професор кафедри кримінального права та процесу**Київського авіаційного університету***ПРОВОКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ ЯК НЕПРАВОМІРНА ПРАКТИКА ОДЕРЖАННЯ ДОКАЗІВ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ ЗАХОДІВ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ
ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У ЦЬЙ СФЕРІ**

Вступ. У статті досліджуються приклади застосування провокації злочину, спрямованої на виявлення і викриття особи з метою її подальшого притягнення до кримінальної відповідальності, заходи протидії цій формі одержання доказів, що вживалися з метою запобігання такої практики. Досліджено в історичному контексті наслідки поширення застосування зазначених методів на прикладі Російської Імперії напередодні її падіння та СРСР. Проведено порівняння засобів протидії провокації злочину у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві, що регулювали це питання з урахуванням досвід Франції.

Провокація злочину, як свідомо, ініціативна діяльність, спрямована на спонукання особи з метою подальшого її викриття та притягнення до кримінальної відповідальності, завжди розглядалася правоохоронними органами як надзвичайно дієвий та ефективний засіб збору доказів. Адже можливість моделювати поведінку особи, впливати на її свідомість, формувати мотив та контролювати кожен етап протиправної діяльності суттєво спрощує процес доказування. Поряд з цим, застосування такого методу в законодавстві багатьох країн, а також в практиці ЄСПЛ на сучасному етапі розглядається як протиправна форма правоохоронної діяльності, що є порушенням прав і свобод людини. Межа між правомірною діяльністю органів правопорядку по виявленню та фіксації найбільш латентних злочинів, і насамперед тих, що загрожують національній безпеці і економічному добробуту суспільства та провокацією, яка фактично лише імітує правоохоронну діяльність, оскільки спрямована не на виявлення злочинних намірів, а в першу чергу на створення, формування мети та мотивів вчинення неправомірних дій, – надзвичайно тонка. І саме ефективність провокації викликає спокусу виправдати її застосування

благом для суспільства. У зв'язку з цим, надзвичайно важливо дослідити приклади застосування методів провокації в історичному контексті та оцінити їх вплив на стан правопорядку у сфері, в якій вони застосовувалися.

Теоретичним та практичним аспектам застосування провокації в інтересах кримінального судочинства присвятили свої роботи такі науковці як В.О. Глушков, М.Л. Грїбова, К.П. Задоя, А.Є. Матюхіна, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, М.С. Таганцев, М.М. Яциніна. Проте, в історичній ретроспективі питанням правового обґрунтування можливості застосування провокації, заходам, що вживалися до подолання зазначеного явища в органах правопорядку, наслідкам її широкого застосування, – приділено недостатньо уваги. Для більш повного розуміння причин поширення провокації як практики виявлення та фіксації кримінальних правопорушень, негативних наслідків її застосування, це явище необхідно розглянути в комплексному розумінні з урахуванням факторів, на які вона впливає, і не лише в контексті правоохоронної діяльності, формуванні правосвідомості, захисту прав і свобод людини, а і як на чинних, що впливає на авторитет, ефективність діяльності державного апарату та інші суспільні відносини, пов'язані з цим.

Метою статті є дослідження передумов запровадження провокації злочину як засобу виявлення і викриття злочинної діяльності, наслідки, до яких призвело застосування таких практик, вивчення заходів, що вживалися до подолання провокації, їх ефективність, наслідки, завдані поширенням застосування зазначеного методу. За результатами дослідження провокації злочину в історичному контексті визначити ключові наслідки від її застосування не в контексті окремих проваджень, а в цілому як чинник, що вплинув на формування суспільної думки та пра-

восвідомості, за наслідками дослідження запроваджених заходів протидії провокації, – надати науково обґрунтовані рекомендації по вдосконаленню вітчизняного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Провокація, як засіб викриття справжніх намірів особи чи групи осіб, з метою виявлення їх справжніх намірів або спонукання до вчинення дій, які за інших умов ними не були б вчинені, активно використовувалася з давніх-давен у політиці, військових справах та правоохоронній діяльності. Яскравим прикладом ефективного використання провокації як засобу виявлення заклоту, що готувався, можемо навести події, що сталися листопаді 1630 року і в подальшому загадуються в історії Франції як «День дурнів». Кардинал Рішельє, який на той час фактично керував державою і мав численних ворогів як зовні так і всередині країни, після одержання інформації про об'єднання частини аристократії на чолі з королевою-матір'ю Марією Медичи, які мали на меті змістити його з посади, створив видимість, що король Людовик XIII захворів. При цьому приклав достатньо зусиль для того, що б чулки про тяжку хворобу короля переконливо дійшли до заклотників. Король нікого не приймав, готував заповіт, а кардинал пакував речі для виїзду з Парижу. Заклотники, на чолі з радником королеви Мішелем де Марійяком, вже розпочали обговорювати майбутнє покарання кардиналу, розподіл посад при дворі, але раптово король «видужав». Як наслідок, «партія святош» які готували заклот в подальшому зазнала переслідувань. Частина заклотників стратили, відправили у заслання, королева-мати назавжди втратила вплив на короля і також піддалась висланню [1, 2].

На цьому прикладі провокації, що полягала у створенні та імітації обставин, що спонукали заклотників до активізації своєї діяльності та небалого ставлення до заходів конспірації, продемонстровано її ефективність, що надала можливість виявити справжні наміри заклотників, їх зав'язки, сприяло викриттю злочинної організації, її знешкодженню та покаранню учасників.

На початковому етапі, правники розглядали провокацію в першу чергу як політичний інструмент, засіб, спрямований на зміну влади, а його кримінально-правове значення, – як спосіб досягнення політичної мети.

У 1844 році, вперше, кримінально-правовий аналіз провокації, провів німецький криміналіст Моріц Вільгельм Август Брейденбах (Breidenbach) [3], який її розглядав як таємну діяльність урядових організацій що безпосередньо або через агентів впливають на осіб з метою штучного збудження заворушень. Метою такої діяльності визначено – одержання приводу для

організації заклоту як надзвичайного заходу управління державою та суспільством. Використання «агентів-провокаторів» спрямовувалося не на затримання особи в інтересах кримінального судочинства, а для розправи неправовими методами з небажаними уряду особами.

Видатний австрійський криміналіст та процесуаліст Юлій Глазер [4] розглядав провокатора, який діяв в інтересах уряду, як особу, яка підбурює іншу до вчинення злочину лише з метою, щоб останній був затриманий на місці вчинення злочину і покараний.

Визначення правової природи провокації та її характеристика, надана Глазером, відповідає основними критеріям провокації, якими користуємося ми і на даний час.

Напередодні падіння Російської Імперії провокаційна діяльність органів поліції та жандармерії набула надзвичайно широке застосування і насамперед стосувалася політичних опонентів царського режиму. Методи провокації, що використовувалися органами поліції та жандармерії нам цікаві насамперед як чинники, що в кінцевому результаті стали однією з причин, що призвели до її занепаду.

Під час обговорення у Думі діяльності провокатора Л. Азефа та справи підполковника А.Д. Заварицького, – начальника Владивостокського охоронного відділення, депутати звертали увагу, що «агенти охоронних відділень і інші урядові агенти вчиняють вбивства, грабежі, насильство, і не лише обмежуються вчиненням тяжких злочинів, а надають їм ознаки терористичних актів, що вчиняються політичними партіями та окремими особами» з метою створення «картини революції» і виправдати репресивні заходи та відсутність обіцяних реформ. Восени 1908 року під час розгляду події, коли агенти «охоронки» були викриті у підкупі солдат Прикордонної варті для забезпечення провозу революційної літератури, було встановлено, що агенти жандармерії намагалися залучити до зазначеної діяльності велику кількість людей для подальшого надання видимості існування цілої організації та її викриття [5].

Інший приклад, під час допиту Надзвичайною Слідчою Комісією Тимчасового Уряду колишнього Московського градоначальника А.А. Рейнбота на питання головуючого, що він розуміє під провокацією, останній відповідав: «Під провокацією я розумію ось що: наприклад, жандармські офіцери одержували Володимирський хрест за викриття підпільної типографії: бували випадки – організують типографію, потім її викривають». Під час обговорення викриття замаху на вбивство, головуючий констатує: «Ми тут встановили таку точку зору, що провокація є участь таємного співробітника

в активних діях, тобто у злочині, і одночасно перебування його на службі в охоронному відділенні, при цьому такі дії можуть полягати в участі у діяльності партійної організації або її окремих актах, наприклад терористичних. Адже нам відомо, що можливо *post factum* було доволі легко викрити замах на ва Фруми Фрумкіної, оскільки сама Жученко (таємний співробітник охоронки) сама пришивала Фрумкіній кишеню, куди клала револьвер, відправляючи її в театр (для вчинення теракту)...» [6].

І поряд з цим, правова регламентація діяльності поліції та жандармерії Російської Імперії у той час забороняла використовувати провокацію як метод викриття та боротьби зі злочинністю. Зокрема у § 4 Інструкції з організації та ведення внутрішнього (агентурного) спостереження зазначалося, що «особи, які видають розшуком, повинні твердо пам'ятати, що «співпраця» від «провокаторства» відокремлюються досить тонкої рисою, яку дуже легко перейти. Вони повинні знати, що в умінні не переходити цю межу і полягає мистецтво ведення успішного політичного розшуку. Досягається це, безумовно, чесним ставленням до справи і розумінням цілей розшуку, а не гонитвою за викриттям і арештом окремих засобів пропаганди (друкарня, склади зброї, вибухові речовини та ін.)». У § 8 цієї Інструкції зазначалося, що, «перебуваючи членами революційних організацій, секретні співробітники ні в якому разі не повинні займатися так званім «провокаторством», тобто самі створювати злочинні діяння і підводити під відповідальність за скоєне ними інших осіб, які відіграють у цій справі вторинну роль».

Циркуляром Департаменту поліції від 19 жовтня 1908 р. № 140193 встановлено: «Начальникам районних охоронних Відділень, губернського жандармського управління і охоронних відділень ... Поряд із цим Департамент знову підтверджує вказівку, яка вже робилася їм неодноразово з приводу так званої «провокації». ... Співробітники категорично повинні бути попереджені, що при повній забезпеченості конспірації їх коректних послуг розшуку, всяка провокаційна діяльність неодмінно буде викрита як шляхом агентури, так і особливо в ході формальних розслідувань і на суді, і що за таке порушення своїх обов'язків вони будуть віддаватися неухильно в руки правосуддя без будь-якої надії на поблажливість, причому, звичайно, будуть прийматися всі заходи до захисту їх у тих випадках, коли обвинувачення їх у провокації буде зводитися на них завідомо неправдиво».

У § 64 Інструкції чинам розшукових відділень зазначалося, що «Начальники розшукових відділень зобов'язані суворо спостерігати: ... 2) щоб негласні агенти не проявляли ініціативи в зло-

чинних підприємствах, не схилили інших осіб до вступу на протизаконний шлях і не брали ні в якому разі участі в злочинних посяганнях» [7].

Невідповідність декларованих у відомчих нормативних актах засад організації діяльності органів правопорядку та фактичного поширення провокації, як засобу, що надає можливість продемонструвати «ефективну діяльність» та їх сприйняття суспільством у той час жваво не лише висвітлювалося на передових шпальтах газет, а у прискіпливо обговорювалася у дебатах в Думі.

Зокрема, у «справі Азефа» депутат Покровський І.П. заявив «Уряд, який використовує провокацію, опиняється у порочному колі, так як провокація перетворюється для справжніх агентів і службовців поліції в самоціль, в джерело особистого збагачення». Звертаючись до тодішнього міністра внутрішніх справ Столипіна П.А., останній також додав: «... Ви користуєтесь такими засобами, що спотворюються у злочинні дії, ви зобов'язалися, заявивши, що у вас є вся повнота влади, не допускати такі злочинні дії, – вони тем не менш настали, – надайте за це відповідь.»

Спростовуючи публічні звинувачення П.А. Столипін запевнив, що «немає жодних відомостей для обвинувачення посадових осіб у будь-яких злочинних чи протиправних діяннях» і політичні партії свідомо розпускають чутки про злочини Уряду [8].

У цій дискусії, щодо можливості використання провокативних методів та провокацій у діяльності поліції та жандармерії, крапку поставив час. 1 вересня 1911 роки, таємний співробітник Дмитро Багров у місті Києві, за одержаним від начальника Київського охоронного відділення квитком пройшов до театру де вчинив замах на Столипіна П.А., смертельно поранивши його в життєво важливі органи. Справа має багато «білих місць», але достовірно встановлено, що Багров, який у розпал бунтівних хвилювань у Києві був членом Революційної ради студентських представників і водночас вів агентурну роботу, неодноразово приймав участь в організації провокацій з метою викриття революціонерів, а також те, що незадовго до своєї смерті П.А. Столипін висловився у своєму оточенні «Мене вб'ють і вб'ють члени охорони» [9].

Провокації, як ефективний засіб досягнення поставленої мети використовувався і спецслужбами СРСР. Легендарний радянський розвідник Микола Кузнецов, після ліквідації високопоставленого німецького офіцера залишив на місці вбивства портмоне з документами на ім'я одного з діячів ОУН, внаслідок чого співробітники гестапо схопили та розстріляли декілька десят-

ків бійців і командирів УПА [10]. Заходи провокації використовувалися і під час проведення КДБ операції «Блок» щодо учасників українського визвольного руху [11].

На фоні розповсюдження застосування провокації як методу негласної діяльності, заходи протидії їй у законодавчій площині були недостатні.

У кримінальному кодексі УСРР 1922 року, що був прийнятий ВУЦВК 23 серпня 1922 і введений у дію з 15 вересня 1922 [12] відповідальність за вчинення провокації злочину не передбачалася.

КК УСРР в редакції 1927 року вже містив статтю 107, яка передбачала, відповідальність за провокацію хабара (свідоме створення службовою особою обстановки і умов, що викликають пропонування хабара, щоб потім викрити того хабародавця) [13]. Майже аналогічного змісту диспозиція містилася у статті 171 КК 1960 року [14]. Сучасна редакція КК України у ст. 370 встановлює відповідальність за провокацію підкупу – дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду» [15], що за своїм змістом не має істотних відмінностей від попередніх редакцій.

Отже, як за часів УСРР, так і протягом років незалежності України, кримінальним законодавством встановлено пряму заборону лише в частині провокації підкупу (хабарництва), а щодо інших видів злочинів, такі дії можуть набути кримінально-правового визначення лише в аспекті підбурювання, організації злочину, або його вчинення у складі організованих форм, за наявності для цього підстав, або як зловживання службовим становищем чи перевищення влади та службових повноважень.

Для порівняння, кримінальним законодавством Франції провокація розглядається як спосіб підбурювання до злочину, тобто є різновидом співучасті, оскільки відповідно до абз. 2 ст. 121-7, співучасником (підбурювачем) визнається не лише особа, яка схилила іншу особу до вчинення злочину, а й спровокувала злочинне діяння [16]. Така форма співучасті застосовується лише щодо злочинів з матеріальним складом та за умови, що таке підбурювання відбувається у спосіб, прямо передбачений цією статтею.

Висновки. Використання провокації у кримінальному провадженні, як і в інших сферах суспільного життя негативно впливає на рівень правосвідомості, порушує гарантії прав і свобод, підриває авторитет держави, породжує відчуття безкарності і негативно впливає на

стан правопорядку в державі, оскільки надає можливість за рахунок маніпулювання людьми досягти статистичного благополуччя та демонструвати «ефективність правоохоронної діяльності» уникаючи необхідності викриття справжніх законспірованих та найбільш латентних злочинів. Належне та ефективне запобігання провокації як протиправній формі виявлення та фіксації кримінальних правопорушень, може бути забезпечене поєднанням засад проведення слідчих дій у кримінальному процесуальному законодавстві, у тому числі шляхом деталізації в нормативних актах, що регламентують проведення негласних заходів отримання інформації в рамках оперативно-розшукової діяльності та під час досудового розслідування, та запровадженням кримінальної відповідальності за провокацію злочинів, не обмежуючись лише підкупом. Криміналізація провокації інших злочинів може бути як шляхом розширенням диспозиції ст. 370 КК України, так і внесенням змін до ст. 27 КК України в частині визначення змісту ознак підбурювача.

Література

1. Учасники проектів Вікімедіа. День обдурених – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/День_обдурених (дата звернення: 17.05.2024).
2. Pierre Chevallier, «La véritable journée des Dupes (11 novembre 1630). Etude critique des journaux des 10 et 11 novembre 1630 d'après les documents diplomatiques», dans Mémoires de la Société académique de l'Aube, t.CVIII, 1974–1977, 63 p.
3. Commentar über die hessische Strafgesetzgebung und Das Allgemeine Deutsche Wechsel und Handelsrecht. – Ср.: De, le Roi, Geschichte der evang. Judenmission, II 229; Allg. Deut. Biogr. [J. E., III, 368].
4. Julius Glaser, Bibliogr. Verzeichn. seiner Werke etc., 1888; L. v. Hascher, Denkwürdigkeiten, 1892; Benedikt, в Allg. Deut. Biogr., XLIX; Ihering, Zweck im Recht, II; Jew. Enc. V, 676.
5. D. Butyrin Gendarmes and Deputies: “Lieutenant-Colonel Zavaritskiy’s Case” in the State Duma and the Fortress of Vladivostok, 1909.
6. Падіння царського режиму. Стенографічні звіти допитів і показань, наданих у 1917 році в Надзвичайній Слідчій Комісії Тимчасового Уряду. Том 6. Допит А.А. Рейнбота Резвого, 1924.
7. М.А. Погорецький «Застосування провокації в ході проведення негласних розслідувань: питання правомірності URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2016_Pogoretskyi.pdf (дата звернення: 17.05.2024).
8. Стенографічні звіти / Держ. дума, третє скликання, сесія друга. Державна друкарня, 1908–1909. С. 1376–1382.
9. Учасники проектів Вікімедіа. Вбивство Петра Столипіна – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вбивство_Петра_Столипіна (дата звернення: 17.05.2024).
10. Учасники проектів Вікімедіа. Комітет державної безпеки СРСР – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Комітет_державної_безпеки_СРСР (дата звернення: 17.05.2024).

11. Котубей-Геруцька О. Операція «Блок»: Як КДБ полював на дисидентів і арештовував за коляду. СУСПІЛЬНЕ КУЛЬТУРА. URL: <https://suspilne.media/culture/196798-50-rokiv-operacii-blok-ak-kdb-poluvav-na-disidentiv-i-arestovuvav-za-koladu/> (дата звернення: 17.05.2024).

12. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. | Вісник асоціації кримінального права України. Вісник асоціації кримінального права України. URL: <http://vakr.nlu.edu.ua/article/view/166496> (дата звернення: 17.05.2024).

13. Колектив авторів -- Юриспруденція.. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року (в редакції 1949 року) (pdf 1.4). КулЛіб URL: <https://coollib.net/b/669494-kollektiv-avtorov-yurisprudentsiya-kriminalniy-kodeks-ursr-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku> (дата звернення: 17.05.2024).

14. Кримінальний кодекс України (від статті 147 до статті 263) : Кодекс України від 28.12.1960 р. : станом на 30 жовт. 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 17.05.2024).

15. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.05.2024).

16. Кримінальний кодекс Французької республіки. Юридична література – купити кодекси, коментарі до законів і навчальні посібники по праву | ЮрКнига. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-frantsuzkoj-respubliki.pdf> (дата звернення: 17.05.2024).

Анотація

Бабіков О. П. Провокація злочину як неправомірний звичай одержання доказів під час проведення негласних заходів в історичному контексті та шляхи вдосконалення законодавства у цій сфері. – Стаття.

Провокація злочину, як свідомо, активна діяльність, спрямована на спонукання особи до подальшого її викриття та притягнення до кримінальної відповідальності, завжди розглядалася правоохоронними органами як надзвичайно дієвий та ефективний засіб збору доказів. Адже можливість моделювати поведінку особи, впливати на її свідомість, формувати мотив та контролювати кожен етап протиправної діяльності значно спрощує процес доказування. Водночас використання такого методу в законодавстві багатьох країн, а також у практиці ЄСПЛ наразі вважається незаконною формою правоохоронної діяльності, що є порушенням прав і свобод людини. Грань між законною діяльністю правоохоронних органів з виявлення та фіксації найбільш латентних злочинів, особливо тих, що загрожують національній безпеці та економічному добробуту суспільства, і провокацією, яка фактично лише імітує правоохоронну діяльність, оскільки спрямована не на виявлення злочинних намірів, а насамперед на створення, формування мети та мотивів для вчинення протиправних дій, надзвичайно тонка. І саме ефективність провокації робить спокусливим виправдання її використання як користі для суспільства. У зв'язку з цим вкрай важливим є вивчення прикладів застосування методів провокації в історичному контексті та оцінка їх впливу на стан правопорядку в тій місцевості, де вони застосовувалися.

У статті розглядаються приклади використання провокації злочину, спрямованої на виявлення та викриття особи з метою її подальшого кримінального переслідування, а також заходи, що вживаються для протидії такій формі отримання доказів для запобігання такій практиці. Автор розглядає в історичному контексті наслідки широкого застосування цих методів на прикладі Російської імперії напередодні її падіння та СРСР. Автор порівнює засоби протидії провокації злочину у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві, яке регулювало це питання, з урахуванням досвіду Франції.

За результатами дослідження провокації злочину в історичному контексті визначено ключові наслідки її застосування не в контексті окремих проваджень, а загалом як чинника, що впливав на формування громадської думки та правосвідомості; за результатами дослідження заходів, запроваджених для протидії провокації, надано науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: провокація злочину, підбурювання, права людини, КК України, негласні форми одержання інформації.

Summary

Babikov O. P. Provocation of an offence as an unlawful practice of obtaining evidence during covert operations in the historical context and ways to improve legislation in this area. – Article.

Provocation of a crime, as a deliberate, proactive activity aimed at inducing a person to further expose and prosecute him or her, has always been considered by law enforcement agencies as an extremely effective and efficient means of collecting evidence. After all, the ability to model a person's behaviour, influence his or her mind, form a motive and control each stage of illegal activity significantly simplifies the process of proof. At the same time, the use of such a method in the legislation of many countries, as well as in the practice of the ECHR, is currently considered an unlawful form of law enforcement, which is a violation of human rights and freedoms. The line between the lawful activities of law enforcement agencies to detect and record the most latent crimes, especially those that threaten national security and economic well-being of society, and provocation, which in fact only imitates law enforcement activities, since it is aimed not at identifying criminal intentions, but primarily at creating, forming the purpose and motives for committing illegal actions, is extremely thin. And it is the effectiveness of provocation that makes it tempting to justify its use as a benefit to society. In this regard, it is extremely important to study examples of the use of provocation methods in the historical context and assess their impact on the state of law and order in the area in which they were used.

The article examines examples of the use of provocation of a crime aimed at identifying and exposing a person with a view to his or her subsequent prosecution, and the measures taken to counteract this form of obtaining evidence to prevent such practice. The author examines in the historical context the consequences of the widespread use of these methods on the example of the Russian Empire on the eve of its fall and the USSR. The author compares the means of counteracting provocation of a crime in criminal and

criminal procedure legislation which regulated this issue, taking into account the experience of France.

Based on the results of the study of provocation of a crime in the historical context, the author identifies the key consequences of its use not in the context of individual proceedings, but in general as a factor which influenced the formation of public opinion and legal

consciousness; based on the results of the study of the measures introduced to counteract provocation, the author provides scientifically sound recommendations for improving national legislation in this area.

Key words: provocation of a crime, incitement, human rights, Criminal Code of Ukraine, covert forms of obtaining information.

УДК 343.982
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.23>

В. С. Бондар
orcid.org/0000-0003-1552-4555
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

Д. А. Морозов
orcid.org/0000-0002-1114-9033
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ СПІЛЬНОТАМИ

Постановка проблеми. На фоні боротьби України з російською агресією вчинення кримінальних правопорушень у різних формах злочинного лідерства на території України набуло загрозливих для національної безпеки масштабів, оскільки це явище спричиняє шкоду боєздатності нашої країни, стимулює зростання транснаціональної злочинності, обігу наркотичних засобів, зброї, нелегальної міграції.

Акцентовані сфери кримінально-протиправної діяльності добре організовані та характеризуються наявністю системи захисту для запобігання виявлення та викриття, притягнення членів злочинних спільнот до кримінальної відповідальності.

Тому, з огляду на вказане розв'язання проблеми протидії кримінально-протиправній діяльності злочинних спільнот вважається одним із головних завдань уповноважених оперативних підрозділів Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та Національної поліції.

З метою реалізації окресленого завдання співробітники уповноважених підрозділів “*de jure*” мають право (але “*de facto*” зобов'язані) мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, а також використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Стан дослідження. Особливостям конфіденційного співробітництва, у тому числі й використання інформації, отриманої від конфідентів у кримінальному провадженні, контррозвідвальній, розвідувальній діяльності присвячували свої роботи як науковці, як О.М. Бабіков [1], Б.І. Бараненко, М.Л. Грібов [4, с. 8–17], В.В. Дараган [5, с. 317–320], О.М. Дроздов,

О.О. Кметь [7, с. 326–329], В.А. Колесник [6], О.І. Козаченко, Ю.В. Луценко [10, с. 93–98], В.В. Луцик, Д.А. Морозов [2, с. 144–150], М.А. Погорецький, О.О. Подобний, Д.Б. Сергеева, О.О. Сухачов, Я.О. Тализіна [14], Г.К. Тетерятник, Д.М. Цехан, А.М. Черняк [15, с. 69–78], Р.М. Шехавцов [8, с. 60–63; 9, с. 377–380], В.В. Шендрик, М.Є. Шумило, Б.В. Щур, та ін. [3; 16, с. 481–484]. Проте окремі практичні проблеми застосування конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування різних форм злочинного лідерства потребують подальшої теоретичної розробки.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, пов'язаних із використанням конфіденційного співробітництва під час виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 255, 255¹, 255², 255³ Кримінального кодексу України (далі – КК України), та формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх розв'язання.

Виклад основних положень. Під час виявлення, розкриття та досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинними спільнотами важливо усвідомлювати, що методи кримінально-протиправної діяльності постійно вдосконалюються. Як свідчать дослідження, дві третини організованих груп попередньо обирали та детально вивчали об'єкти посягання, розроблюють плани вчинення злочинів, проводять рекогносцировки на місцевості, тренування виконавців тощо.

Одним із основних елементів діяльності співробітників уповноважених оперативних підрозділів під час відпрацювання версій є залучення до розкриття злочинів конфідентів, а також впровадження в оточення потерпілих та запідозрених осіб знов залучених негласних працівників.

Оперативні співробітники підрозділів діяльність яких пов'язана з виявленням та розробкою організованих груп, злочинних організацій та злочинних спільнот, виконуючи свої функціональні обов'язки, які ґрунтуються на нормативних приписах, у першу чергу, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – ст. 7 «Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність», ст. 8 «Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» – «зобов'язані вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень що були скоєні організованими групами та злочинними організаціями» [12].

Залежно від вектору орієнтації злочинних інтересів організованої групи, організації та спільноти, їх структури, засобів досягнення кримінально-протиправних цілей, рекомендується співробітникам уповноважених оперативних підрозділів здійснювати підбір конфідентів з кола осіб, яких можливо класифікувати за наступними підставами:

- соціальним статусом – конфіденти, які мають можливість висвітлювати кримінально-протиправну діяльність злочинних спільнот у сфері економіки або їх членів, які відносяться до політичних чи економічних еліт; конфідентів, які мають можливість висвітлювати кримінально-протиправну діяльність «прикриття» конкретної злочинної групи чи навпаки організованих груп із числа осіб з дуже низьким соціальним або економічним статусом – зебрази, а також особи, котрі обіймають найнижчий ступінь у тюремній ієрархії;

- освітою – яка має вплив на вибір кримінально-протиправних інтересів групи, на ефективність планування своєї діяльності, ефективність конспірації, коло спілкування як серед можливих жертв, так і серед осіб, які можуть сприяти кримінально-протиправній діяльності групи;

- віком – якщо злочинна група об'єднує осіб приблизно однієї вікової групи – використання конфідента, який буде мати суттєві відмінності від більшої її членів не рекомендується;

- статтю – для механізму вчинення деяких видів кримінальних правопорушень притаманна участь тільки чоловіків (наприклад, застосування грубої фізичної сили) або жінок (наприклад, серед осіб, які займаються проституцією), але в даному випадку можливі виключення;

- національністю – як свідчать результату аналізу слідчої та судової практики, протягом останніх десяти років кожна десята організована група характеризується етнічною складовою;

- наявністю судимості, з важливим урахуванням вектору спрямованості кримінально-протиправної діяльності в минулому.

Залежно від структури організованих груп та злочинних організацій оперативні співробітники здійснюють підбір конфідентів, які:

- а) висвітлюють діяльність які всієї групи взагалі;

- б) висвітлюють діяльність, конкретної особи (організатора групи, правоохоронців чи держслужбовців, котрі сприяють діяльності групи).

З метою підвищення ефективності використання конфіденційного співробітництва рекомендовано комплексне використання можливостей декількох конфідентів, водночас, необхідно враховувати, що чи більше осіб ми задіємо в оперативній розробці, тим більше стає ризик витоку конфіденційної інформації та розкриття конфідентів.

Варто зазначити, що універсального алгоритму використання конфіденційного співробітництва щодо викриття та оперативного висвітлювання організованих груп, організацій та злочинних спільнот не існує, тому процес залучення конфідентів вимагає творчого підходу від оперативного працівника та конфідентів, яких він залучає в кожному конкретному випадку. Проте слід зробити наголос на тому, що для окремих видів кримінально-протиправної діяльності є можливим використання загальних алгоритмів конфіденційного співробітництва (котрі в подальшому підлягають трансформації залежно від конкретної ситуації).

Наприклад, з метою протидії проявам злочинного лідерства у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, оперативно-розшукові заходи можна використовувати за такими напрямками:

- встановлення осіб, які діють у складі організованої групи або злочинної організації та причетних до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 305–321 КК України;

- виявлення фактів та способів незаконного використання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- встановлення предметів і документів, які можуть бути використані в якості оперативної інформації та бути джерелами доказів у кримінальних провадженнях, передбачених ст.ст. 305–321 КК України, що були скоєні організованими групами, організаціями та злочинними спільнотами.

Уповноважені оперативні підрозділи з метою протидії різним формам злочинного лідерства у зазначеній кримінально-протиправній сфері здійснюють пошук осіб, причетних до незаконного обігу психоактивних речовин за такими ознаками:

- наявність кримінальних зв'язків з особами, які перебувають на обліках як збувальники наркотичних засобів;

- наявність доступу до ресурсів, які дозволяють організувати та підтримувати виготовлення або викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- встановлення фактів організації та підтримки наркопостачання у тому числі шляхом контрабанди;

- наявність можливості організувати та підтримувати постачання наркотичних засобів безпосередньо до споживача;

- причетність осіб до незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин у минулому, зафіксована в матеріалах кримінальних проваджень та оперативних розробок;

- схильність та наявність можливості використовувати службовий стан для сприяння діяльності організованих груп, причетних до збуту наркотичних засобів.

Задля отримання найкращих результатів від використання конфіденційного співробітництва оперативний співробітник у більшості випадків має залучати для цього осіб, які вже мали досвід конфіденційного співробітництва та брали участь в оперативних розробках, але встановлення оперативними співробітниками короточасних оперативних контактів з особами, які мають оперативно значущу інформацію є також одним зі шляхів отримання значущої інформації стосовно структури організованих груп та злочинних організацій, засобів їх кримінально-протиправної діяльності, а також можливості отримання доказів.

До найбільш ймовірних категорій осіб, яких рекомендується залучати до конфіденційного співробітництва в протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, учинених у різних формах злочинного лідерства можуть бути віднесені:

- особи з числа раніше судимих за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом психоактивних речовин;

- особи, які мають або мали відношення до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом психоактивних речовин;

- особи, які перебувають на обліках як такі, що мали відношення до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом психоактивних речовин;

- особи, які залучалися до конфіденційного співробітництва в минулому;

- особи, які мають авторитет у кримінальних колах;

- співробітники органів правопорядку, органів держави, функціональні обов'язки яких

пов'язані з державним регулюванням обігу психоактивних речовин;

- підприємці, економічна діяльність яких пов'язана з обігом психоактивних речовин, сильнодіючих лікарських засобів та прекурсорів;

- особи, які вживають наркотичні засоби;

- медичні працівники установ, що працюють з наркозалежними особами;

- медичні працівники установ, які у своїй діяльності мають відношення до медичного використання психоактивних речовин.

Таким чином, залучення даних осіб до розкриття кримінальних правопорушень зазначеної категорії, учинених злочинними спільнотами дозволяє отримати відомості:

- про осіб, які беруть участь в організованих групах;

- про злочинні угруповання, які протидіють та їх лідерів;

- про канали надходження та збуту психоактивних речовин тощо.

Під час проведення розвідувальних опитувань, окрім з'ясування кола зв'язків потерпілого, їх характеристика, необхідно пам'ятати про можливість встановлення з ними конфіденційних відносин.

Найбільш ефективним способом отримання інформації під час розробки осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень у складі злочинних спільнот є максимальне використання оперативних позицій в оточенні розроблюваних, а за необхідності – придбання нових конфіденційних джерел із урахуванням сформульованих рекомендацій.

Найважливішими якостями, якими має володіти особа, яка займається розвідувальною діяльністю є: комунікабельність, уміння встановлювати контакти та довірчі відносини з різними категоріями розроблюваних; вміння цілеспрямовано вести бесіду; здатність «підбудуватися» до колективу; посівши тим самим своє місце в ієрархії відносин, що склалися.

Введення особи до злочинної спільноти для організації виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, ефективно застосовувати, розкриваючи, наприклад, умисне вбивство, за схемою «від особи, яка вчинила злочин до злочину». Це стає можливим під час розробки злочинних спільнот, при тому інформація надходить не тільки про факти конкретних вбивств, але й про найманців. Оперативний підрозділ, який планує введення в її середовище конфідента, шляхом використання комплексу оперативно-розшукових сил, засобів та методів здійснює вивчення даної злочинної спільноти, осіб, які входять до його складу. Здійснюваний з цією метою оперативно-аналітичний пошук має

охоплювати всі сфери життєдіяльності об'єкта впровадження.

Найбільш важливим напрямом такої оперативної роботи щодо збирання інформації про осіб, які вчиняють умисні вбивства є пошук:

- у місцях, де найбільш часто фіксується поява членів злочинних спільнот, у тому числі в місцях проведення ними дозвілля;
- на об'єктах, де здійснюється їх кримінально-протиправна діяльність;
- в суб'єктах підприємницької діяльності, які використовуються злочинними спільнотами в якості прикриття;
- в сфері сімейно-побутових, родинних стосунків будь-якого члена злочинної групи, близького оточення;
- за місце помешкання членів злочинних спільнот;
- серед осіб, які хоча й безпосередньо й не входять до складу організованої злочинної структури, але сприяють здійсненню ними кримінально-протиправної діяльності (співучасники, які надають засоби, гроші, виконують окремі доручення, консультанти, котрі користуються у лідерів особливою довірою);
- в середовищі, яке обслуговує членів злочинних спільнот (збувальники наркотичних засобів, проститутки, особисті тренери в фітнес-клубах, особи, які обслуговують особистий транспорт, медичні працівники та ін.);
- серед членів кримінальних структур, які відбивають покарання, знаходяться в ІТТ, СІЗО, яким відомі факти кримінально-протиправної діяльності;
- в сфері інтимних зв'язків лідерів, членів злочинних спільнот, осіб, обізнаних про їх кримінально-протиправну діяльність.

Висновки. Таким чином, урахування сформульованих рекомендацій щодо використання конфіденційного співробітництва співробітниками уповноважених оперативних спеціалізованих підрозділів дозволить забезпечити своєчасність оцінки оперативної обстановки, а також розв'язання завдання протидії кримінально-процесуальній діяльності злочинних спільнот, які не потребують застосування більш складних форм оперативно-розшукової діяльності.

Література

1. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика. Наук.-дослід. ін-т публічного права. Київ: Норма права, 2023. 434 с.
2. Бірюков В.В. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень: підручник / В.В. Бірюков, В.Г. Хахановський, В. С. Бондар; за заг. ред. В.В. Бірюкова. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 288 с.
3. Бондар В. С. Шляхи оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення проведення судово-ба-

лістичних експертиз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2015 №2.14 том 2. 150 с.

4. Бондар В.С., Морозов Д.А., Пупинін О.М. Щодо проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в процесі оперативно-розшукової діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. № 6 (53). С. 144–150.
5. Воєнні злочини: навч. посіб. / І.В. Авдошин, О.І. Заболотний, О.Ю. Звонарьов та ін. Київ: 7БЦ, 2023. 280 с.
6. Грібов М.Л., Козаченко О.І. Співвідношення понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво». *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 1. С. 8–17.
7. Дараган В.В. Окремі питання сприяння громадян підрозділам Національної поліції у запобіганні вбивствам на замовлення. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 5/2023. С. 317–320.
8. Злочини проти інформаційної безпеки держави: поняття, виявлення, досудове розслідування: монографія / І.В. Гора, В.А. Колесник, В.В. Малюк, В.О. Ходанович, А.М. Черняк, Л.І. Щербіна; за заг. ред. В.А. Колесник. Київ: 7БЦ, 2023. 512 с.
9. Кметь О.О. Окремі аспекти мотивації та забезпечення гарантій особам, які надають допомогу оперативно-розшуковими підрозділами Держприкордонслужби України на конфіденційній основі. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 5/2023. С. 326–329.
10. Кудінов С.С., Шехавцов Р.М. Кримінально-процесуальні заходи забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 3. С. 60–64.
11. Кудінов С.С., Шехавцов Р.М. Щодо законодавчого визначення конфіденційного співробітництва. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 377–380.
12. Луценко Ю.В. До окремих проблем практичної реалізації введення особи до організованої злочинної групи чи злочинної організації для виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття її злочинної діяльності. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 22 грудня 2023 р.).* Харків: Юрайт, 2023. С. 93–98.
13. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.
14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
15. Талізін Я.О. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні: монографія / наук. ред. І.А. Тітко. Київ: Алерта, 2023. 304 с.
16. Талізін Я.О. Нормативне забезпечення та реалізація конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні: дис. докт. філос. спец. 081 «Право». Харків: НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка Сташиса, 2022.
17. Черняк А.М. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації у сфері міжнародного студентського обміну. *Вісник кримінального судочинства.* № 4. 2019. С. 69–78.
18. Шишацька Ю. Поняття «Конфіденційне співробітництво» у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 1/2023. С. 481–484.

Анотація

Бондар В. С., Морозов Д. А. Особливості використання конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинними спільнотами. – Стаття.

Авторами публікації систематизовані рекомендації щодо особливостей використання конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинними спільнотами.

Обґрунтовано, що основою формою негласного отримання інформації, проведення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст.ст. 255, 2551, 2552, 2553 КК України є одержання агентурної (конфіденційної) інформації від особи, яка добровільно надала згоду на засадах конфіденційного співробітництва брати участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та надавати інформацію слідчому (детективу), отриману ним під час їх проведення.

Визначені найбільш ймовірні категорії осіб, яких рекомендується залучати до конфіденційного співробітництва в протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, учинених у різних формах злочинного лідерства можуть бути віднесені: особи з числа раніше судимих за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом психоактивних речовин; особи, які мають або мали відношення до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом психоактивних речовин; особи, які перебувають на обліках як такі, що мали відношення до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом психоактивних речовин; особи, які залучалися до конфіденційного співробітництва в минулому; особи, які мають авторитет у кримінальних колах; співробітники органів правопорядку, органів держави, функціональні обов'язки яких пов'язані з державним регулюванням обігу психоактивних речовин; підприємці, економічна діяльність яких пов'язана з обігом психоактивних речовин, сильнодіючих лікарських засобів та прекурсорів; особи, які вживають наркотичні засоби; медичні працівники установ, що працюють з наркозалежними особами; медичні працівники установ, які у своїй діяльності мають відношення до медичного використання психоактивних речовин.

Ключові слова: злочинна спільнота, кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів,

конфіденційне співробітництво, негласні слідчі (розшукові) дії.

Summary

Bondar V. S., Morozov D. A. Features of the use of confidential cooperation during the pre-judicial investigation of criminal offenses committed by criminal communities. – Article.

The authors of the publication systematized recommendations on the specifics of using confidential cooperation during pre-trial investigation of criminal offenses committed by criminal communities.

It is substantiated that the main form of covert obtaining of information is conducting operative investigative activities in order to combat criminal offenses provided for in Art. 255, 2551, 2552, 2553 of the Criminal Code of Ukraine is the receipt of agency (confidential) information from a person who has voluntarily given consent on the basis of confidential cooperation to participate in secret investigative (search) actions and to provide information to the investigator (detective) obtained by him during their carrying out.

The most likely categories of persons who are recommended to be involved in confidential cooperation in countering criminal offenses in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors committed in various forms of criminal leadership can be classified as: persons previously convicted of criminal offences, associated with the illegal circulation of psychoactive substances; persons who have or were related to the commission of criminal offenses related to the illegal circulation of psychoactive substances; persons who are registered as having been involved in the commission of criminal offenses related to illegal trafficking of psychoactive substances; persons who have engaged in confidential cooperation in the past; persons who have authority in criminal circles; employees of law enforcement bodies, state bodies, whose functional duties are related to the state regulation of the circulation of psychoactive substances; entrepreneurs whose economic activity is related to the circulation of psychoactive substances, potent drugs and precursors; persons who use narcotic drugs; medical workers of institutions working with drug addicts; medical workers of institutions whose activities are related to the medical use of psychoactive substances.

Key words: criminal community, criminal offenses in the sphere of drug trafficking, confidential cooperation, covert investigative (search) actions.

УДК 343:98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.24>**В. М. Важинський***orcid.org/0000-0003-4081-2954*

кандидат юридичних наук, доцент,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ**ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕТОРІВ**

Вступ. Правильна організація і планування досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення є вкрай важливими для успішного їх розкриття і розслідування [1, с. 60]. Ринки інституційного інвестування є доволі ризикованими видами діяльності [2, с. 45]. Криміналістична характеристика цієї категорії кримінальних правопорушень свідчить, що такі кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів є досить складними для організації їх розслідування, адже вчиняються в умовах неочевидності спеціально підготовленими організованими професійними злочинцями з чітким розподілом ролей кожного з учасників організованої злочинної групи, з залученням представників державних органів, фінансових установ та організацій, правоохоронних органів для прикриття своєї діяльності надання їй зовнішньо законної форми [3, с. 110].

Розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень вимагає від слідчого наявності знань не лише у сфері криміналістики та кримінального процесу, але й знання спеціального законодавства у сфері здійснення фінансової діяльності, інвестування, торгівлі цінними паперами, банківської діяльності тощо, а також економічні знання особливостей здійснення цього виду господарської діяльності, ведення бухгалтерського обліку, фінансового обліку та податкової звітності [4, с. 770]. А тому вкрай важливим питанням на сьогодні є формування наукових рекомендацій щодо алгоритмів організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів.

Аналіз останніх досліджень у публікацій. Питанням фінансових розслідувань як специфічних досудових розслідувань з певними особливостями в останні десять років приділена значна увага в роботах таких вчених як: Л. І. Аркуша, Д. С. Балка, М. О. Барташук, В. В. Білінський, О. М. Брисковська, А. А. Вознюк, А. Ф. Волобуєв, Р. Є. Волощук, Л. В. Герасименко, Ю. А. Гридовий, М. С. Дирдін, О. Ю. Дрозд, А. П. Запотоцький, А. О. Заріцька, Є. Ю. Клосовський, О. Є. Користін, С. І. Лепський, В. І. Мельник,

В. А. Некрасов, А. М. Супруненко, Д. С. Паламар, Л. В. Полуніна, В. А. Таращенко, В. В. Тацієнко, В. В. Тильчик, О. В. Тихонова, А. В. Тітко, О. В. Халін, В. В. Черней, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Є. Швець, О. І. Шейка, Б. В. Щур та багатьох інших.

Проте кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів як правило є предикатними для кримінальних правопорушень, пов'язаних з різними шахрайствами, ухиленнями від сплати податків та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Організована професійна злочинність у сфері діяльності інституційних інвесторів суттєво впливає на загальну ситуацію із відмиванням коштів і транскордонністю злочинної діяльності. Наразі в Україні спостерігаються значні ризики відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом. Кору́пція та нелегальна економічна діяльність (включаючи ухилення від сплати податків та шахрайство) є основними предикатними злочинами для подальшого відмивання коштів [5, с. 29]. Все ці злочинні технології вимагають інших підходів до організації розслідування, ніж під час розслідування одиничних фактів злочинів певного виду. Слід говорити про спеціальний вид досудового розслідування – фінансові розслідування.

Метою статті є формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, як окремого виду фінансових розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження та його основні результати. Фінансові розслідування як специфічні досудові розслідування слід відрізняти від фінансових розслідувань як економічної категорії (форензик-аудит), яка по-суті є різновидом аудиту компанії з метою виявлення певних ризиків чи недоліків в управлінні компанією, а також попередження їх використання в незаконних цілях [6–10].

Як слушно вказує С. С. Чернявський, завдання державних органів, які проводять фінансові розслідування, повинні включати не лише забез-

печення економічної безпеки держави, профілактику, виявлення й попередження злочинів та адміністративних правопорушень, учинених в економічній сфері, у тому числі корупційних правопорушень, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму тощо, а й охоплювати значно ширше коло завдань у сфері боротьби із злочинністю [11, с. 13].

Під фінансовими злочинами розуміють загальне поняття, що охоплює різновиди протиправної діяльності, пов'язаної з отриманням, використанням і розподілом фінансових ресурсів, такі як відмивання грошей, шахрайство з кредитними картками та порушення податкового законодавства [12, с. 190]. Без сумніву, що кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів відносяться до фінансових, а тому вимагають спеціальних підходів до організації і планування їх розслідування – фінансового розслідування.

Фінансове розслідування передбачає застосування органами досудового розслідування глибших знань, навичок і методів для збору, аналізу та інтерпретації фінансових даних та інших доказів, у тому числі електронних, для встановлення джерела, руху та змісту використання коштів у фінансовій операції [13, с. 260]. Фінансові розслідування на належному рівні можуть здійснити лише спеціалізовані слідчі, які мають осмислене розуміння функціонування фінансових систем, фінансового регулювання та боротьби з фінансовими злочинами [14, с. 60].

Наше законодавство хоча і прямо не передбачає фінансові розслідування як окремих вид досудового розслідування, але надає для цього достатньо правових інструментів, визначених в КПК України та КК України, а також окремих законах. Які регулюють питання діяльності органів досудового розслідування. Тому завдання з організації та планування фінансового розслідування є не процесуальною діяльністю слідчого, а визначаються рекомендаціями науки криміналістики.

Ми пропонуємо в контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю інституційних інвесторів говорити про фінансові розслідування не як паралельні до класичних розслідування, а саме як окремих самостійний вид досудового розслідування, який вимагає окремої підготовки, організації та планування розслідування групою слідчих.

У загальному значенні фінансові розслідування тлумачать як збирання, закріплення, усебічний розгляд, вивчення фінансової звітності та відстеження фінансових операцій, що спрямовані на виявлення протиправних діянь, пов'язаних з отриманням, використанням або

розподілом фінансових ресурсів, наприклад, підробка цінних паперів або грошей, відмивання грошей, шахрайство з кредитними картками, порушення податкового законодавства тощо [11, с. 128]. Саме ці кримінальні правопорушення і вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів.

Початковим етапом фінансового розслідування кримінальних проваджень у сфері діяльності інституційних інвесторів є так зване спрощене фінансове розслідування, спрямоване на виявлення розбіжностей у майновому стані осіб, пов'язаних зі злочинною діяльністю чи об'єкта дослідження, нехарактерних (підозрілих) фінансових операцій, додаткових обставин справи чи джерел інформації. Для спрощеного фінансового розслідування достатньо використовувати наявні чи доступні внутрішні бази даних для аналізу – профілю осіб, причетних до вчинення злочину чи фінансової складової злочину. Також, для проведення спрощеного фінансового розслідування доцільно враховувати інформацію, доступну у відкритих джерелах та реєстрах державних органів, у тому числі через запити на отримання певної інформації та документів.

Наявна фінансова складова зіставляється з профілем особи, що здійснювала або під контролем якої здійснювалась фінансова операція з активами або, за відсутності операцій, здійснюється аналіз майнового стану суб'єкта та пов'язаних з ним осіб у порівнянні з офіційно задекларованими доходами. Крім того, у ході здійснення кримінального провадження у справах, у яких не було виявлено безпосередньо фінансового сліду, пов'язаного з обставинами справи, необхідно проводити аналіз майнового стану осіб, пов'язаних зі злочинною діяльністю, підозрюваних та пов'язаних з ними осіб для встановлення злочинних доходів, що уже могли бути відмитими.

Після цього слід переходити до поглибленого фінансового розслідування, орієнтованого на отримання доказів злочинної діяльності [15, с. 172]. В плані розслідування повинно бути відведено першочергову роль слідчим та процесуальним діям, спрямованим на отримання та збереження документів. Тому вже на початку фінансового розслідування, слідчим та прокурорам необхідно здійснювати контроль за документами, точне фіксування всіх дій та повноважень, що використовуються для доступу до матеріалів для збереження цілісності фінансового розслідування. Комплексна оцінка ризиків повинна бути постійною ознакою всіх фінансових розслідувань не тільки для запобігання розосередженню та приховуванню активів, але й гарантування безпеки документів, свідків, слідчих та захисту репутації правоохоронних органів.

Насамперед мова йде про документи, якими оформлюється поточна діяльність інституційного інвестора щодо залучення та інвестування коштів. При цьому, вся ця діяльність завжди супроводжується проведенням платежів, а тому завжди відображається у банківських документах.

Для того, щоб виявити ознаки злочинної діяльності в масиві банківських документів, необхідно здійснити послідовний аналіз основних документів: це бухгалтерські розрахункові документи, тобто письмове свідчення факту здійснення господарської операції або ж права на її здійснення та первинні банківські платіжні документи (договір банківського рахунку, укладений між клієнтом і банком) [16, с. 441], а також інші документи, які фіксують операції інституційного інвестора (придбання цінних паперів, випуск цінних паперів, інвестування в певний об'єкт, придбання товарів чи послуг нібито з метою інвестування) тощо.

Розрахункові документи є підставами для проведення безготівкових розрахунків. Як первинні документи вони передбачають наявність відповідних записів в облікових бухгалтерських регістрах. Інформація, наявна в розрахункових документах, має важливе ідентифікаційне значення для виявлення даних про платників та одержувачів коштів, які можуть бути ланками в злочинному ланцюжку [17, с. 65]. Адже, крім звичайних відомостей, тут зазначають їх ідентифікаційні податкові номери, номери їх рахунків, номери кореспондентських рахунків обслуговуючих банків, кодові позначення тощо. У процесі дослідження зведених бухгалтерських документів слід порівняти отримані результати з даними аналізу відповідних первинних документів. Таке порівняльне дослідження дасть змогу виявити важливі аспекти приховування злочинної діяльності, відсутні у зведеній документації.

Ну і окремою групою важливих документів є установчі документи, на підставі яких створюється та діє юридична особа, ліцензії та інші дозвільні документи на здійснення певної діяльності (дозволи на випуск цінних паперів, дозволи на торгівлю цінними паперами, ліцензія на здійснення страхової діяльності). У цих документах зазвичай зафіксовано такі відомості, як: найменування юридичної особи, місце її знаходження, мета діяльності, склад і компетенція органів, юридичний статус засновників, їх місцезнаходження, відомості про державну реєстрацію, розмір статутного капіталу створюваного підприємства тощо. Усі дані, наявні в установчих документах, відіграють значну роль в ідентифікації особи злочинця та його спільників. Крім того, професійний аналіз установчих документів дає змогу своєчасно припинити конкретні факти

легалізації капіталів, забезпечити їх ефективний розшук і конфіскацію.

Обов'язково слід планувати слідчі та процесуальні дії, спрямовані на конфіденційне отримання таких документів на початковому етапі розслідування, тому звичайний запит на отримання інформації та документів від інституційного інвестора чи його контрагентів може налякати злочинців і змусити їх знищувати сліди злочину. Витік інформації може призвести до того, що реальні контролери фіктивних фірм забезпечують у подібних випадках без зайвих зусиль у найкоротші строки перерахування залишків грошових коштів і здійснюють подальші аналогічні операції вже через інші підконтрольні компанії або фізичних осіб.

Поглиблене фінансове розслідування також передбачає здійснення запитів до банківських установ, підприємств, організацій, АРМА, ДПС України, НБУ, НКЦПФР тощо, з метою проведення більш складного фінансового аналізу даних та фінансових потоків у справі і їх учасників, що включає детальний економічний аналіз в т.ч. фінансових потоків, а також потребує проведення експертиз. Проведення детального економічного аналізу передбачає збирання, обробку, систематизацію, узагальнення об'єктивної, достовірної інформації, яка надходить із джерел, не заборонених законодавством, щодо здійснення фінансової, господарської та інших видів діяльності суб'єктами господарювання, фізичними та юридичними особами, неприбутковими підприємствами, установами і організаціями.

При цьому, якщо можливо обрати між конфіденційними і відкритим (гласними) способами отримання інформації, то слід віддавати перевагу негласним методам як на етапі спрощеного фінансового розслідування, так на початковому етапі поглибленого фінансового розслідування (внутрішні та доступні публічні бази даних, взаємодія з ДПС України, Держфінмоніторингом, АРМА, Інтерполом тощо). Наприклад, якщо в багатьох кримінальних провадженнях саме допит свідків та потерпілих є вкрай важливим джерелом інформації [18, с. 515], то в цій категорії кримінальних проваджень допит на початкових етапах розслідування може зашкодити кримінальному провадженню, спонукати осіб приховувати або знищувати докази, переміщувати прибутки від злочинної діяльності (у тому числі в інші юрисдикції), впливати на свідків, посилювати заходи конспірації, робити інші перешкоди слідству.

У межах планування кожного етапу в міру необхідності відбувається уточнення і доповнення плану розслідування. План фінансового розслідування може формуватися вже під час

і перевірочних дій, коли стають очевидними ознаки злочину. Вихідна фактична інформація про злочин і його обставини в поєднанні з аналізом системи типових версій дозволяє прогнозувати основні напрями розслідування та вузлові питання, що підлягають з'ясуванню. План (стратегія) розслідування повинен постійно корегуватись залежно від результатів аналізу зібраної інформації. Разом із цим план розслідування повинен спрямовуватись на здійснення заходів з отримання більш детальної інформації щодо виявлення активів для майбутньої конфіскації.

На подальшому етапі розслідування необхідно перевірити інформацію, отриману на початковому етапі розслідування, зокрема результати проведених окремих слідчих (розшукових) дій початкового етапу; матеріали органів державного фінансового контролю та Держфінмоніторингу; матеріали, виділені з кримінального провадження, які надійшли від правоохоронних органів іноземних держав, із судів, інформація, що отримана від засобів масової інформації. Найбільш ефективними слідчими (розшуковими) діями, спрямованими на отримання документів на подальшому етапі фінансового розслідування, є обшук і тимчасовий доступ до речей і документів віднесені до розряду першочергових дій (процесуальні рішення за якими приймає слідчий або прокурор) цієї категорії злочинів [19, с. 71], і це не випадково, оскільки своєчасно проведені обшук і тимчасовий доступ до речей і документів, а також якісна робота з документами є найважливішими для встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів.

Наприклад, у кримінальному провадженні №1202110000001410 від 06.12.2021, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України щодо заволодіння коштами громадян під виглядом інвестування з використанням спеціально створених кол-центрів суддя дав доступ до таких речей і документів з можливістю копіювання: інформації, які містять дані щодо абонентських номерів щодо дати, часу і тривалості вхідних та вихідних телефонних з'єднань, з посиланням на ретранслятор та прив'язку до базових станцій та їх адресу, а також адресу місцеперебування абонента «А» (зазначених телефонних номерів) та абонента «Б» в момент кожного вхідного та вихідного телефонного з'єднання із зазначенням типу з'єднання, ідентифікатора (IMEI та IMSI) та інформацію про GPRS – трафік, з урахуванням нульових дзвінків вказаних абонентських номерів, СМС-повідомлення без розкриття їх змісту у вигляді з'єднань, за період часу з 00 год. 00 хв. 01.08.2021 по 23 год. 59 хв. 08.02.2023 [20].

Ключовими слідчими (розшуковими) діями та заходами забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінального провадження цієї категорії мають бути: тимчасовий доступ до речей та документів, проведення огляду, обшук (перевірка приміщень) у т.ч. банку, «конвертаційного центру» тощо, накладення арешту на рахунки буферних і фіктивних підприємств, допити свідків, тимчасовий доступ до речей та документів, огляд, обшуки (перевірки приміщень) підприємств-клієнтів (контрагентів) тощо. Головною метою проведення цих слідчих (розшукових) дій має бути здобуття документального підтвердження кожної фінансової чи господарської операції, пов'язаної з обманом індивідуальних інвесторів від імені або за участі інституційного інвестора, а також його контрагентів (фіктивних підприємств, конвертаційних центрів тощо) [21, с. 40].

Висновки. Таким чином, саме отримання і вивчення документів, а також проведення допитів дають найбільше інформації про кримінальні правопорушення, вчинені у сфері діяльності інституційних інвесторів. Тому важливо правильно організувати, спланувати фінансове розслідування та розподілити завдання між учасниками слідчої чи слідчо-оперативної групи, щоб уникнути протидії розслідуванню з боку учасників організованих злочинних груп чи злочинних організацій, впливу на свідків та інших дій, спрямованих на знищення доказів.

Література

1. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Співвідношення криміналістичної методики та організації розслідування злочину. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 19. С. 60–72.
2. Volodymyr Vazhynskyi, Mykola Pohoretskyi, Zoriana Toporetska Assessment of Key Markets for Institutional Investors in Ukraine in the Context of War. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 9 No. 4 (2023). P. 44–49. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-44-49>.
3. Вазинський В. М. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 1 (54). С. 107–113. DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.21>.
4. Погорецький М. А., Вакулик О.О., Сергєєва Д.Б. Розслідування економічних злочинів. Навчальний посібник. К.: Дакор, 2014. 176 с.
5. Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія / М. А. Погорецький, З. М. Топорецька. К.: Алерта, 2015. 226 с.
6. Назарова К. О., Нежива М. О., Лосіцька Т. І., Міняйло В. П., Новікова Н. Л. Форензик-аудит як імператив економічної безпеки та розвитку компанії в умовах глобальних трансформацій. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. № 4(35). С. 99–106. <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i35.221808>;

7. Enofe, A., Omagbon, P. & Ehigiator, F. Forensic Audit and Corporate Fraud. *II ARD International Journal of Economics and Business Management*. 2015. № 1 (8). С. 55–64.

8. Dubinina M., Ksonzhyk I., Syrtseva S. Forensic accounting: the essence and prospects of development in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 1. Р. 131–138.

9. Семенець А. Форензик-аудит як ефективний засіб антикризового управління торговельною діяльністю. *Бізнес Інформ*. 2019. № 4. С. 280–287.

10. Соломіна Г. В. Форензик – інструмент фінансового розслідування діяльності підприємства. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка*. 2018. № 2. С. 144–149.

11. Чернявський С. С. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

12. Лепський С. І. Зарубіжний досвід використання фінансових розслідувань у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 189–194.

13. Pohoretskyi, M., Cherniak, A., Serhieieva, D., Chernysh, R., & Toporetska, Z. (2022). Detection and proof of cybercrime. *Amazonia Investiga*, 11(53), PP. 259–69. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.26>.

14. Ревак І. О., Підхормий О. М., Яворська Т. В. Необхідність та можливості використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. Острого : Вид-во НаУОА. 2023. № 29(57). С. 60–64.

15. Шевчишен А. Отримання доказів як структурний елемент доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *In: Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017, № 4(26), С. 171–174.

16. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник ; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.

17. Старенький О. С. Моніторинг банківських рахунків як засіб отримання доказів: питання удосконалення процесуальної форми доказів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 62–71.

18. Ivan Miroshnykov, Mykola Karpenko, Iryna Chernychenko, Volodymyr Vazhynskyi, Yurii Litvin Use Of Scientific And Technical Means During Interrogation In Criminal Proceedings. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (9). PP. 515–520.

19. Старенький О., Сергєєва Д. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для проведення тимчасового доступу до речей і документів. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 70–80.

20. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 8 лютого 2023 року у справі № 761/4232/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109348744>.

21. Pohoretskyi, Diana Serhieieva, Zoriana Toporetska. The proof of the event of a financial resources fraud in the banking sector: problematic issues. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2019. № 1(28). С. 36–45. <https://doi.org/10.18371/fcactp.v1i28.163692>.

Анотація

Важинський В. М. Організація й тактика досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів. – Стаття.

У статті на основі досліджень вчених криміналістів, а також матеріалів практики сформовано авторське бачення організації розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, у формі фінансового розслідування як окремого виду досудового розслідування.

Фінансове розслідування передбачає застосування органами досудового розслідування глибших знань, навичок і методів для збору, аналізу та інтерпретації фінансових даних та інших доказів, у тому числі електронних, для встановлення джерела, руху та змісту використання коштів у фінансовій операції. Констатовано, що наразі законодавство хоча і прямо не передбачає фінансові розслідування як окремий вид досудового розслідування, але надає для цього достатньо правових інструментів, визначених в КПК України та КК України, а також окремих законах.

Автор пропонує в контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю інституційних інвесторів говорити про фінансові розслідування не як паралельні до класичних розслідування, а саме як окремий самостійний вид досудового розслідування, який вимагає окремої підготовки, організації та планування розслідування групою слідчих. Виділено два етапи фінансового розслідування: спрощене фінансове розслідування та поглиблене фінансове розслідування.

Спрощене фінансове розслідування, спрямоване на виявлення розбіжностей у майновому стані осіб, пов'язаних зі злочинною діяльністю чи об'єкта дослідження, нехарактерних (підозрілих) фінансових операцій, додаткових обставин справи чи джерел інформації. Для спрощеного фінансового розслідування достатньо використовувати наявні чи доступні внутрішні бази даних для аналізу – профілю осіб, причетних до скоєння вчинення чи фінансової складової злочину.

Поглиблене фінансове розслідування, орієнтоване на отримання доказів злочинної діяльності і першочергову роль відведено слідчим та процесуальним діям, спрямованим на отримання та збереження документів.

Ключові слова: досудове розслідування, інституційний інвестор, організація розслідування, фінансове розслідування.

Summary

Vazhynskyi V. M. Organization and tactics of pretrial investigation of criminal offenses committed in the sphere of activity of institutional investors. – Article.

The author's vision of the organization of the investigation of criminal offenses committed in the sphere of activity of institutional investors, in the form of a financial investigation as a separate type of pre-trial investigation, is formed in the article based on the research of criminologists, as well as practice materials.

Financial investigation involves the application by pre-trial investigation bodies of deeper knowledge, skills and methods to collect, analyze and interpret financial data and other evidence, including electronic, to establish

the source, movement and content of the use of funds in a financial transaction. It has been established that, although the legislation does not directly provide for financial investigations as a separate type of pre-trial investigation, it provides sufficient legal tools for this, defined in the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine, as well as separate laws.

The author suggests that in the context of the investigation of criminal offenses related to the activities of institutional investors, we should talk about financial investigations not as parallel to classical investigations, but as a separate independent type of pre-trial investigation that requires separate preparation, organization and planning of the investigation by a group of investigators. Two stages of financial investigation are distinguished: simplified financial investigation and in-depth financial investigation.

A simplified financial investigation aimed at identifying discrepancies in the property status of persons associated with criminal activity or the object of the investigation, unusual (suspicious) financial transactions, additional circumstances of the case or sources of information. For a simplified financial investigation, it is sufficient to use existing or available internal databases for analysis – the profile of persons involved in the commission of the crime or the financial component of the crime.

An in-depth financial investigation focused on obtaining evidence of criminal activity and the primary role is given to investigative and procedural actions aimed at obtaining and preserving documents.

Key words: pre-trial investigation, institutional investor, investigation organization, financial investigation.

УДК 343.14
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.25>

Т. В. Вахненко

orcid.org/0009-0004-0076-0373

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ СУДОВИХ ДОКАЗІВ

Як один із видів соціальної діяльності – кримінальна процесуальна діяльність має пізнавальний характер. Під час кримінального провадження суддя, прокурор та слідчий з метою прийняття законного й обґрунтованого рішення прагнуть відновити достовірну картину минулої події, з'ясувати всі її обставини та встановити факти. Щоб досягти такої мети здійснюється кримінальне процесуальне доказування.

Зміст кримінального процесуального доказування розкривається через його елементи, до яких відносять збирання (закріплення) доказів, їх перевірку, оцінку, та, як підсумок, прийняття процесуальних рішень. Для того щоб прийняти законне й обґрунтоване рішення, вся діяльність суду повинна бути спрямована на перевірку та оцінку доказів, зібраних у кримінальному провадженні та наданих суду сторонами кримінального провадження.

Докази є не тільки пізнавальним значенням, вони вказують на об'єм засобів і способів доказування, якими розпоряджається суд, виявляють особливості окремих видів доказування, які неможливо виявити в процесі їх збирання, дослідження та оцінки. Це робить актуальним дослідження судових доказів та їх форми в кримінальному процесуальному праві.

Стан дослідження. Актуальні питання судових доказів розглядали у своїх працях такі вчені, як Т.В. Варфоломеева, О.О. Бондаренко, В.П. Гримко, З.А. Ковальчук, В.Т. Нор, Р.М. Скриньковський, С.В. Слінько, В.П. Петков, В.М. Тертишник, Л.І. Хилько, І.А. Хмельницький, М.В. Хмиз, Б.М. Шамрай, М.Є. Шумило та ін. Однак попри значну увагу наукової спільноти до цієї проблеми, питання визначення поняття судових доказів у їх співвідношенні із засобами доказування на сьогодні не мають однозначного вирішення.

Метою статті є розгляд існуючих в науці кримінального процесуального права України доктринальних підходів до визначення поняття судових доказів, як засобу доказування.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне дослідження й нормативне регулювання проблем судових доказів посідає вагомe місце в кримінальному процесуальному праві, важливою складовою якого є доказове право.

Наукова дискусія розуміння сутності доказів бере свій початок ще з часів Давнього Риму

(кінець III – середина VI століття), із запровадженням детального регулювання процесуальних дій суду з розслідування злочину й досить суворих правил формальної оцінки доказів [1, с. 26].

В ті часи, доказом «probation» вважали засіб доказування та судове слідство. Зокрема законні докази – «probation», які були різних видів, почали відрізняти від доказів як логічних суджень, тобто аргументів («argumentum») [2, с. 34]. Розвиток римського права та його апробація державами Європи, безумовно, вплинула і на становлення інституту доказового права на Русі, де перші згадки про докази пов'язують із «Руською Правдою» [2, с. 36].

В українських правових науках і нормативно-правових документах знайшли відображення правила збирання й використання доказів «Руської Правди», «Псковської судної грамоти», судебників, Литовських статутів, збірок магдебурзького права, «Прав, за якими судиться малоросійський народ» і законодавчих актів Російської імперії XVIII–XIX століть. Доказами на Русі в період її існування як держави були показання сторін і свідків («послухів» та «видоків»), письмові документи (грамоти), речові докази та «божий суд» (поєдинок, клятва, випробування залізом і водою) [3, с. 28].

У вітчизняній науці поштовхом для активних наукових досліджень поняття «доказ» стало прийняття у 1864 р. «Статуту кримінального судочинства», за яким було сформовано три основні концепції розуміння доказів:

1) під доказами розуміли будь-який факт, який переконував суд в існуванні обставини, що являється предметом судового розгляду;

2) доказ розглядали у двох значеннях – як матеріал, за допомогою якого можна зробити висновок про невідоме і як розумовий процес, шляхом якого встановлюється зв'язок шуканої обставини;

3) факти, які з дотриманням встановлених законом правил, подавалися в суд для обґрунтування висновку про вчинення злочину і відповідальності тих, хто його вчинив [3, с. 18].

Отже, як можна побачити, вчені тих часів в зміст поняття доказу вкладали такі критерії: відомості, які були підставою для встановлення шуканих фактів; як інтелектуальний процес, за допомогою якого встановлюється зв'язок між

отриманими відомостями та шуканими фактами. Така ситуація в науці тривала силою наукової інерції та інтелектуальної традиції.

Пізніше більшість вчених радянського права прийшли висновку «що судові докази – це звичайні факти, які мають місце в житті: ті ж речі, ті й люди, ті ж дії людей» [3, с. 37; 4].

Щодо даного твердження є і інші думки, на що звернули увагу вчені у своєму науковому дослідженні «Докази і доказування в кримінальному судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в кримінальному судочинстві, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, особливості доказування під час воєнного стану, актуальна судова практика» [11]. Автори досліджували думку Ю.К. Орлова, який зазначає, що одним терміном – «докази» – об'єднуються досить різнопланові гносеологічні категорії – інформація й факти-аргументи, що створює небезпеку термінологічної плутанини [11, с. 63].

Акцентовано увагу на думку А.А. Давлетової, яка зазначає, що «важко уявити, що факти об'єктивної реальності, відмежовані від дослідника просторовими й часовими межами і, як правило, невіддільні від навколишньої дійсності, можуть збиратися в матеріали справи. Оскільки достовірність доказів, а саме об'єктивні факти не можуть бути достовірними. Змішуються мета й засоби доказування, тому що як і ті, й інші розглядаються обставини» [11, с. 64].

Отже, термін «факт» навіть у поєднанні з його джерелом залишається досить сумнівним і недостатнім для пояснення поняття доказу.

Відомий вчений-процесуаліст В.П. Гримко до поняття доказу включав логічний складник, стверджуючи в дефініції, що докази – це не просто факти, а лише «... факти, із яких виводиться існування доказового факту, вони мають назву доказових фактів або доказів» [5, с. 44].

Звертаючись до ст. 65 КПК України 1960 року, можна побачити, що доказами у кримінальній справі були будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами [8].

Цікаву позицію має В.П. Гмирко, вчений запропонував діяльнісну концепцію розуміння

доказів. Він виходив з того, що під збірною назвою «процесуальний доказ» приховується вельми складний юридичний феномен, зміст якого не в стані виразити будь-яку його загальну юридичну дефініцію. Тому, на думку автора, було б більш раціонально вдатися до постулятивного (установчого) визначення поняття «доказ», яке, фіксуючи його юридичну природу, дозволить уникнути притаманній легальній дефініції доказу (ч. 1 ст. 65 КПК України 1960 р.), багатозначності його розуміння. Тому він пропонує «процесуальні докази визначити, як сформовані порядком, визначеним законом, і увібрані у приписану нам відповідну процесуальну форму функціонування в доказовому провадженні усні та письмові повідомлення осіб, різні предмети, а також документи». Одночасно автор зауважує, що «... кримінально-процесуальними доказами мають визнаватися тільки докази, сформовані в результаті судової комунікації учасників головного доказового провадження, в перебігу якої власне здійснюється критика позицій обвинувачення і захисту: саме вони далі використовуються сторонами і судом для обґрунтування власних процесуальних позицій» [9, с. 15; 11; с. 133].

Подальші дискусії судових доказів спричинив прийнятий в 2012 році новий КПК України. У новому КПК України, як і в КПК 1960 р. поняття доказів цілком правильно пов'язано з потребою встановити обставини, що належать до предмета доказування у кримінальному провадженні.

Авторитетний український процесуаліст В.М. Тертишник був автором подвійного тлумачення поняття доказів. Він вважає, що доказами являються як факти, так і джерела, з яких вони отримані. На його думку, доказ у кримінальному процесі застосовуються у двох значеннях: 1) доказ, як джерело отримання слідством і судом даних про той чи інший факт; 2) доказ – також це й той факт, із якого слідчий і суд роблять висновки про інші факти, що підлягають доказуванню [6, с. 220].

Спираючись на норми процесуального законодавства С. В. Слінько визначав дослідження доказів, як з'ясування їх сенсу й інформаційного значення та виокремив дослідження як самостійну складову доказування поряд зі збиранням, перевіркою, оцінкою та використанням доказів [7, с. 49].

Відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [8].

Наявність нормативного визначення поняття доказів у статті 84 чинного КПК України, є великим досягненням вітчизняного кримінального процесу. Також необхідно відзначити, що під час його визначення, зроблено правильний акцент на фактичні дані та їх процесуальні джерела. В новому КПК вже не допущено займенник «будь-які» що, на наш погляд, є надбанням, адже під час доказування не можуть бути використані усі наявні у кримінальному провадженні докази. Оскільки судовими доказами можуть бути не будь які фактичні дані, а лише ті, які є належними, допустимими, достовірними та достатніми.

Є слушною думка А.О. Ляш, який зазначає «докази є органічною єдністю фактичних даних, отриманих і закріплених у відповідній процесуальній формі, а також їх процесуальних джерел, на підставі якої сторони кримінального провадження, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та яка визнана доказом уповноваженими суб'єктами доказування, слідчим суддею та судом» [9, с. 11].

Також нам імponує думка М.Є. Шумило, що «чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає двоступеневу процедуру формування доказів: досудову і судову. Досудові докази мають, по суті, характер матеріалів, виготовлених одноособово представником обвинувальної влади. Подібні докази відповідно до чинного КПК України використовуються лише в інтересах досудового розслідування (формулювання підозри, обвинувачення, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та ін.). Докази досудового провадження непридатні для обґрунтування вироку, оскільки потребують дослідження під час судового розгляду за участю сторін і суду. Змагальна процедура судового розгляду покликана оцінити досудові матеріали. Таким чином за результатами різностороннього судового обговорення, судом визнається судовий доказ як колективне юридично-значиме знання, факт і придатне з позицій справедливості, совісті, правди, належності та допустимості, підтверджувати і спростовувати обставини, що підлягають доказуванню» [10, с. 102].

Нині найбільш повна доктринальна конструкція поняття «доказ» являє собою таке собі інтегральне явище, коли будується складна правова схема, яка має системний характер.

Розглядаючи різні періоди наукового пізнання доказів більшість вчених цитують напрацювання Р.В. Костенка, який запропонував еволюцію поглядів із питання про поняття доказів та умовно ділив їх на три періоди роз-

витку: перший період – це погляди дореволюційних юристів (до 1917 р.); другий етап розвитку – радянський період із 1917 р. до 1991 р.; третій – сучасні погляди науковців (із 1991 й донині) [11, с. 75].

На наш погляд досить змістовно систематизовано та розроблено концепцію моделей поняття «докази» Ю.К. Орловим, посилання на якого часто зустріти у вітчизняній літературі. Вчений об'єднуючи позиції різних учених, виділяє п'ять основних трактовок даного поняття, а саме: 1) донаукова (архаїчна); 2) логічна; 3) «двоїста»; 4) інформаційна; 5) змішана (синтезована) [11, с. 75].

Аналіз розглянутих основних концепцій про поняття судових доказів у кримінальному процесі показує, що в одних випадках їх розуміють як джерела доказів, в інших – як самі докази чи один з їх видів. Цю суперечність, на наш погляд, необхідно вирішувати шляхом правильного і системного підходу до визначення поняття «судові докази».

Висновки. Аналізуючи правові норми та думки вчених, можемо стверджувати, що судові докази – це не інформація як така, а система логічно організованих у процесуальній формі доводів, що використовують процесуальні засоби для формування в суді переконання щодо істинності фактів предмета доказування.

Теорія судових доказів традиційно залишається частиною науки кримінального процесу, присвяченої доленосним питанням кримінального судочинства – що є істина і як вона досягається, розглядає найбільш складні проблеми теорії і практики кримінального судочинства, які були і залишаються в центрі уваги як процесуалістів, так і інших фахівців правничої науки [11].

З прийняттям нового КПК України дослідження проблем судових доказів набирають обертів. В період з 2013–2023 роки проблемам кримінально-процесуальної науки затверджено 6 118 теми дисертаційних робіт, 80% яких фактично так чи інакше пов'язані з проблематикою доказування [11]. Практичні аспекти доказування в суді знаходять вирішення проблемних питань в сучасних науково-практичних коментарях до КПК України та інших посібниках. Також з моменту введення в дію нового КПК України окремі аспекти актуальних проблем судових доказів уже отримали певний і монографічний аналіз в сучасних юридичних виданнях. Зважаючи на існуючі здобутки вчених, вважаємо дану тематику (судові докази) ще актуальною для досліджень, а саме в питанні розробки рекомендацій з удосконалення процедури їхнього представлення та розгляду у судах.

Література

1. Bartoszek M. Roman law: (Concepts, terms, definitions). M. Bartoszek; [transl. from Czech]: Legal. lit., 1989. 448 p.
2. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів : Вища шк., 1978. 111 с.
3. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій. О.О. Бондаренко та ін. Харків : ХНУВС, 2018. 112 с.
4. Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація. Дніпропетровськ: Акад. митн. Служби України. 2002. 63 с.
5. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація. Монографія. Дніпропетровськ. Академія митної служби України, 2010. 314 с.
6. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 10-те вид., доповн. І перероб. Київ: Алер та, 2023. 698 с.
7. Слінько С.В. Процесуальні засади оцінки доказів. *Право.ua*. 2022. № 3. С. 48–54.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. / URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.04.2024).
9. Ляш А.О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. Київ. № 2(6). 17 с.
10. Шумило М.Є. Вагомість доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. Вип. № 4. Київ. 2021, с. 95–104.
11. Докази і доказування в кримінальному судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в кримінальному судочинстві, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, особливості доказування під час воєнного стану, актуальна судова практика / Під заг. ред. Петкова В.П. Київ. ВД «Професіонал», 2024. 406 с.

Анотація

Вахненко Т. В. Стан наукового дослідження щодо поняття судових доказів. – Стаття.

Стаття присвячена науковим дослідженням у питанні теоретичного визначення «судових доказів». Встановлено, що наукова дискусія розуміння сутності доказів бере свій початок ще з часів Давнього Риму. В ті часи, доказом «probation» вважали засіб доказування та судове слідство. Зокрема законні докази – «probation», які були різних видів, почали відрізняти від доказів як логічних суджень, тобто аргументів. Правила збирання й використання доказів в українських правових науках і нормативно-правових документах знайшли відображення норми «Руської Правди», «Псковської судної грамоти», судебників, Литовських статутів, збірок магдебурзького права тощо. Втім поштовхом для активних наукових досліджень поняття «доказ» стало прийняття у 1864 р. «Статуту кримінального судочинства».

Наведено найбільш вагомі дослідження українських вчених радянського кримінального процесуального права. Ідеологія яких була «що судові докази – це звичайні факти, які мають місце в житті: ті ж речі, ті й люди, ті ж дії людей». Також звернено увагу на поняття докази за КПК України 1960 року. В якому зазначено, що доказами у кримінальній справі можуть

бути будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Не зважаючи на вагомі здобутки минулих часів, основна увага приділена сучасним науковим дослідженням сприйняття судових доказів, та чинним нормативно-правовим документам, які регулюють використання доказів в суді.

Акцентовано увагу, що з прийняттям нового КПК України дослідження проблем судових доказів набирають обертів. Тільки за 2013–2023 роки з проблем кримінально-процесуальної науки затверджено 6 118 теми дисертаційних робіт, 80% яких фактично так чи інакше пов'язані з проблематикою доказування. Зроблено висновок, що сучасна теорія судових доказів потребує досліджень в питанні мети і завдання доказування, вимоги до суб'єктів доказування, змісту, засобів та процесуальної форми доказування, головних дефініцій і принципів процесу доказування, зокрема визначення моделі і саму технологію доказування у сучасному кримінальному судочинстві.

Ключові слова: докази, судові докази, доказування, наукове дослідження, нормативно-правове регулювання.

Summary

Vakhnenko T. V. The state of scientific research on the concept of forensic evidence. – Article.

The article is devoted to scientific research on the issue of the theoretical definition of «forensic evidence». It has been established that the scientific discussion of the understanding of the essence of evidence dates back to the times of Ancient Rome. In those days, evidence of «probation» was considered a means of proof and judicial investigation. In particular, legal evidence – «probation», which was of various types, began to be distinguished from evidence as logical judgments, that is, arguments. The rules of collection and use of evidence in Ukrainian legal sciences and normative-legal documents are reflected in the norms of «Ruska Pravda», «Pskov court register», court books, Lithuanian statutes, collections of Magdeburg law, etc. However, the impetus for active scientific research of the concept of «evidence» was the adoption in 1864 of the «Statute of Criminal Procedure».

The most important studies of Ukrainian scientists of Soviet criminal procedural law are given. Their ideology was «that forensic evidence is ordinary facts that occur in life: the same things, the same people, the same actions of people.» Attention is also drawn to the concept of evidence under the Criminal Code of Ukraine of 1960. In which it is stated that evidence in a criminal case can be any factual data, on the basis of which, in accordance with the procedure established by law, the body of inquiry, the investigator and the court establish the presence or absence of a socially dangerous act, the guilt of the person who committed this act, and other circumstances, which are important for the correct decision of the case.

Despite the significant achievements of the past, the main attention is paid to modern scientific research on the perception of court evidence, and to current legal documents that regulate the use of evidence in court.

Attention is drawn to the fact that with the adoption of the new Code of Criminal Procedure of Ukraine, research on the problems of forensic evidence

is gaining momentum. Only for the years 2013–2023, 6,118 topics of dissertations were approved on the problems of criminal procedural science, 80% of which are in fact one way or another related to the problems of proof. It was concluded that the modern theory of forensic evidence needs research on the purpose and task of proof, requirements for subjects

of proof, content, means and procedural form of proof, the main definitions and principles of the process of proof, in particular the definition of the model and the very technology of proof in modern criminal justice.

Key words: evidence, court evidence, proof, scientific research, normative and legal regulation.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.26>**О. В. Ільїна***orcid.org/0000-0003-4848-3120**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка***А. В. Пучко***orcid.org/0009-0006-1250-2712**студентка I курсу магістратури інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка***ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД
ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Україна є одним із лідером за кількістю звернень до ЄСПЛ і Суд часто констатує системну проблему в національному законодавстві, вивчення практики Суду та обсягу всіх конвенційних прав людини набуває особливого значення, бо це дає можливість привести національне законодавство та судову практику у відповідність конвенційним вимогам задля виконання Україною взятих на себе зобов'язань. Все це суттєво зменшить кількість поданих заяв проти України та рішень Суду щодо порушення Україною своїх зобов'язань за Конвенцією.

ЄСПЛ та практика ЄСПЛ нерозривно пов'язані, на що вказує, наприклад, Закон про виконання рішень ЄСПЛ, де Конвенція та практика називаються одним джерелом права. Оскільки зміст та обсяг конвенційних положень розкривається через практику ЄСПЛ, вони повинні розглядатись як єдина система.

Сьогодні найчастіше права людини розглядаються як права, які притаманні кожній людині лише через те, що вона є людиною [1, с. 225]. Тобто, як ми бачимо, у сучасному міжнародному праві прав людини переважає концепція природного права.

Поняття природного права вперше з'явилося в стоїцизмі – філософському напрямі, що виник у III ст. до н.е. Філософи-стоїки стверджували, що існують загальні для всього людства моральні і правові норми, які не залежать від часу, місця і місцевих звичаїв. Вони вважали, що існують ідеальні, природні закони, які стоять вище людських законів, що писані для керування суспільством. Ці універсальні закони стоїки і називали природним правом [2, с. 12].

Суттєвий прогрес у розумінні прав людини відбувся в епоху Просвітництва – від розуміння

природного права як обов'язку до розуміння його як права. У своїй праці «Два трактати про правління» (1689 г.) Дж. Локк зазначає, що людина має певні невід'ємні права і що люди формують уряди тільки для того, щоб забезпечити і захистити природні права людини – життя, свободу і власність [2, с. 13].

Ця позиція потім втілилась у Декларації незалежності США 1776 року, в якій зазначалось: «Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними і наділені їхнім Творцем певними невідчужуваними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення до щастя» [3, абз. 2].

Співробітництво між державами в галузі захисту прав людини на універсальному рівні розпочалося після закінчення Першої світової війни та створенням Ліги Націй. Саме положення Статуту Ліги Націй містить підґрунтя для міжнародного захисту прав людини.

Наприклад, ст. 22 Статуту Ліги Націй, закріплює гарантії для народів, що населяють колонії [4].

Загалом слід зазначити, що за часів Ліги Націй було ухвалено чимало конвенції на універсальному рівні (наприклад, Конвенція про заборону рабства 1926 року чи Декларація прав дитини 1924 року), які захищали окремі групи населення, однак не було системи міжнародного захисту прав людини, яка існує зараз.

Тому можна погодитись із висновком І.М. Шумила, який сказав про даний період так: «Загальної системи міжнародного захисту прав і основних свобод людини тоді все ж не існувало, та й в цілому дотримання норм відповідних договорів не було міжнародно-правовим зобов'язанням держав. Заяви про те, що в інших країнах

порушуються права людини, могли бути розцінені, як посягання на суверенітет і втручання у внутрішні справи» [5, с. 14].

Діяльність даної організації у сфері захисту прав людини, можна охарактеризувати так.

1. Загальний контроль за певними сферами прав людини.

2. Захист найбільш вразливих верств населення, таких як жінки та діти.

3. Основне джерело міжнародного права прав людини – міжнародний договір.

Діяльність Ліги Націй заклала підґрунтя для діяльності Організації Об'єднаних Націй.

Сучасний період у міжнародному захисті прав людини розпочався після Другої світової війни із створенням Організації Об'єднаних Націй у 1945 році, яка продовжила справу Ліги Націй.

Треба зазначити, що після Другої світової війни захист прав людини почав розвиватись на новому рівні, адже дане питання стало чи не найголовнішим для світового співтовариства. Сучасний період захисту прав людини можна охарактеризувати такими тенденціями.

1. На національному рівні – у цей період з'явилися конституції «четвертого покоління», в яких закріплено фундаментальні права і свободи людини. Саме до них належать Конституція Італії 1947 року, Конституція ФРН 1949 року, Конституція України 1996 року.

2. На міжнародному рівні – діють міжнародні міжурядові організації (такі як ООН, Рада Європи, Африканський Союз тощо). І міжнародне право прав людини має певні особливості:

– суб'єктом міжнародного права було визнано фізичних осіб, що дозволило їм напряму звертатись до міжнародних інституцій за захистом своїх порушених прав;

– права людини почали розглядати як універсальне поняття для всіх країн та народів без прив'язки до певних культурних, політичних традицій окремих народів. Із цього можна зробити висновок, що держави не можуть тлумачити права і свободи людини на власний розсуд, адже існує їх універсальне розуміння.

Нині система контрольного механізму захисту прав людини в Раді Європи пережила зміни в своїй структурі. Система, яка існувала, була суперечливою, адже на політичний орган, яким є Комітет Міністрів, були покладені юрисдикційні функції, до того ж здійснювалися вони без гарантій судового діяльності.

Цю проблему було вирішено у 1994 році з ухваленням Протоколу № 11 до Конвенції (реалізація почалась у 1998 році). Реформа 1998 року остаточно позбавила Комітет Міністрів юрисдикційної функції. Ще більш важливим кроком і результатом судової реформи стало скасування Європейської Комісії з прав людини.

Перший аспект реформи 1998 р. полягає в перетворенні юрисдикційного механізму Ради Європи і збільшенні пропускну здатності Суду, в результаті чого цей громіздкий механізм був замінений одним органом – Судом.

Другий аспект полягає у зміні, організації і діяльності самого Суду. Насамперед Суд відтепер почав роботу на постійній основі (а не в порядку щомісячних нетривалих сесій, як це було раніше).

Сучасний період функціонування Суду розпочався з ухваленням Протоколом № 14 (мета створення якого, відповідно до Преамбули, є саме оптимізація роботи Суду), який головним чином запроваджує такі важливі нововведення:

1) запроваджує процедуру спрощеного і прискореного судочинства з однотипних справ, аналогічних тим, що вже раніше були розглянуті Судом, які називають «системними порушеннями Конвенції»;

2) узаконює прецедентне право ЄСПЛ як джерело прийняття ним рішень в аналогічних справах.

Для визначення, яке місце посідає ЄСПЛ в національній правовій системі держави, треба спочатку з'ясувати компетенції Суду, які закріплені в нормативних актах. Що розуміється під терміном «юрисдикція Суду».

Розуміння цього поняття тлумачить ст. 32 ЄКПЛ, відповідно до якої Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд.

До таких питань належать:

1) розгляд міждержавних заяв;

2) розгляд індивідуальних заяв;

3) надання консультативних висновків за запитом Комітету Міністрів [6].

Як зазначив К.В. Андріанов, саме юрисдикція ЄСПЛ є тим фактором, який відрізняє його від інших міжнародних судових органів. Саме особливості юрисдикції Суду визначають його місце та роль у системі захисту прав людини. І під цими особливостями розуміється саме можливість розгляду ЄСПЛ індивідуальних заяв [7, с. 46–47].

Це підтверджує статус ЄСПЛ на міжнародному рівні. Однак є також потреба у визначенні статусу Суду щодо національних судових органів.

Конвенційний механізм чітко передбачає дворівневий характер захисту прав людини на національному і наднаціональному рівнях, що є характерною ознакою для захисту прав людини післявоєнного часу.

Як зазначає В.С. Буняк, національний рівень є основним, адже самі держави-учасниці Конвенції мають дотримуватись взятих на себе зобов'язань, а на національні суди покладається тягар

утвердити права і свободи гарантовані Конвенцією [8, с. 11].

Суд же, тлумачачи зміст мінімальних стандартів прав людини та контролюючи дотримання державами своїх зобов'язань шляхом розгляду заяв, забезпечує захист прав людини на наднаціональному рівні.

Основним принципом, що визначає статус ЄСПЛ щодо національних судових органів, є принцип субсидіарності, сутність якого полягає в тому, що наднаціональний рівень захисту прав людини є допоміжним (субсидіарним) у порівнянні з національним.

Також численна практика Суду визначає, що його завдання не полягає у тлумаченні норм національного законодавства, він перевіряє тільки на відповідність Конвенції результати такого тлумачення національними судами.

Завдання суду не полягає в заміні національних судів. Вирішення проблеми трактування внутрішнього законодавства належить головним чином національним органам, зокрема судам. Роль Суду обмежується перевіркою того, чи є таке тлумачення сумісним з Конвенцією» Fedorenko v. Ukraine (Application no. 25921/02) [9].

Суддя ЄСПЛ ad-hoc Шевчук С.В., пов'язує зміст принципу субсидіарності не тільки з тим, що ЄСПЛ не оцінює правильність застосування норм внутрішнього права держав-учасниць під час вирішення конкретної справи і не виконує функції найвищої або четвертої інстанції щодо національних судових систем, а також з тим, особливо у сучасних умовах неабиякого перевантаження ЄСПЛ індивідуальними заявами, що завдання захисту та гарантії конвенційних прав і свобод, насамперед, виконують держави, а не ЄСПЛ. Він втручається лише у виняткових випадках, коли держави «недопрацьовують» на національному рівні ефективний механізм захисту прав людини [10, с. 87].

Висновки. Таким чином, сучасний етап розвитку прав людини характеризується тим, що він розвивається на міжнародному та національному рівнях. Найбільшого значення для розвитку прав людини на європейському континенті має конвенційний механізм захисту прав людини, який складається із Конвенції та ЄСПЛ. Статус ЄСПЛ як міжнародного судового органу щодо національних судів закріплює принцип субсидіарності, який означає, що Суд несе допоміжну (субсидіарну) роль щодо національної судової системи і покликаний перевіряти національне законодавство та судову практику на відповідність Конвенції.

Література

1. Donnelly, J. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. – 2d ed. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 2003. 290 p.

2. Федорова А.Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.11. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2003. 20 с.

3. Декларація незалежності США від 4 липня 1776 року. URL: <https://history.state.gov/milestones/1776-1783/declaration> (дата звернення: 20.05.2024).

4. Статут Ліги Націй URL: https://jurist-online.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/statut_ligi_nacij_ustav_ligi_nacij/2-1-0-1227 (дата звернення: 20.05.2024).

5. І.А. Шумило, Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник, ФОП Голембовська О.О., Київ, 2018. 168 с.

6. Європейська конвенція прав та основоположних свобод та протоколи до неї: конвенція ратифік. Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2024).

7. Тлумачення та застосування конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом з прав людини / М.В. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В. Костицький Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

8. Буняк В.С. Європейська конвенція з прав людини та кримінальне право: науково-практичний посібник. Юрінком інтер, Київ, 2020. 156 с.

9. Case of Fedorenko v. Ukraine (Application no. 25921/02) Judgment European Court of Human rights, 1 June 2006 final 01/09/2006 database URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Fedorenko%20v.%20Ukraine%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-75599%22%7D> (дата звернення: 20.05.2024).

10. Шевчук С. В. Принцип субсидіарності у діяльності Європейського Суду з прав людини та необхідність узгодження судової практики. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: зб. наук. ст. Міжнар. наук. практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 82–89.

Анотація

Ільїна О. В., Пучко А. В. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та Європейський суд з прав людини як механізми захисту прав людини. – Стаття.

У статті розглянуто особливості цілісного уявлення про Конвенцію та практику ЄСПЛ, як єдиного механізму захисту прав людини.

Розвиток прав людини відбувається протягом майже всієї історії цивілізованого людства.

Притягнення особи до юридичної відповідальності має певні негативні наслідки. Залежно від виду відповідальності вони можуть мати різний характер та суворість щодо обмеження прав людини. Це пояснюється тим, що кожен вид відповідальності має своє завдання та настає за різні за суспільною небезпечністю діяння. Тож їх дотримання є найважливішим завданням на кожному етапі реалізації кримінально-правових норм.

Значення прав людини посилюється тим, що після Другої світової війни їх розвиток став найважливішим питанням для світового співтовариства.

Сучасний етап розвитку прав людини розпочався зі створенням ООН, що є універсальним рівнем захисту прав людини. Саме в документах цієї організації було закріплено основні права людини. Для більш ефективного захисту прав починають діяти регіональні міжнародні організації, діяльність яких доповнює універсальний рівень.

Особливістю захисту прав людини в межах Ради Європи є те, що було створено найбільш ефективний механізм контролю за виконанням державами взятих на себе зобов'язань – ЄСПЛ.

Крім цього, захист прав людини здійснюється і на національному рівні, на якому реалізуються міжнародні стандарти прав людини.

Конституція України та ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, накладають обов'язок на законодавця та правозастосувача зважати на практику ЄСПЛ у своїй діяльності, адже визнається, що Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод та практика ЄСПЛ є джерелом права.

За своєю юридичною природою рішення ЄСПЛ є прецедентом, і в своїх рішеннях він формує норму тлумачення, в якій міститься певна позиція Суду щодо розуміння конвенційних норм. Таким чином Конвенція та практика ЄСПЛ є єдиною системою захисту прав людини. У своїх рішеннях ЄСПЛ тлумачить норми Конвенції у «нормах тлумачення» які є разом із нормами Конвенції джерелом права.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод, права людини, природне право.

Summary

Pyina O. V., Puchko A. V. The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights as mechanisms for the protection of human rights. – Article.

The article examines the peculiarities of a holistic view of the Convention and the ECHR case law as a single mechanism for the protection of human rights.

Human rights have been developing throughout almost the entire history of civilized humanity.

Bringing a person to legal liability has certain negative consequences. Depending on the type of

liability, they may be of a different nature and severity in terms of human rights restrictions. This is due to the fact that each type of liability has its own task and is imposed for acts of different social danger. Therefore, their observance is the most important task at every stage of the implementation of criminal law.

The significance of human rights is enhanced by the fact that after the Second World War their development became the most important issue for the world community.

The modern stage of human rights development began with the establishment of the United Nations, which is a universal level of human rights protection. It was in the documents of this organization that the fundamental human rights were enshrined. For more effective protection of rights, regional international organizations are starting to operate, whose activities complement the universal level.

The peculiarity of human rights protection within the Council of Europe is that the most effective mechanism for monitoring the fulfillment of obligations by states – the ECHR – has been created.

In addition, human rights are also protected at the national level, where international human rights standards are implemented.

The Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights” of February 23, 2006, impose an obligation on the legislator and law enforcement officers to take into account the ECHR case law in their activities, as it is recognized that the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the ECHR case law are a source of law.

By its legal nature, the ECHR judgments are precedents, and in its judgments it forms an interpretative rule that contains a certain position of the Court on the understanding of the Convention provisions. Thus, the Convention and the ECHR case law are a unified system of human rights protection. In its judgments, the ECHR interprets the Convention in “rules of interpretation” which, together with the Convention, are a source of law.

Key words: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights, natural law.

УДК 327.82:341.655

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.27>**В. Л. Качурінер***orcid.org/0000-0003-2553-5071**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету***А. Пахлеванде***orcid.org/0000-0002-2807-7320**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Питання про конкуренцію між Європейським Союзом та Організацією Об'єднаних Націй. Введення економічних санкцій складний процес, пов'язаний з багатьма процедурними аспектами, які ускладнюють їх прийняття та виконання на міжнародному рівні. Проблемним аспектом є пріоритетність у застосуванні економічних санкцій з боку ООН та, наприклад, ЄС.

Дослідження санкційної політики ЄС – це сучасний вектор діяльності ЄС. Навколо питання правового механізму запровадження санкцій сьогодні відбувається активна наукова дискусія. Серед великого масиву публікацій слід окремо підкреслити доробок таких авторів, як С. Бох [1], С. Джонс [2], Дж. Креутс [3] тощо. Водночас у разі дослідження правової основи реалізації санкційної політики ЄС мають велике значення договори, угоди та акти вторинного права ЄС.

Санкції є політичним інструментом, який діє через економічне регулювання. Ключова мета санкцій – не завдати економічної чи політичної шкоди окремо взятій державі, а переконати її відмовитися від небезпечних чи агресивних дій. Щодо ЄС, то санкції є одним із засобів, за допомогою яких ЄС досягає власних цілей зовнішньої політики та безпеки. Це включає в себе питання миру, демократії, верховенства закону, захист прав людини та міжнародного права [4]. Економічні санкції діють схожим чином як і економічна рецесія, але мають більший вплив і паралізують економіку. Подібно до економічного спаду, санкції спричиняють великі економічні потрясіння і знижують доходи у залежних і незалежних від ресурсів секторах, обмежують економічну диверсифікацію і збільшують залежність від ресурсів. Однак, санкції безпосередньо перешкоджають торгівлі, імпорту та доступу до товарів і технологій, що має більший вплив, ніж економічний спад. В умовах санкцій і ембарго, бар'єри для переказу коштів та торгові санкції обмежують доходи і зменшують можливість придбання імпортованих товарів і послуг. Вони

також призводять до збільшення безробіття і потребують внутрішнього виробництва. Санкції змінюють вартість товарів і послуг, знижують купівельну спроможність і обмежують економічне зростання в санкціонованій економіці [5, р. 8]. У контексті економічних санкцій, виникає питання про конкуренцію повноважень між Європейським Союзом та Організацією Об'єднаних Націй. Запровадження економічних санкцій є складним процесом, пов'язаним з багатьма процедурними аспектами, які значно ускладнюють процес прийняття та виконання таких санкцій на міжнародному рівні. Проблемою є визначення обсягу повноважень, їхніх меж та пріоритетності в разі конкуренції між різними юридичними аспектами, які стосуються ООН та ЄС.

Поділ між економічними рішеннями політики в Європейському Союзі буде створений в ході дискурсу про те, чи вони є частиною економічної політики, або вони є або ж вони складовою частиною загальної зовнішньої політики та політики безпеки [4]. Дискусійність цього питання має велике практичне значення, оскільки обсяг повноважень, що виходить з загальної економічної політики, значно перевищує обсяг повноважень, що йде з загальної зовнішньої політики та політики безпеки. Важливим є і той факт, що самі по собі держави-члени ЄС мають у своєму розпорядженні достатньо повноважень для проведення самостійної безпекової політики, чого не можна сказати про торгову політику.

Договір про функціонування ЄС надає Союзу повну компетенцію щодо основних елементів політики безпеки і оборони. За своєю суттю, процедура проведення загальної зовнішньої політики та політики безпеки суттєво обмежує права і можливості держав-членів ЄС, у порівнянні з процедурою ЄС. Процес узгодження спільних дій відіграє важливу роль у цьому контексті. Вирішенням проблеми є делегування повноважень заступнику голови Європейської комісії з питань Загальної зовнішньої політики та полі-

тики безпеки і закріплення відповідальності за проведення політики безпеки за ним, надаючи при цьому єдність у цій сфері. Отже, ЄС має повну компетенцію щодо загальної економічної політики, але при реалізації загальної зовнішньої політики та політики безпеки, держави-члени мають більшу свободу дій, а процедура узгодження спільних заходів виключає принцип «більшості голосів».

Відтоді, як був утворений Європейський Союз і впродовж до підписання Лісабонського договору, механізм регулювання повноважень та формування санкційної політики, зокрема економічних санкцій, пройшли значне переосмислення та вдосконалення. Навіть перед набуттям чинності Маастрихтським договором, підставою для економічних санкцій була стаття 113 Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства, яка передбачала їх правове обґрунтування. Крім того, Співтовариством було закріплено принцип «спільної економічної політики». Однак, застосування статті 113 договору стало досить складним, що призвело до зміщення ініціативи щодо повноважень на користь держав-членів Співтовариства.

У Маастрихтському договорі не було чітко вказано, хто має право вводити економічні санкції. Однак стаття 301 Договору про заснування Європейської Спільноти зробила прорив у формуванні санкційної політики Європейського Союзу. Вона передбачала, що компетенція введення економічних санкцій належить союзним органам, а поняття «заходи, що потребують негайного реагування» було закріплено. Тепер прийняття рішення стало можливим тільки за згодою Ради на основі пропозицій Комісії, які затверджувалися кваліфікованою більшістю [6].

Лісабонський договір остаточно закріпив повноваження ЄС у сфері оборонно-економічної політики, зокрема в статті 207 Договору про функціонування Європейського Союзу. Це надає ЄС більшість повноважень у питаннях контролю над об'єднаною європейською політикою.

Межі повноважень в значній мірі залежать від рішень Європейського Суду, які стосуються товарів подвійного призначення. Впровадження економічних санкцій регулюється статтею 215 Договору про функціонування Європейського Союзу, в результаті чого санкції визначаються як припинення або обмеження економічних і фінансових відносин з третіми країнами. Це розширення включає в себе державні та недержавні суб'єкти як адресатів санкцій. Однак, як уже зазначалося вище, Європейський Суд відіграє особливу роль у визначенні меж дій тієї чи іншої норми в європейському союзному праві.

Центральною опорою санкційної політики Європейського Союзу є стаття 215 Договору

про функціонування Європейського Союзу. Ця стаття регулює правовідносини, що виникають при встановленні економічних санкцій щодо третіх країн та недержавних акторів, включаючи фізичні особи. Це свідчить про зміщення акценту в політиці безпеки ЄС від загального до приватного сектору. Стаття 215 Договору надає правові підстави для введення санкцій, таких як ембарго щодо третіх країн. Крім того, згідно з абзацом 2 цієї статті, можуть бути введені так звані «розумні» або «цільові санкції» щодо приватних осіб або груп осіб. Ці санкції є частиною європейського законодавства і дозволяють здійснювати контроль над експортом військової техніки та подвійного використання. Місія регулювання експортного контролю виконується європейськими органами та членами ЄС з метою забезпечення як безпеки, так і економічних інтересів Союзу.

Окрім правової бази, важливе значення має й процесуальний бік, особливо коли йдеться про запровадження економічних санкцій. Практика Європейського Союзу надає можливість обрати піти довгим, з дотриманням усіх процесуальних вимог, або коротким, скороченим шляхом. У першому випадку процес поділено на два етапи. На першому етапі приймається рішення, яке спирається на загальну зовнішню політику і політику безпеки. Це рішення не дозволяє доступ до правових засобів. На другому етапі відбувається практична реалізація запроваджених заходів. Рада приймає рішення про конкретні необхідні заходи. Рада також зобов'язана проінформувати Європейський парламент про запровадження економічних санкцій. Одностаєне ухвалення рішення є важливим для представлення політичної єдності щодо обмежувальних заходів у питаннях загальної зовнішньої політики та політики безпеки.

Механізм накладення санкцій ЄС в рамках політики безпеки можна охарактеризувати наступним чином. Обмежувальні заходи ЄС накладаються Радою з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки шляхом ухвалення рішення Ради, яке має бути прийняте одностайно. Деякі санкції, такі як ембарго на зброю і заборона на в'їзд, встановлюються безпосередньо державами-членами ЄС, а для цих заходів достатньо рішення Ради. Однак економічні заходи, які включають заморожування активів і заборону на експорт, підпадають під компетенцію Союзу, тому потребують окремого законодавчого врегулювання. Такими законами є регламенти, які приймаються Радою на підставі спільної пропозиції верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки та Європейської комісії. Регламенти докладно описують сферу застосування санкцій, затвер-

джених Радою, та мають пряму юридичну силу для громадян і підприємств ЄС.

Санкції як інструмент впливу на відповідних суб'єктів, які порушують основоположні міжнародні норми, а також національне законодавство окремих країн є поширеною практикою. Санкційна політика Європейського Союзу реалізується відповідно до інституціональних документів про створення Європейського Союзу, які дозволяють запроваджувати обмежувальні заходи щодо фізичних або юридичних осіб та груп або недержавних організацій.

Спершу економічні санкції були відповідальністю держав-членів і використовувалися як інструмент зовнішньої політики. З часом такі заходи стали колективним інструментом для забезпечення миру і безпеки, захисту спільних цінностей, інтересів, незалежності та єдності ЄС, а також для підтримки демократії, захисту прав людини і верховенства закону.

Основна увага ЄС була спрямована на пошук збалансованого підходу до санкційної політики з урахуванням можливих негативних наслідків і дотримання європейських стандартів у сфері правосуддя і демократії. Практика ЄС по запровадженню санкцій сьогодні має певний пріоритет перед резолюціями ООН і надало пріоритет внутрішнім нормам ЄС щодо захисту прав людини. Це демонструє суверенний підхід до міжнародних відносин і намір ЄС зміцнювати свою роль як впливового гравця на міжнародній арені. Санкційна політика ЄС розвивалася від національної політики окремих держав до колективних заходів, спрямованих на підтримку миру, стабільності та безпеки. Вона також мала на меті захист спільних європейських цінностей, фундаментальних прав і свобод людини, верховенства права та демократичних цінностей.

Література

1. Bohr S. Sanctions by the United Nations Security Council and the European Community. *European Journal of International Law*. 1993. № 4 (2). P. 256–268.
2. Jones S. *The Rise of European Security Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 764 p.
3. Kreutz J. Hard Measures by a Soft Power? Sanctions Policy of the European Union 1981–2004. Bonn International Center for Conversion, 2005. URL: http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/67/c_67097-1_1-k_paper45.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
4. Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. С 326/13.
5. Madani K. How International Economic Sanctions Harm the Environment. *Earth's Future*. 2020. № 8. 12 p.
6. Абдуллаєв Р. А. Правове закріплення економічних санкцій в праві Європейського Союзу. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матері-

али міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Гельветика, 2018. Т. 1. С. 389–392.

Анотація

Качурінер В. Л., Пахлеванде А. Особливості правового механізму санкційної політики ЄС. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню запровадження економічних санкцій у Європейському Союзі. Визначено особливість політики санкцій ЄС, та її місце серед інших політик. Досліджено та проаналізовано механізм застосування економічних санкцій у ЄС. Економічні санкції є важливим інструментом, оскільки дозволяють більш ефективно розробляти та реалізовувати санкційну політику. Подібні дослідження допоможуть встановити правові рамки і процедури для прийняття рішень по запровадженню економічних санкцій.

Серед економічних санкцій виникає проблема конкуренції їх запровадження з боку ЄС та ООН. Процес запровадження економічних санкцій складний і пов'язаний з безліччю процедурних аспектів, що ускладнює їхнє прийняття та виконання на міжнародному рівні. Одне питання полягає у визначенні повноважень та пріоритетності у разі конкуренції між різними правовими механізмами, застосовуваними ООН та ЄС.

Дослідження показує, що Статут ООН може не мати достатньої кількості повноважень для втручання Ради Безпеки у суверенну санкційну політику. Однак, він також вказує на необхідність проведення правового аналізу, щоб визначити повноваження ООН у регулюванні цієї політики. Це наголошує на важливості аналітичної роботи з визначення ролі та впливу ООН та ЄС у питанні економічних санкцій.

Після набрання Лісабонським договором у 2009 році чинності, розпочався принципово новий етап європейської інтеграції, однак існуючий інституційний механізм процесу запровадження санкцій принципово не змінився. Однак, новий поштовх для розвитку цієї політики мав збройний конфлікт в Україні.

Зокрема, той факт, що санкції мають негативні наслідки не лише для тієї сторони, щодо якої їх застосовують, але й щодо держав, які їх вводять. В умовах санкцій і ембарго економічні обмеження перешкоджають переведенню коштів і торгівлі, а також обмежують можливість придбання імпортованих товарів і послуг. Ці санкції також призводять до збільшення безробіття і стимулюють розвиток внутрішнього виробництва. Санкції впливають на вартість товарів і послуг, обмежують купівельну здатність і затримують економічний ріст у країнах, щодо яких вводяться санкції.

Ключові слова: економічні санкції, безпека, Європейський Союз, санкційна політика, ООН, механізм.

Summary

Kachuriner V. L., Pakhlevanzade A. Features of the legal mechanism of the EU sanctions policy. – Article.

The article is devoted to the study of the introduction of economic sanctions in the European Union. The peculiarity of the EU sanctions policy and its place among other policies are determined. The mechanism of application of economic sanctions in the EU has been studied and analyzed. Economic sanctions are an important tool, as they allow more effective development

and implementation of sanctions policy. Such studies will help establish the legal framework and procedures for making decisions on the introduction of economic sanctions.

Among the economic sanctions, there is a problem of competition for their introduction by the EU and the UN. The process of introducing economic sanctions is complex and associated with many procedural aspects, which complicates their adoption and implementation at the international level. One issue is the determination of powers and priorities in the event of competition between the various legal mechanisms applied by the UN and the EU.

The study suggests that the UN Charter may not provide sufficient authority for the Security Council to intervene in sovereign sanctions policy. However, it also points to the need for a legal analysis to determine the UN's authority to regulate this policy. This emphasizes the importance of analytical work on determining the role and influence of the UN and the EU in the issue of economic sanctions.

After the entry into force of the Lisbon Treaty in 2009, a fundamentally new stage of European integration began, but the existing institutional mechanism of the process of introducing sanctions has not fundamentally changed. However, the armed conflict in Ukraine provided a new impetus for the development of this policy.

In particular, the fact that sanctions have negative consequences not only for the party to which they are applied, but also for the states that impose them. In the context of sanctions and embargoes, economic restrictions prevent the transfer of funds and trade, and also limit the ability to purchase imported goods and services. These sanctions also lead to an increase in unemployment and stimulate the development of domestic production. Sanctions affect the cost of goods and services, limit purchasing power and delay economic growth in the countries that are sanctioned.

Key words: economic sanctions, security, European Union, sanctions policy, UN, mechanism.

УДК 341.171
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.28>

В. В. Ткаченко
orcid.org/0000-0001-5432-4981
кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ У ВТОРИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЄС

Питання протидії дискримінації є одними із найважливіших у сучасному світі, боротьба із дискримінацією стала проблемою глобального характеру, якою займаються як міжнародні інституції, які займаються захистом прав людини, демократії та верховенства права, так і національні органи. З термінологічної точки зору дискримінація розуміється як несприятливе ставлення до особи або групи осіб на основі їх належності до певного класу або категорії. Дискримінація, як правовий інститут, стосується способів встановлення диференціації шляхом застосування різних правових режимів щодо основних прав осіб у порівнянних правових ситуаціях, таким чином впливаючи на принцип юридичної рівності.

Критерії, які застосовуються до визначення чи носить дискримінаційний характер та чи інша ситуація, визначаються на рівні міжнародних норм, та закріплюються у національних законодавчих системах різних держав. Щодо основною мети визначення таких критеріїв, то це перш за все захист прав людини, основних свобод, а також усіх прав, визнаних законом. Так само вони впливають і на політичну, економічну сфери, соціально-культурну, а також будь-яку іншу сферу суспільного життя.

Європейський союз має доволі великий досвід боротьби із дискримінацією. Основоположні принципи протидії дискримінації закріплені на рівні установчих договорів Європейського Союзу, своє продовження та деталізацію вони отримують у джерелах вторинного законодавства.

Дослідженню зазначених питань присвячено доволі багато наукових робіт, зокрема Рим О., Галан В., Товпеко Я. розглядали деякі аспекти реалізації принципу недискримінації у законодавстві Європейського Союзу.

Метою цієї статті є характеристика особливостей реалізації принципу недискримінації у вторинному законодавстві Європейського Союзу, зокрема зважаючи на сфери його правового регулювання.

Аналіз численних публікацій вітчизняних та зарубіжних дослідників права Європейського Союзу, засвідчують різноманітність доктринальних підходів щодо розуміння та співвідношення

рівності та недискримінації. Та все ж спільним та незмінним для всіх підходів залишається розуміння принципу рівності права Європейського Союзу через вимогу абсолютно однакового ставлення до осіб у подібних ситуаціях, за винятком таких випадків, коли існує об'єктивне виправдання різному ставленню. Усе більше прослідковується поступова відмова від правового підходу, який базується винятково на негативному обов'язку «не дискримінувати», а натомість розширює свої межі позитивний обов'язок сприяти рівності. Таким чином ліквідація дискримінації та сприяння рівності – це дві сторони однієї медалі [1, с. 334].

У своєму дослідженні Товпеко Я. зазначає, що дискримінація є негативним соціальним явищем, що формується на ґрунті наповнених негативними характеристиками стереотипів й упереджень, яке призводить до зневажливого ставлення, агресії, насильства, обмеження і порушення прав певних соціальних груп; законодавче закріплення і реалізація принципу недискримінації є однією з необхідних гарантій забезпечення прав і основоположних свобод людини [2, с. 354–355].

Наріжним каменем усіх чотирьох свобод внутрішнього ринку Європейського Союзу є принцип недискримінації. Даний принцип ґрунтується на статті 12 Договору про ЄС (Ніццького договору), (стаття 18 Лісабонського договору), яка забороняє будь-яку дискримінацію за ознакою національності. Спираючись на дану норму, Суд сформулював загальний принцип права відомий як принцип рівності. При цьому забороні дискримінації за ознакою національності було надано більш широке розуміння, що включає заборону дискримінації за будь-якої підстави. З метою забезпечення свободи руху товарів, осіб, послуг і капіталу визнається неприпустимою як пряма, так і непряма дискримінація. На сьогоднішній день Суд не тільки засуджує будь-яку пряму або непряму дискримінацію, але і йде далі проголошуючи недискримінаційні обмеження суперечать Лісабонському договору в частині регулювання свобод внутрішнього ринку [3, с. 190].

У політиці Європейського Союзу, що регулює рівність та недискримінацію, немає уста-

леної єдиної консенсусної термінології або концепція послідовної множинної та міжгалузевої дискримінації. На законодавчому рівні вперше проблема множинної дискримінації була визнана в пункті 14 (14) Директиви про расову рівність та Директиви щодо рівності зайнятості у 2000 році, де зазначається мета усунення нерівності, а також сприяти рівності чоловіків і жінок, особливо тому, що жінки часто стають жертвами множинної дискримінації [4, с. 64].

Одночасно із закріпленням вимог щодо посилення механізмів захисту від дискримінації вже до перших актів антидискримінаційного законодавства були включені положення щодо обов'язку держав-членів вжити всіх необхідних заходів для захисту працівників від звільнення роботодавцем в якості реакції на скаргу в рамках підприємства або будь-яких судових та позасудових розглядів, спрямованих на забезпечення дотримання принципу рівного ставлення. (ст. 5 Директиви 75/117/ЕЕС, ст. 7 Директиви 76/207/ЕЕС). Подальше закріплення віктимізації в якості додаткового механізму гарантування дотримання принципу рівності також відбувалось у розрізі впровадження антидискримінаційного законодавства у сфері зайнятості за гендерною ознакою. Так, Директива 86/378, що була прийнята для визначення та конкретизації масштабів та механізмів застосування Директиви 79/7/ЕЕС від 19 грудня 1978 року «Про поступову реалізацію принципу рівного ставлення для чоловіків і жінок у питаннях соціального забезпечення», також зобов'язує держави-члени прийняти всі необхідні заходи для захисту працівника від звільнення, де це є відповіддю з боку роботодавця на скаргу на рівні підприємства або до установи суду, спрямовану на забезпечення дотримання принципу недискримінації (ст. 11(1) Директиви 86/378). Проте слід зауважити, що даною статтею вводиться механізм захисту від віктимізації лише в разі, якщо таке дискримінаційне поводження було реалізовано у формі звільнення працівника, який поскаржився [5, с. 204].

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що галузевий розвиток принципу недискримінації отримав перш за все у трудовому законодавстві, а далі окремі особливості його реалізації були відображені в інших галузях правового регулювання суспільних відносин.

Також на це звертає увагу і Рим О.: у Європейському Союзі найбільш розробленими є механізми реалізації принципу рівності саме у сфері трудового права, де він упроваджується за трьома напрямками, а саме: забезпечення рівності (недискримінації) за ознаками расового, етнічного походження; за ознаками релігії або переконань, інвалідності, віку, сексуальної орієнтації; соціального забезпечення. Аналіз правових актів

з питань рівності працівників дає змогу виділити дві групи заборон дискримінації. Перша охоплює критерії заборони, які стосуються певних особливостей особи. Такі, зокрема, передбачені Директивою Ради 2000/43/ЄС, Директивою Ради 2000/78/ЄС, Директивою Європейського парламенту і Ради 2006/54/ЄС і Директивою Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року. Друга група заборон передбачає антидискримінаційний захист осіб, зайнятих у нетипових умовах праці, та поширюється на працівників тимчасових агенцій найму; тих, хто працює неповний робочий день; за строковим трудовим договором або ж дистанційно. Правила цієї групи відрізняються від першої, так як не стосуються особистісних характеристик працівників, а вимагають недискримінації щодо осіб, які уклали трудові договори певного виду [6, с. 86].

Вбачається, що реалізація принципу недискримінації у трудовому законодавстві Європейського Союзу зосереджена на таких напрямках як рівність ставлення, рівність оплати праці та рівність у соціальному забезпеченні жінок та чоловіків.

Особливої уваги заслуговують положення директив Європейського Союзу, які передбачають широкий спектр засобів захисту прав осіб, постраждалих від дискримінації. В якості гарантії практичної реалізації можливостей застосувати ці засоби сформульоване правило заборони віктимізації (ст. 9 Директиви 2000/43/ЄС від 29.06.2000 р.): держави-члени мають ввести у національне законодавство положення про захист працівників і їх представників від звільнення або іншого погіршення положення, як реакції роботодавця на скаргу про порушення принципу рівності. Зазначене правило не знайшло відображення у національному законодавстві не зважаючи на те, що спроба захисту працівниками своїх прав є найпоширенішою підставою для дискримінації [7, с. 62].

Також принцип недискримінації реалізовано і в інших сферах.

В доктрині права Європейського Союзу сформульовано ряд принципів, що лежать в основі енергетичної політики Союзу. Причому, вони вважаються синонімами принципам енергетичного права Європейського Союзу: – принцип недискримінації, що впливає із загально правового принципу недискримінації і для енергетичної сфери означає, насамперед, заборону дискримінації на енергетичному ринку, заборону на включення дискримінаційних умов у договори про енергопостачання, можливість «доступу третьої сторони» [8, с. 62]. Варто вказати, що обов'язковість принципів ринку природного газу ЄС викладених послідовно в трьох газових директивах підтверджена в тексті самих дирек-

тив: «держави-члени, відповідно до своєї інституційної організації та дотримуючись принципу субсидіарності, слідкують за тим, щоб газові підприємства реалізовували свою діяльність відповідно до принципів цієї Директиви з огляду на досягнення конкурентного, безпечного і стабільного з точки зору довкілля ринку природного газу та не здійснювали дискримінацію між підприємствами в тому, що стосується їх прав та обов'язків» (п. 1 ст. 3 всіх трьох газових директив) [8, с. 63].

У статті 18 Директиви ЄС 2014/24 про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС, закріплено наступні принципи здійснення процедури закупівлі: публічні замовники повинні однаково і без дискримінації ставитися до суб'єктів господарювання і діяти у прозорий і пропорційний спосіб. Організація закупівлі не повинна бути спрямована на виключення її зі сфери застосування цієї Директиви або штучне звуження конкуренції. Конкуренцію вважають штучно звуженою, коли організація закупівель має на меті неналежне надання переваг певним суб'єктам господарювання або неналежне позбавлення переваг певних суб'єктів господарювання. У ряді інших статей цієї Директиви (статті 22, 29, 30, 31, 40, 43, 46, 56, 58, 65, 68, 80) також зафіксовано основні засоби та принципи протидії дискримінації у публічних закупівлях [9].

Також слід звернути увагу на антидискримінаційні положення статті 9 Загального регламенту захисту даних (GDPR), які застосовуються у різних галузях. Зараз Загальний регламент захисту даних GDPR надає окремий захист деяким «особливим категоріям даних», до яких належать расове чи етнічне походження, генетичні дані, дані про здоров'я або дані про статеве життя чи сексуальну орієнтацію фізичної особи тощо. Обробка цих даних заборонена, якщо не застосовується один із винятків, передбачених у статті 9(2) Загального регламенту захисту даних GDPR фокусуючи увагу на так званому інтересі, який вважається найбільш відповідним для питань взаємозв'язку [10].

Останній приклад демонструє також важливість існування міжгалузевого підходу у реалізації принципу недискримінації у вторинному законодавстві Європейського Союзу.

Висновки. Проведений нами аналіз як актів вторинного законодавства Європейського Союзу, так і наукових джерел, дозволяє нам зробити наступні висновки. Законодавство Європейського Союзу при побудові механізму реалізації принципу недискримінації як одного із основоположних принципів права Союзу зосереджене саме на протидії дискримінації у різних сферах суспільного життя. Більшість правових інструментів, які застосовані у антидискримінаційній політиці

у різних сферах суспільного життя встановлюють стандарти рівного ставлення, що було продемонстровано на галузевих прикладах.

Література

1. Рим О.М. Співвідношення принципів рівності та недискримінації у практиці Суду Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 330–336.
2. ТовпекоЯ. К. Принцип недискримінації у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів і прав людини. *Альманах права*. 2015. Випуск 6. С. 352–356.
3. Каплюченко Т. В. Внутрішній ринок Європейського Союзу: особливості та українські перспективи. *Форум права*. 2014. № 2. С. 188–195.
4. Грень Н. М. Удосконалення правового регулювання дискримінації за віком відповідно до європейських стандартів. *Конституційно-правовобудівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (присвяченої 30-тій річниці з дня проголошення незалежності України), м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.* 278 с. С. 64–67.
5. Галан В. О. Становлення віктимізації в антидискримінаційному праві Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 5. С. 202–207.
6. Рим О. М. Принцип рівності в трудовому праві Європейського Союзу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Випуск 30 (69). С. 81–88.
7. Гуменюк І. О. Інститут заборони дискримінації в соціальному законодавстві ЄС: досвід для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 60–64.
8. Ахметов Р. Р. Особливості правового регулювання енергетичних відносин в ЄС. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 32. С. 58–66.
9. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/24/oj>
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

Анотація

Ткаченко В. В. Реалізація принципу недискримінації у вторинному законодавстві ЄС. – Стаття.

Проведене дослідження присвячене питанням реалізації принципу недискримінації у вторинному законодавстві Європейського Союзу, зокрема визначенню окремих його особливостей на прикладах положень актів галузевого правового регулювання суспільних відносин. Автор звертає увагу, що питання протидії дискримінації є одними із найважливіших у сучасному світі та боротьба із дискримінацією стала проблемою глобального характеру, якою займаються як міжнародні інституції, які займаються захистом прав людини, демократії та верховенства права, так і національні органи. Європейський союз має доволі великий досвід боротьби із дискримінацією, який, без сумніву, є досить цікавим для дослідження. Осно-

положні принципи протидії дискримінації закріплені на рівні установчих договорів Європейського Союзу, та своє продовження та деталізацію отримують у дже-релах вторинного законодавства.

На прикладі норм трудового та енергетичного та законодавства про публічні закупівлі, було продемонстровано яким чином закріплено принцип недискримінації в окремих сферах суспільного життя та економіки. Визначено, що реалізація принципу недискримінації у трудовому законодавстві Європейського Союзу зосереджена на таких напрямках як рівність ставлення, рівність оплати праці та рівність у соціальному забезпеченні жінок та чоловіків.

Автором статті було акцентовано увагу на існуванні міжгалузевого підходу у реалізації принципу недискримінації на рівні вторинного законодавства Європейського Союзу на прикладі положень Загального регламенту захисту даних (GDPR).

Зроблено висновки, що законодавство Європейського Союзу при побудові механізму реалізації принципу недискримінації як одного із основоположних принципів права Союзу зосереджене саме на протидії дискримінації у різних сферах суспільного життя. Більшість правових інструментів, які застосовані у антидискримінаційній політиці в різних сферах суспільного життя встановлюють стандарти рівного ставлення, що було продемонстровано на галузевих прикладах.

Ключові слова: дискримінація, віктимізація, принцип недискримінації, вторинне законодавство, правове регулювання.

Summary

Tkachenko V. V. Implementation of the non-discrimination principle in the EU secondary legislation.
– Article.

The conducted research is devoted to the implementation of the principle of non-discrimination in the secondary legislation of the European Union, in particular to the determination of its specific features on the examples of sectoral legal regulation acts

provisions of social relations. The author paid attention to the fact that the issue of combating discrimination is one of the most important in the modern world, and the fight against discrimination has become a problem of a global nature, which is dealt with both by international institutions that are engaged in the protection of human rights, democracy and the rule of law, and by national bodies. The European Union has a rather large experience of combating discrimination, which is, without a doubt, quite interesting to study. The fundamental principles of anti-discrimination are fixed at the level of the founding treaties of the European Union, and are continued and detailed in the sources of secondary legislation.

Using the example of labor and energy norms and legislation on public procurement, it was demonstrated how the non-discrimination principle is established in certain spheres of public life and economy. It was determined that the implementation of the non-discrimination principle in the labor legislation of the European Union is focused on such areas as equality of treatment, equality of pay and equality in social security for women and men.

The author of the article focused on the existence of an interdisciplinary approach in the implementation of the principle of non-discrimination at the level of secondary legislation of the European Union, using the provisions of the General Data Protection Regulation (GDPR) as an example.

It was concluded that the legislation of the European Union, when building a mechanism for the implementation of the non-discrimination principle as one of the fundamental principles of the Union law, is focused precisely on countering discrimination in various spheres of public life. Most of the legal instruments that are applied in anti-discrimination policy in various spheres of public life establish the standards of equal treatment, which was demonstrated on industry examples.

Key words: discrimination, victimization, non-discrimination principle, secondary legislation, legal regulation.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Я. В. Божина Гарантії захисту прав сторін у медіаційних угодах	3
Ж. О. Дзейко Правовий статус та діяльність центральних контролюючих органів Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): історико-правові аспекти.....	8
В. М. Мельник Теоретик «канонічності» Маркіон і «федеративна» політико-правова концепція «католицизму» в Римській імперії	13

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

В. В. Кадала, О. П. Гузенко, О. О. Бондаренко Безоплатна правова допомога як клієнтоорієнтований сервіс юридичних клінік в Україні.....	18
Н. В. Коробцова Особливості правового регулювання та захисту біоматеріалу людини в залежності від мети використання.....	24
Я. О. Менів До питання змін у сімейному законодавстві України у період воєнного стану.....	28
М. А. Покотинський Права автора комп'ютерної програми як об'єкт судового захисту у порядку цивільного судочинства	32
Ю. Ю. Рябченко Мирова угода як спосіб вирішення земельно-майнових спорів: деякі аспекти правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції.....	37
Є. О. Шиман Гласність та відкритість як принцип виконавчого провадження.....	43

ТРУДОВЕ ПРАВО,

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Д. А. Пунтус Щодо вдосконалення координації соціального забезпечення в країнах ЄС	48
О. Г. Серєда, С. О. Сільченко Диференціація як принцип правового регулювання трудових відносин професійних спортсменів	52
В. С. Ткаченко Європейські засади правового регулювання неповної зайнятості.....	56

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

О. Є. Деменко Значення та наслідки офіційних трансфертів для виконання податкового обов'язку	60
В. О. Кравчук Завдання адміністративно-правового захисту персональних даних у соціальних мережах	65
М. О. Кропивницький Нагляд і контроль у сфері соціального захисту населення України: адміністративно-правовий аспект.....	69
В. І. Розмош Обмін податковою інформацією у контексті реалізації адміністративного співробітництва України з іноземними державами по стягненню податкового боргу.....	73

К. В. Шустрова, А. В. Бусакевич Правовий статус криптовалюти в світі та в Україні	83
Р. І. Яворський Адміністративно-правові засоби стимулювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні	87

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

С. І. Бугера До питання протидії розкраданню природних ресурсів України організованими злочинними угрупованнями	93
О. П. Ващук Моделювання загроз та оцінка ризиків для мобільних додатків в правоохоронних органах....	97
Є. В. Терлецький Організована злочинність: сучасний стан протидії	103

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

О. П. Бабіков Провокація злочину як неправомірна практика одержання доказів під час проведення негласних заходів в історичному контексті та шляхи вдосконалення законодавства у цій сфері	111
В. С. Бондар, Д. А. Морозов Особливості використання конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинними спільнотами	117
В. М. Важинський Організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів.....	122
Т. В. Вахненко Стан наукового дослідження щодо поняття судових доказів	128

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О. В. Ільїна, А. В. Пучко Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та Європейський суд з прав людини як механізми захисту прав людини.....	133
В. Л. Качурінер, А. Пахлеванзаде Особливості правового механізму санкційної політики ЄС	137
В. В. Ткаченко Реалізація принципу недискримінації у вторинному законодавстві ЄС.....	141

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Bozhina Ya. V.	3
Ensuring parties rights in mediation contracts	
Dzeiko Zh. O.	8
Legal status and activity of the central controlling bodies of the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918): historical and legal aspects.....	
Melnyk V. M.	13
Marcion of sinope as a theoretician of “canonicity” and the “foederal” political and legal concept of “Catholicism” in the Roman Empire	

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Kadala V. V., Guzenko O. P., Bondarenko O. O.	18
Free legal assistance as a client-oriented service of legal clinics in Ukraine.....	
Korobtsova N. V.	24
Peculiarities of legal regulation and protection of human biological material depending on the purpose of use.....	
Meniv Ya. O.	28
On the issue of changes in family legislation of Ukraine during martial law	
Pokotynskyi M. A.	32
Rights of the author of a computer program as an object of judicial protection in civil jurisdiction.....	
Riabchenko Yu. Yu.	37
Settlement agreement as a way of solving land and property disputes: some aspects of law enforcement practice of courts of general jurisdiction	
Shyman Ye. O.	43
Publicity and openness as a principle of enforcement proceedings.....	

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Puntus D. A.	48
On improving the coordination of social security in the EU countries.....	
Sereda O. H., Silchenko S. O.	52
Differentiation as a principle of legal regulation of labour relations of professional athletes	
Tkachenko V. S.	56
European principles of legal regulation of part-time employment	

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS,

FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Demenko O. Ye.	60
Value and consequences of official transfers for implementation of tax duties.....	
Kravchuk V. O.	65
Administrative-legal protection tasks of personal data in social networks	
Kropyvnytskyi M. O.	69
The administrative and legal aspect of supervision and control in Ukraine’s social security sphere.....	
Rozmosh V. I.	73
Exchange of tax information in the context of the implementation of administrative cooperation of Ukraine with foreign countries on the collection of tax debt.....	
Shustrova K. V., Busakevych A. V.	83
Legal status of cryptocurrency in the world and in Ukraine.....	

Yavorskyi R. I.	
Administrative and legal instruments for stimulating the development of tourism and recreation in Ukraine.....	87

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Bugera S. I.	
To the issue of combating the theft of Ukraine's natural resources by organized criminal groups	93
Vashchuk O. P.	
Treat modelling and risk assessment for law enforcement mobile applications	97
Terletsnyi Ie. V.	
Organized crime: current state and countermeasures	103

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Babikov O. P.	
Provocation of an offence as an unlawful practice of obtaining evidence during covert operations in the historical context and ways to improve legislation in this area	111
Bondar V. S., Morozov D. A.	
Features of the use of confidential cooperation during the pre-judicial investigation of criminal offenses committed by criminal communities.....	117
Vazhynskyi V. M.	
Organization and tactics of pretrial investigation of criminal offenses committed in the sphere of activity of institutional investors.....	122
Vakhnenko T. V.	
The state of scientific research on the concept of forensic evidence.....	128

INTERNATIONAL LAW

Ilyina O. V., Puchko A. V.	
The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights as mechanisms for the protection of human rights.	133
Kachuriner V. L., Pakhlevanzade A.	
Features of the legal mechanism of the EU sanctions policy.....	137
Tkachenko V. V.	
Implementation of the non-discrimination principle in the EU secondary legislation.....	141

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 2 (55)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – О. Молодецька

Підписано до друку 20.03.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 17,64. Ум. друк. арк. 17,44.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0624/463.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua